

770

మేధా నిధులు

BY

BURUGULA PURNAYYA SARMA

JUNIOR TELUGU PANDIT,

Taylor High School, Narsapur.

AUTHOR OF

ANDHRA KADHA VACHAKAMULU.

1931

[Illegible text]

[Price Rs. 0-12-0.]

మేధా నిధులు

ఆంధ్ర ప్రదేశ్.

మోక్షముల పుస్తకము

సంపుట ౧.

మైలమర్తి పాఠశాల సహాయకర్త పాఠ్యాధ్యక్షుడు,

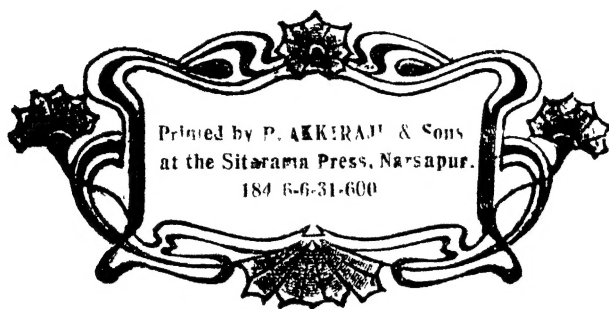
ఆంధ్ర ప్రదేశ్ నయతి.

1931

సర్వస్వామ్య సంకలితము]

[వెల 0—12—0.

పీఠిక.

ఇక్కాలంబునఁ బాఠక మహాశయులకుఁ జారిత్రాస్మృతకములందెక్కువ మక్కువ జనియఁపుటచేఁదద్విషయస్థగ్రంథంబొందు రచియించి పాఠకలోకమున కర్పణఁ గొఱువాలాయత్తి చిత్తుండనై, తద్రచనాసమగ్రత లేని నే నుడుతాభక్తిచందంబున నాధ్యభాషామత్తుల్లిని వేవించి కృతకృత్యుండఁ గాఁదలంచితి.

మఱియు విద్యార్థుల కోమల హృదయ క్షేత్రంబుల దేశచాలురీ, దేశభిమానుల, పృథ్విభక్తిపరాయణుల మహాకవీశ్వరుల నిష్కళంకచారిత్ర్య బీజంబులు నాటఁ బడినచో భావికాలపాఠులగు నేటి విద్యార్థులు దేశోద్ధారకులు కాఁగలరను సంపూర్ణ విశ్వాసంబున, నసమానకీర్తి విరాజితులై నెగడిన మహీపాలురయొక్కయు, దమ యమోఘవాక్పటిమచే భోగుల జోగులుగను, జోగుల భోగులుగ నొనర్చి రాజసన్మానంబులఁ బడిసిన కివిచంద్రుల యొక్కయు, జీవచరిత్రముల యుత్తమశక్తివచన రూపంబున నొందు బొందు పఱచితిని.

ఈ గ్రంథరచనకు విషయసంపుటీ కరణంబునఁ శ్రీ వీరేశలింగము పంతులుగారి కవుల చరిత్రము, చంద్రగుప్త చరిత్రము, శ్రీయుత చిలుకూఁ పీఠభద్రరావుగారి తిమ్మరుసు చరిత్రము, నాకెక్కుడు సహకారములగుటచే నే త

ద్వీప రచయితలకును గ్రంథ ముద్రణకాలంబునఁ గొన్ని మార్పులఁగావించి సాహాయ్యమొసంగిన మన్మిత్రవర్యులగు బ్రహ్మశ్రీ శిష్టా వేంకటసుబ్బయ్యకవిగారికిని, ముద్రణాస్థలి త్యంబులఁ జక్కచేయుటలో శ్రమవహించి గ్రంథము ముద్రణము గావించిన శ్రీ సీతారామా ముద్రాశాలాధి పతులగు పోతరాజు అక్కిరాజు అండ్ సన్సు వారికిని మదీయ కృతజ్ఞతా ధన్యవాదములు.

ఈ గ్రంథంబునందలి శ్లోకములు, పద్యములు, కాలనిర్ణయము లాయాగ్రంథంబుల నుండియే సేకరించి, వాని యభిప్రాయంబులమాత్రము సులభగ్రహణార్థము వ్రాసినాఁడను.

విద్యాశాఖాధికారులు, పాఠశాలాధిపతు లీగ్రంథము నాదరించి పాఠశాలాపాఠ్య గ్రంథముగ నిర్ణయించి పోత్సహించిన గ్రంథకర్త యాశయము సఫలముకాఁగలదనియు, క్షేమాభిలాషులగు మిత్రవర్యులిందలి స్థలిత్యంబులఁ దెలిపిన వందనపూర్వకముగ గ్రహించి ద్వితీయముద్రణంబున నవరించుకొనెదననియు విన్నవించుకొను చున్నాఁడను.

శ్రీ పృథ్వీత్పత్తి సంవత్సర కృషాఢ	}	ఇట్లు,
బ ౧౦ శుక్రవారం		వి ద్య ద్వి థే యుఁ డు,
న ర సా పు ర ము.		బూరుగుల పూర్ణయ్యశర్మ.

ఔలయనకపాఠకాలా పృథావాంశోపాధ్యాయులగు

బ్రహ్మశ్రీ దర్భా జగన్నాథశాస్త్రిగారొసగిన

యభిప్రాయము.

బ్రహ్మశ్రీ బూరుగులపూర్ణయ్యశర్మగారిచేఁ బ్రణీత
మగు మేధానిధులను గద్యకావ్యమును నచ్చటచ్చటఁ జదివి
నాఁడను. అందలి కథలూ చదువరుల హృదయరంజకములు.
శైలియా యత్యంతగూఢంబును గడు తేటఁదనము గాకుండ
నొప్పారుచున్నది.

చాలకాలమునుండి యుపాధ్యాయపదవి నొంది
యనేకగ్రంథ రచనాకుశలులగుటంజేసి బడిబాలుర కత్యం
తోపకారకంబుగ నద్దాని విరచింప నమర్థులయి యున్న
వారు. పురాతనాధునాశన మేధావిరత్నంబుల చరిత్రము
లందుఁ బొందుబడియుంటచే వానింజదివి దేశాభిమానపరో
పకారాదిగుణముల నలవరచుకొని చదువరులు తమజీవితం
బుల నత్యున్నతంబులుగఁ జేసికొనఁ జాలుదురనుటకు సంది
య మినుమంతయులేదు. ఈయర్థమునే యొక హూణకవి
రత్నంబు నొత్తి వక్కాణించియున్నాఁడు:-

Lives of great men all remind us
We can make our lives sublime.

విద్యాశాఖాధికారులు దానిని బాతశాలలందుఁ బఠ
 నీయగ్రంథముగ నేర్పాటు గావించియు విద్యాభిమాను
 లద్దాని నెల్లయెడలం బ్రాచుర్యము నొందించియు గ్రంథ
 కర్తను ప్రోత్సహింతురని గాఢంబుగ విశ్వసించుచున్నాను.

నరసాపురం, {
 6—7—31. }

దర్భా జగన్నాథశాస్త్రి.

మేధానిధులు

1. విక్రమార్కుడు.

ధరామండలమండనాయ మానంబగు మాళవదేశం
 బునకుఁ దిలకంబునానొప్ప, నుజ్జయినపుర వరంబునఁ జంద్ర
 శర్మాభిధేయుండగు ధరామరుండొందుండె. అతండు దొలు
 తొలుత నిరక్షర కుక్షియగుటచేసి, నిజసోదర కటాక్షాపే
 క్షియయి, యుదరపోషణముఁ గావింపుకొనుచుండ, నొక్క
 నాఁడు సోదరకళత్రంబు నిందింప నభిమానావేశ స్వాంతం
 ౪ బ విద్యార్జనానక్తి గృహంబువాసి, యొండెడకుం బోవ
 నట్టి, ప్రయాణోన్ముఖుడైయొక్క ఘోరకాననాం
 తరమార్గంబునఁ జొచ్చి వెడలుచుండెను. అటులఁ జను
 చుండ సంధ్యాకాలంబగుడు నొక్క సలిలాశయము చెంత
 సంధ్యవార్చికొనుచుండ శాపానలదగ్ధుండగు భూసురవేష
 ధారియౌ ప్రచ్ఛన్న బ్రహ్మరాక్షసుండీ పాటుండుండిన కా
 సారంబును సమీపించి యాతనిఁగాంచి యవ్యాజ కరుణా
 పాంగదృష్టి నివలోకించి నిర్లిద్రా నిరశనవ్రతంబుల నొక్క
 వత్సరకాలంబున నమ్మహీసుర పుంగవుని సకల కలాధురీ
 ఋఁగావించి గృహంబునకనిచెను. అప్పేదబాపండు గృహభి

ముఖుండయి మార్గమధ్యంబునందొక శూద్ర వేశ్యపురో
భాగవేదికపై శయనించి యొడలెఱుంగక నిద్రించుచుండెను.
అచట నన్నులమిన్నయగు నొక్క శూద్రకాంత యా
నిద్రావేశిత భూసుర రూపరేఖా విలాసంబులఁ గాంచి
మోహించి యంగజబారి కగ్గమై యాభూదేవునిఁ బరిణ
యంబాడ నిజమనోగతంబు విశదీకరింప నాలిండియ్యకొనఁ
డయ్యెను. ఎట్టకేలకామహీకాంతు నానతి ధర్మశాస్త్రాను
సరణి బ్రహ్మ క్షత్రియ వైశ్య శూద్రకాంతల నల్వురఁ
బరిణయంబాడి, క్రమంబున నయ్యంగనామణులవలన, వర
రుచి, విక్రమార్కు, భట్టి, భర్తృహరులను పుత్రిచతుష్టయం
బులఁ బడసెను. రాజానుగ్రహ పాత్రుండగు భర్తృహరి
పట్టాభిషిక్తుండయి రాజ్యపాలనంబుఁబూజ్యంబుగానొనరింపఁ
దొడంగెను. ఆతండు ప్రజలనిజప్రజలభంగి నాదరింపుచు,
దుష్టశిక్షణ శిష్టరక్షణలఁ గావింపుచు వ్యవహారదక్షుండై
సర్వసౌఖ్యంబుల నవ్వారిగా నొసంగుచు వైరివీరమారకుం
డగు విక్రమార్కుండు సోదరయుతుండయి యింపుగఁ
బాలనంబు సల్పుచుండెను. ఆ రాజచంద్రుని పాలనాకాలం
బున జనులు క్షామ, చోర, వ్యాధి బాధితులు గాకుండిరి.
కఱవనుశబ్దమే వారికి వినఁగఱవయ్యెను. జనులనుండి కైకొ
నఁబడిన పన్నుల ధనంబున కినుమడించిన స్వార్థంబుఁజేర్చి
ప్రజాసౌకర్యార్థంబు వినియోగించి, “రాజా ప్రకృతిరంజ

నాతో” అను వాక్యార్థమును సార్థకపఱచుచుండెను. అక్కరణంబునంజేసి పాలకపాలితులు క్షీరోదకన్యాయంబున మెలఁగుచుండిరి.

ఆకాలమునం దుజ్జయినీపురంబున సకల కలాధురీణుండును సర్వశాస్త్ర విశారదుండును మంత్ర, తంత్ర మర్మజ్ఞుండును నిర్ఘనుఁడునగు నొక్క ధరామరుండుగలండు. అతండు నిజమంత్ర ప్రభావిశేషంబున నొక్కనాఁడు భక్తాభీష్ట ప్రదాయినియు సర్వపాప సంహారిణియు విశ్వపాపనియునగు భువనేశ్వరిని మెప్పింప నాయమ కడునలరి యప్పేదపాటునకు సంతత యశావనంబును జరామరణ రాహిత్యంబును బ్రసాదించు నొక రసాలఫలంబొసంగెను. ఆ బ్రాహ్మణ పుంగవుండపరిమితానంద భరితాంతరంగుడై యాఫలంబు నింటికిఁ గొనిపోయి నిత్యకర్మానుష్ఠానానంతరంబు దాని భక్షింప సిద్ధంబగుడుఁ దద్వికల్పంబగు సంకల్పంబొండాతని హృదంతరాళంబునఁ బొదవ నిటుల యోజింప మొదలిడెను. “నే నా గర్భదరిదుండను. అనవరత భిక్షాటనవృత్తిచే జీవించు నేను నిరంతర యశావనంబును జరామరణ రాహిత్యంబునుబడసి యేరి కుపకరింపఁగలను? పరోపకార శూన్యుండనగు నేను జరకాలము మనుట ధరాభారంబుగాదె? ఎవ్వనిజీవితంబు లోకహితార్థంబుపకరించునో యయ్యదియో సార్థకజీవితంబు పరోపకార శూన్యమై స్వో

దర పూరణంబుఁ గావించికొనుచు వాయసంబు మనుట లేదె? ఛీ! నేనీఫలమును భక్షించి చిరకాలజీవనగౌరవ లాభం బావంతయుఁ గన్పట్టదు. జ్ఞాన శౌర్య మానధనుల జీవితంబాక దినంబేనిఁ జాలు. కావుననే యాయ్యులిందుంగూర్చి శ్లో॥ యజ్ఞీవతిక్షణమపి పృథితైర్మనుష్యో!

విజ్ఞానశౌర్య విభవాదిగుణైః సమేతః|

తత్తస్యజీవితఫలం ప్రవదంతి సంతః|

కాకోపిజీవతి చిరాయు బలించభుజ్జే॥

శ్లో॥ యస్మిన్ జీవంతి బహవః సతుజీవతు|

బకోపికింనకురు తే చఞ్ఘ్వాస్వోదరపూరణమ్॥

శ్లో॥ క్షుద్రాస్సంతి సహస్రశః స్వభరణవ్యాపారపూర్ణాదరాః
స్వార్థోయస్యపరార్థ ఏవసపుమానేకః సతామగ్రణీః
దుష్పూర్వోదర పూరణాయ పిబతిస్రోతః పతింబాడబో
జీమూతస్తు నిదాఘసంభృత జగత్సంతాపవిచ్ఛిత్తయే॥

విజ్ఞాన పరాక్రమైశ్వర్యాది గుణయుతుండగు మానవుని జీవితమొక క్షణకాలమైనను ఫలదాయకము. బలిని మెసపుచు వాయసము చిరకాలము మనుటలేదా! ఎవఁడు పరార్థప్రదాయకుఁడో యాతఁడే చిరకాలము జీవించుఁగాక, లేనిచో బకము ముక్కుతో స్వోదరపూరణముఁ గావించుకొనుటలేదా! స్వోదర పూరణానకులగు స్వార్థపరులు వేల కొలఁది గలరు. వారి మనుగడ యెట్టి లాభకారిగాఁగలదు?

స్వార్థమును బరార్థముగానెంచి యన్యకార్య నిర్వహణ తత్పరుండగువాడే సత్పురుషాగ్ర గణ్యుఁడు. బడబాసలము స్వాధర పూరణార్థము సాగరజలమును బాసమొనరింపు చున్నను మేఘుఁడు వేసవిచేగాసిఁ జెందినలోకతాపమును వారింప సాగరోదకమును బాసముసేయచుండలేదా! నేనీ ఫలమును భక్షించి, భూతలంబున బహుకాలము జీవించుట కంటె నీమహిపాలున కొనంగిన నాడీఫలమును భక్షించి జరామరణ రహితుండై ధర్మానుసరణిఁ బెద్దకాలము చతుర్వర్ణంబులఁ బాలింపఁగలండు. అద్దాస లోకంబు సుఖయిం చు" నని తలపోసి యా రసాలఫలంబుఁ గొని రాజనన్నిధి కిఁజని యారాజుచే నమస్కృతుండయి యాతనిఁ బెక్కు గతుల నాశీర్వదించి యాఫల మహత్వంబెఱింగించి తద్భక్షణంబున సుఖపాలనం బొనరింపుమని యాఫలం బొసంగెను.

అప్పుడమితేడా ఫలంబుగైకొని బ్రాహ్మణుని సత్కరించి యనిపి యనుంగు ప్రేయసియుఁ బౌత్రసమానయు నగు ననంగ సేనయను నంగనామణికి నాఫలంబొసంగునాపె తన ప్రియుండగు నొక్క మందడినికిని నాతఁడు మఱియొక దాసీకన్యకును నక్కన్యక వేఱొండు పసులకాపరికిని నాతం డొక గోమయధారణికి నొసంగిరి. ఆయమ యాఫలంబును దన గోమయ పాత్రపై నిడికొని వీధివెంబడిఁజనుడు నాథూ

సురోత్తముండా ఫలమునుగాంచి గుర్తించి యాఫలంబచ్చో
టునకెటుల రాగలిగెనోయని యచ్చెరువంది రాజసమ్ము
ఖంబునకు వనితాద్వితీయుండయి చని ఫలవృత్తాంతంబు
రాజువలన నెఱింగి రాజునకొసంగ నారాజచంద్రుండు
మనంబునఁ బలుతెఱంగుల సూహించి స్త్రీలచిత్తవృత్తిని
గూరిచి యిట్లు వక్కాణించెన.

శ్లో॥ అశ్వభుతం వాసవగర్జనంచ!

స్త్రీశాంతిచిత్తమ్ పురుషస్యభాగ్యమ్ |

ఆవర్షణంచాప్యశో నష్టణంచ |

దేవోనజానాతి కుతో మనుష్యః ||

శ్లో॥ గృహ్లాన్తి విపినేవ్యాఘ్రం | విహంగం గగనే స్థితం

సరిన్మధ్యగతం మీనం | నస్త్రీశాంతి చపలం మనః ||

శ్లో॥ హీనభాగ్య స్వరాజ్యశ్రీః | పుష్పశ్రీ ర్గగనస్యవా |

భవేదేవ నతస్త్రీశాంతిః | మనశ్శుద్ధిర్మనాగపి ||

శ్లో॥ వినాయకేంద్రేణ ముద్రేణ తంత్రేణ పిసయేనచ |

వంచయన్తి నరం నార్యః | ప్రజ్ఞాధన మపిక్షణాత్ ||

గుఱ్ఱపు సకిలింపున, మేఘపుటులుమును, స్త్రీల
మనోవృత్తియును, పురుషునిభాగ్యమును, అతివృష్టినా వృష్టు
లను భగవంతుడే యెఱుంగఁ జాలండనినపుడు మనుజుఁ
డెట్లు తెఱుంగఁగలఁడు.

కాననాంతరమున సంచరించు వ్యాఘ్రమును గగనాంతి
రవర్తనంబగు కాకమును నెడసలింపు మిధ్వంబున వసించు
మీసములును బ్రహ్మపాదున్నునకాని స్త్రీలు మనశ్శుద్ధి యిం
చుకంటెయుఁ దెలియఁబడఁజాలదు.

ఎట్టిప్రశ్నానవంతుఁడైన పురుషుఁడైనను స్త్రీలు యంతః
మూత్రి, తగ్గొసనయము లక్కఱలేక యే సులభముగా
మోసము నేయుదురు.

వైరాగ్యముకంటె భాగ్యము, జ్ఞానముకంటె మి
త్రము, పిష్టువుకంటె చైతన్యము, సంసారముకంటె శిశువు
నన్యములేదు. అని శాస్త్రములు ఎక్కానిపుచుండఁ
గేవలము స్త్రీలనుచున్నట్లు కేవలము మేవే హీనము. ఇట్టి
యవివేకప్రబంధమునఁ జరింపుచు గాగి మోహవేశంబులఁ
దగుల్పడి సరికకూపమునఁ ద్రెస్త్రొటకంటె క్షుద్ధివిషయ మేమి
కలదు? కావుననే

శ్లో॥ నవైరాగ్యాస్పృహం భాగ్యమ్ | నహోధావక్త్రం సఖా
నహానే రపరస్త్రోతా | నసంసారాణాం హోరిపు ॥

అని చెప్పఁబడియుండఁ గావున సంసారింబసారిం
బుగ నెంచి శ్రీహరి చరణారవింక భ్యానతిష్ఠిండుడయి,
యుగ్రాటవి ఘోరతిపంబొనర్చి తదనుగ్రహంబు పడయ
నిశ్చయించి నిండారుప్రేమంబు గదుర వికృతమార్కాభి
ధానుండగు సోదరుఁజీరి తనయొద్దనున్న యుష్మథల బొసంగి

రాజ్యాభిషిక్తునిగావించి తపోవనమునకుం జనియెను.

—: రా జ్య ప్రా ప్తి :—

విశ్రమార్కుండక్షీణ పరాక్రమ దత్తుండై సింహా
సనా సీనుండై వైరివీరనికాయంబుల వశముఁగావించు
కొని సోదరునానతి నొదలఁ దాలించి ధరాపాలనంబుఁ గావిం
పఁదొడంగెను. ఆతని పాలనంబునందనువుమెయి సుఖయిం
పని మనుజుండులేడనుట నిక్కంబు. ఆబాలగోపాలమమం
దానందకందభిత హృదయారవిందులై నెగడిరనుటతిశయో
క్తి గాఁజాలదు.

శ్రీతజనమందారుండును శత్రుభయంకరుండును శిష్ట
జనరక్షకుండునునై లోకజనవందితౌదార్య సంభావ్యంబుగఁ
ప్రజాపాలనంబు నొనరింపుచుండెను. దుష్టసంకల్పాంత
రంగుడగు దిగంబర యతీశ్వరుం డా భూమిశ్వరు పాలి
కిం జనుదెంచి యాశీర్వదించి రానున్నకృష్ణచతుర్దశినాఁడు
తానొక యాగమొనరింప సమకట్టితిననియు నయ్యది సా
మిష్యస్థ శ్రుశానవాటికయందు నెఱవేర్పబడుననియు,
నచ్చోటునకు విచ్చేసి యజ్ఞము బూర్తిగావింపఁ దవ్రాజ
శిఖామణిని బ్రార్థించెను. ఆరాజు నచ్చోటునకుం గొని
పోయి వేనికి బలినిడి తనయభీష్టంబుఁ దీర్చికొనఁదలంచి
యటులఁ బన్నాగముఁ గావించెనుగాని విక్రమార్కుండు
తన పరాక్రమంబున భేతాళున్వశపఱిచికొని యాతని యుప

దేశానుసరణి యతినేదన శాతాసినిశితుంగావించి యష్టసిద్ధులఁబడసి కీర్తివిరాజితుండై సుఖింబుండె.

- ♦ ఇందుగఁడు విక్రమార్కునకు సింహాసన మొసఁగుట ♦ -

సకలబృందారకగణవందితుండును, తుంబురనారదాది యోగిజనపరివృతుండును, వాచస్పతి సమేతుండునునగు నాకలోకాధీశుఁడు, నిండోలగంబుననుండి యొకదినంబున విలాసార్థంబు దనయస్సరోగణంబునఁ బ్రఖ్యాతిఁ గాంచిన రంభోర్వసుల నృత్యబలవలోకించి, సంతృప్తాంతరింగుం డయ్యెను. అంత సభ్యులనవలోకించి, యావారనారీనర్తనానైపుణ్యతారతమ్యం బేర్పఱుపఁగోర, నందొక్కఁడు నుచిత సమాధాన మొసంగఁగల నేర్పరులుగన్పట్టమిఁ, దీలోకసంచారుండగు నారదు నానందియము నివారింపుమనియె. “అపరిసురపతి యనంబుఁడు నుజ్జయినీపురపతి, గానవిద్యా విశారదుండును జతుష్టప్తిక శాకోవిదుండును నగుటంజేసి, యతఁడ, యీ సందియంబు వాపసమర్థుండు” అని నారదుండు విన్నవింప, వాసవుండా యుజ్జయినీపురాధీశుండగు విక్రమార్కునిగొనిరా మాతలింబనిచెను. మాతలి తత్త్వణంబరదంబు నెక్కి యుజ్జయినీకిం జని, విక్రమార్కుని దర్శించి, పాకశాసను శాసనంబెఱిగించి, భేతాళసహింబుగఁ దేరు నధిరోహింపఁజేసి, యమరావతికింజేర్చెను. ఆ నిలింపాధ్యక్షుండు విక్రమార్కు నెదుర్కొని, స్వాగతంబొసంగి, బహుమాన

పురస్కరంబుగఁగొనితెచ్చి, సింహాసనాసీఘఁగావించి, యాతని రప్పించిన కారణంబెఱింగించెను. ఆతండా కళావతుల నర్తనా నైపుణ్యంబు వీక్షించి, నృత్యశాస్త్ర రహస్యంబు లుపన్యసించి, యగ్రీష్ఠానం బూర్వశికి నొసంగెను. నాకపతి యా య వనీపతి నేర్పరితనంబున కెంతయు లోన నలరి, యత్యంత రమణీయంబులగు ద్వాత్రింశద్భంజికాయుతంబగు సింహాసనం బొసంగెను. విక్రమార్కుం డాయోలగంబు స్వీకరించి, బి డౌజ నాజ్ఞఁబడసి, యిలాతలంబున కరిగి, ధర్మపరీతచేతస్తుం డై, రాజ్యంబుఁ బూజ్యంబుగఁ బాలింపఁ దొడంగెను.

ఇటులఁ గొంతకాలంబు విక్రీమార్కుండు, సాహసా దాగ్య, వినయ, గాంభీర్య హృదయుండయి పరమాహ్లాదం బున రాజ్యం బేలుచుండెను. అటులఁ జిరకాలంబుగడచుడు నొక్కదినంబున నుజ్జయినీపురంబున నుల్కాపాతంబులును, దిగ్దహనంబులును, భూకంపంబులును మున్నగు నరిష్టసూచ కంబు లుత్పన్నంబులు గాఁదొడంగెను. తేనియానతి దైవజ్ఞు లయ్యవి యరిష్టదాయకంబులని విన్నవించిరి. పదపడిఁ దన యుగ్రతపంబువతుఁ బరమేశ్వరుండు మెచ్చి, మరణరాహిత్యవరంబొందువినా యన్యమెద్దియయినఁ గోరుమనఁ దన కు ద్వితీయవర్షప్రాయకన్యకా జనితపుత్త్రిండగు బాలకుని చే మరణం బనుగ్రహింపుమని వేడ నప్పరమేశుండట్లనుగ్రహించెనని కాలజ్ఞు లెఱింగించిరని తెలిసి, యట్టిబాలుం డె

చోటఁ గలండ్లో విచారించి తెలుప భేతాళు నాజ్ఞాపించెను.

—♦ విక్రమార్కు శాలివాహన సమరము ♦—

భేతాళుండు విక్రమార్కు భూపాలునాన నొదలంబూ
ని, సాంద్రాగ్రణ్య పరిసరభాగములను, వివిక్తప్రదేశంబులను
గుమ్మరి, యెట్టకేలకుఁ బ్రతిష్ఠాన నగరంబునఁగల యొక
కులాలకగృహంబునందొక్క కన్యకామణియు, నాపెచెంగట
నొక పసిపాపండును, ధూళింబొరలుచు నాడుకొనుచుండఁ
గాంచెను. ఆపెవలన నానిసుంగాపె పుత్త్రిగా నెఱింగి, యా
పె జనకుని నామముఁ దెలుపఁ గోరెను. భేతాళుని వృచ్చ
పై, నా చెంతఁ గల యొక కేస్తుం డరుదెంచి, యబ్బాలిక
తన తనూజాత యనియు, నాపె రూపలావణ్య విశేషంబుల
కు నాగేంద్రుండు మోహింపఁ దత్ప్రసాదంబున నా పాపం డు
దృఢించెనని భేతాళున కాగృహమేధి సమాధానమొసంగెను.
భేతాళుం డీవార్త నాలించిన వెంటనే యుజ్జయినికిం జని, వి
క్రమార్కు భూపాలచంద్రునకు శ్రుతపఱుప నాతండు గేల
ఖడ్గంబు ధరించి, యబ్బాలుని వధింపఁ జనెను.

—♦ ప రా జ య ము ♦—

కులాలక గృహస్థబాలుండు శాలివాహన నామాంకి
తుండు. అతని తల్లి సురూప. ఆపె తనసుతునత్యంత గౌరవం
బునఁ బెనుచుకొనుచుండె. అజయ్య విక్రముండగు విక్రమా
ర్కుండు దనయనుంగు సుతుని వధింపసమకట్టి, యరుదెంచు

చుండెనని, విని తనకుమారుని రక్షింపు ధీబలశాలు లెందును
దనకుఁ జిక్కరుగదా యని వాపోవుచుండెను. ఇటులఁ బరి
దేవనంబందుచుండఁ, దనభర్త వలసినచోఁ గోరినవెంటనే బ్ర
త్యక్షుంబై, యెట్టి సంకటంబునేనిఁ దొలంగించెదనని, యొసం
గిన వరంబు జ్ఞప్తికిరా, ధైర్యంబు వహించి, శ్రీ కృష్ణభగ
వానుండు కంసుని వధియించినటులఁ దన బాలుండును దప్ప
క యారాజును సంహరింపఁ గలండను నమ్మకముతో, భర్త
నారాధించెను. ఆతండు పృత్యక్షుంబై, యాబాలునకుఁ బ్రా
ణప్రతిష్ఠామంత్రోపదేశం బొనరించి, యబ్బలుండంతకుము
న్నె సిద్ధపఱచిన మృత్తికాచతురంగబలంబును, సజీవంబు గా
వించి వెడలెను. అనంతరంబా శాలివాహనుండు విక్రమా
ర్కు నాజి నెదుర్కొని, బాహాబాహి, కచాకచి, ముష్టిము
ష్టిదుములనమరం బొనరించి, దండతాడిత భుజంగంబువో
లె, మహాగ్రరూపంబున రిపుసైన్యంబులఁ జెండాడుచుం
డెను. విక్రమార్కుండన్ననో మహాపౌరుషంబున యుద్ధంబొన
రింపు చుండెను. కాని విక్రమార్కుని సైన్యంబంతయుఁ జెల్లొ
చెదరై, బలదర్పింతుండగు శాలివాహనుని సైన్యములచే
సంహరింపఁబడెను. అంత విక్రమార్కుండు పరాజితుండగు
ట శాలివాహనుండు దయాపూర్వకంబుగ నొసంగిన విం
ధ్యాచలోత్తర భాగంబునకుఁ బాలనాధికార మొసంగెదనని
యె. కాని విధిబలీయంబగుడు విక్రమార్కుండు రణస్థలి నను

వులఁ దొఱంగెను. శాలివాహనుండు పట్టాభిషిక్తుండయి నిజ నామంబున శకంబుండు వెలయించెను. అవియే యిప్పటికిని సుప్రసిద్ధంబుగఁ జెప్పికొనఁబడుచుండు విక్రమార్కు శాలి వాహన శకములు.

2. ప్రతాపరుద్రుడు.

సకలకలా విరాజితంబయి, నజ్జన నిబిడీకృతంబయి, సర్వసన్యశ్వామల సరిశోభితంబయి, యక్షీణరక్షణోపాయ బాహుబల దర్పితంబయి, చండప్రచండదండకోష్టండమండనం బయి, యఖండ సామ్రాజ్యరమావిలనన్నటనానుకూల్యమ యి, సత్ప్రవర్తనాను మోచసంభరితమై, తనరిన భరతఖం డాంతర్గతంబగు నాంధ్రమహీమండలంబున మండనాయమా నంబగు నోరుగల్లు, కాకతీయవంశ సుప్రఖ్యాతరాజధానియై, యొప్పినఁ గాలంబునఁ బట్టణంబుల యందలి యంగళ్ల శుద్ధ మౌక్తికంబులును, నజ్రంబులును రానులుగనుండెడివి. మణి మయాంచిత స్వచ్ఛవికృతంబులగు నాభరణంబులఁ బ్రతిగృ హంబునను గమలాలయ తాండవము సల్పుచుండెడిది. అప్పు యోపేత మానవులు నిత్యకల్యాణ శోభావతంసులు, వైభవో పేంద్రులు, కుబేరతుల్యులునై యుండిరి. అక్కలంబునం దాంధ్రుల యశాన్నత్యమపారమయి, పాలనా సౌష్ఠవముం బడ

సి, యుచ్చదశనంది యుండెను.

శ్రీ॥ శ॥ 1295 వ సం॥ ప్రాంతమునం చాంధుల కీర్తి
కాంతి, యోరుగంటిపురంబున శరదందు సుందరంబై సానఁ
బట్టినరత్నమువలె మెఱయుచుండుట, శత్రువులకుఁ గంటకం
బుగఁ జూపట్టుచుండెను. ఈ యోరుగంటిని రాజధానిగఁ గా
వించికొని, శత్రునిశ్చేషం బొనరించి, యఖండ ప్రఖ్యాతిని
గాంచిన రుద్రమదేవి, నిజ గౌహిత్రు రాజ్యభద్రుఁ గావించె
ను. మాతామహీదత్త రాజ్యపరిపాలకుండగు ప్రతాపరుద్ర
చక్రవర్తి యశోవిహరుండయి, పాలనం బొనరింపుచుఁ, ద్వి
లింగరాజ్య రమాధిదేవతను నలుదెసల విహరింపఁ జేసెను.
అత్తతీ నీ ప్రతాపరుద్రుఁ గేవలమా ప్రతాపరుద్రుఁడేయని
యనసాగిరి. ఆతని తాజ్యపాలనంబున జనులెల్లరు సకలసౌ
ఖ్యంబులఁ బడసి, నిమ్మకు నీరెత్తినటుల హాయిగ సర్వసౌ
ఖ్యంబులందుచుండిరి. అటులుండఁ బ్రతాపరుద్రుఁడొకనాఁ
డు కొలువుకూటమూనకు వచ్చుటకు మున్నె, యాభవనముం
తయు, నిసుకవైచిన రాలనటుల సభ్యులచే నిండియుండెను.
రాజావలోకన తత్పరులయి జనులెల్లరు దమతమ యాసనం
బుల నాసీనులై నాఁడు నిర్ణయింపఁ బడనున్న విషయంబులఁ
గూర్చియు, సంతకుం బూర్వంబునఁ జరిగిన దుష్టయనివారణ
సాధనోపాయంబులఁ గూర్చియు నాత్రమునఁ దమలోఁ దా
మాలోచించుకొనుచుండిరి. మఱికొందఁ తాదేశంబునందం

దుఃదటస్థింఘ్రచుండిన చోరాది దుష్కృత్యంబులఁ గూర్చియు, దన్నివావారణోపాయంబులఁ గూర్చియు, ముచ్చటించుకొనుచుండిరి. ఆ సమయంబున జయజయ నినాదంబులు బోరుకలంగ, వందిమాగధులు వెనుకఁ గైవారములు సలుపుచుండ, సకల సామంత భూపాలయుతుండయి, రాజాధిరాజ పదవీలాంఛనాంకితుండై, నిండు దర్పంబునఁ బ్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి యోగంబుఁ బ్రవేశింప, సభ్యులెచ్చటివారచ్చట నిలంబడి యంజులులు ఘటియింపుచుండ సింహాసనాసీనుండయ్యెను. ఇరుకెలంకుల నమర్పఁబడిన యాసనంబుల మంత్రిపుంగవు లలంకరించిరి. సభనిశ్శబ్దమయ్యెను. అంతఁ బ్రతాపరుద్రుండు నిజవాక్రృతాపంబు మెఱయ, సభ్యుల నవఱోకించి, “సభ్యులారా! మంత్రిసామంతాద్యాస్తవర్గంబులారా! కాకతీయాంధ్ర రాజ్యధ్వజ మోరుగంటిపై, నృత్యము సల్పుచుండఁగ నె, యాంధ్ర ప్రతాపాగ్ని శాత్రువ జాతంబుల హృదయంబులఁ “బ్రజ్వరిలు చుండఁగ నె, బాహుపతిమగల యోధానుయోధులగు మీరందఱు విశ్వాసపాత్రులై, రాజ్యంబును రక్షింపుచుండఁగ నె, మనరాజ్యంబునం దేనాఁడును గనివిని యెఱుంగని దారుణ కృత్యంబుల ద్భృతంబుగ నుద్భవింపు చుండెనని ననుట మిగుల విషాదకరము. తస్కరులు సర్పలింగేశ్వరాలయ ప్రవేశమొనరించి, యాభరణంబులపహరించుటయు, మొన్న మొన్న నే యాకుల

చెంచయ్యయను భూసురుని భవనంబునఁ జోరులు ప్రవేశించి, వానిని బ్రహారించి, నిధినిక్షేపంబులు హరించుటయు, వినియుంటిరిగదా! అక్కటా! యిట్టి విష్ణుహంబు లేనాఁడైన ను వింటిమే! ముందెన్నండిట్టి చెట్టలాపాదిల్లకుండు నుపాయంబు లూహించి, రాజ్యంబునుగాపాడుట మీకెల్లరకుం బ్రథమ కర్తవ్యము” అని చక్రవర్తి పలుక నయ్యెడఁగల సామంతాప్త బంధుమిత్ర వర్గంబేకగ్రీవంబుగ రాజ్యాజ్ఞ మాళిం దాల్చి మెలంగ సంసిద్ధంబుగ నున్నారమని, వాక్రుచ్చిరి. తన పూర్వపాలకుండగు గణపతిదేవ చక్రవర్తి రాజ్యంబునఁ గల వివిధకులజాతులకు నాయకత్వం బొసంగుడు నిట్టిచెట్టలు పుట్టఁ గారణంబయ్యెను. “బహునాయకత్వంబు భగ్నుకారణంబు” అనెడి వాక్యము రిత్తవోఁజాలదనియు, మానధనులు, నీతిసంపన్నులు, విశ్వాసపాత్రులు, సుధీవిభవశాలులు నగు సుత్తమకులజాలు నాయకత్వంబున కర్హులనియు, నా రాజచంద్రుండు పలికి, యచ్చటి సభ్యుల యనుమతిని, బద్ధ నాయకులకును, బంధువర్గంబునకుకు, విప్రతతికిని, నాయకత్వ మొసఁగి వారివారి కనువగు ఛత్రచామరాది బిరుదంబు లొసంగి, వివిధ వస్త్రాభరణాదుల సత్కరించెను. మఱియు రాజ్యంబునఁ దెట్టిబాధలు కలుగకుండునట్లు లేళ్పాటులఁ గావించెను. తస్మిన్ బాధితుండైన భూసురుని జాయాసహితంబుగ రాఁబనిచి, దంపతీపూజనల్పి, దివ్యాభరణాదు

లోనంగి వారి భరణంబున కొక యగ్రహారంబు నొసంగెను. అదియే యిప్పటికిని సిరిపురమను పేరఁ బరిగుచున్నది.

సామ్రాజ్యపరిపాలనము సామాన్యవిషయముకాదు. సాధారణ మానవులకుండు విచారముకంటె రాజునకే చింతలుమెండు. ఎంతటి శాంతియుండయిన, నెంతటి ధీవిశాలియైన, నెంతటి ప్రజాదురంధరుండయినను మహిషాలుండం దట నైతిములకుఁ బాతుండగుట, యసాధ్యము. సమయ భ్రాంతు కాడని కొందఱును, శిక్షితుల నెడలఁ గలిగిండుని మఱి కొందఱును, వాక్ష్మిణ్యముఁ జూపినచో నసమర్థుండని యింకఁ గొందఱును, న్యాయవిచారణ నైపుణ్య హీనుండని మఱి కొందఱును, దలంచుట లోకనైస్థికము. వీరినన్నిఁటిని బాగుగ గుర్రెఱింగి, స్వాధీనపరచుటకుఁ బ్రజానుపయోగింపఁ జేసి పాలనం బొనరించువాడే రాజనామంబున కర్హుండు. ప్రజా పాలనంబున రుద్రమదేవిచేతన, శివదేవయాభిధానామా త్యపుంగవుచేతన, శిక్షితుండైన ప్రతాపచంద్రునరేమికిండు, ధరాతలభారంబు వడసినదిమొదలు తనయక్షిణబాహు బలదక్షత నెఱయింపుచుండ, బాలుండను కారణంబున నరిమండలం బీతని భండనంబున నోడించి, స్వాతంత్ర్యంబు వడయ నూహించి, యదుక్రొన సునిధిమయ్యెను. మఱియొక దెస భరితిఖండ సామ్రాజ్యంబు నంతమొందించి, యందలి హేమరత్నాద్యైశ్వర్యంబు లపహరింపఁ దఱి వేచియుండిన

యవనదేశజుండగు ఖల్జీనఁ జాగ్రగఁబ్బుఁ డల్లాయున్ద్రును సై
నికనికాయంబులఁజేర్చిఁకొని, యాంధ్రరామాజ్యంబునొక్క
మాటుగ నాపోశనముంబట్టి సిద్ధిముగినుండెను.

వర్తమానకాలంబున శూన్యంబయినను, బూర్వకా
లంబున దేవబ్రాహ్మణసంసేవనా భక్తిపరులు, వైరివీరమా
రకులు, శరణాగతరక్షణగోక్షాదక్షులు, సత్యవాగ్భూషణులు
భాషాపోషకులు, నగు కిమ్మకులినులు, పద్మనాయకులు ము
న్నగువారలు పెక్కింఁద్రాంధ్రశూరశిఖామణులు కేలఖడ్గం
బులూని బాసట నిలిచి శత్రుప్రతాపాగ్నిరుద్రులై, ప్రళయ
చ్ఛటలం జిమ్మి, యేకశిలానగరంబును బగలుతేరిచూడ
రా సశక్త్యం బొనరింపఁ బగతురు దండతాడిత భుజంగంబుల
వడుపున, విజృంభించి యాంధ్రవీరవారి ప్రతాపాగ్ని కంధను
లయిరి. హతశేషులు వెనువెంటనే కాలికి బుద్ధిసెప్పఁ దొ
డంగిరి. ఆరీతిఁ దురుష్కుల సనేక దండయాత్రలఁ బరాజి
తులఁ గావించి, ప్రతాపరుద్రుండఖండ తేజోవిరాజతుం
డయి, విజయలక్ష్మినిఁ బడసి యేకశిలానగర దుర్గంబుపైఁ
గాకతీయాంధ్రపతాకం బ్రకాశింపఁజేసెను.

ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి కాలంబునం దాంధ్రగీర్వాణ
భాష లసమానాభివృద్ధియందుండినటులఁ గన్పట్టుచుండెడిని.
చక్రవర్తి గీర్వాణవాణిం బోషింపుచుండఁ దత్ప్రధానామా
త్యశేఖరు లాంధ్రభాషాయోష నుద్ధరించి పెక్కిం యాంధ్ర

కవి శిఖామణుల నాదరించిరి. ఆ రాజామాత్యులు పండితులు, రసజ్ఞులునగునుఁ దదాస్థానమునఁ గవీశ్వరులు పండితులు బహుళంబుగా వెలసియుండిరి. విద్యానాథమహాకవి ప్రతాపరుద్రీయమను నలంకార గ్రంథమును రచించి చక్కవర్తి కంకిత మొనరించెను. రుద్రీభట్టను మఱియొక కవి సంస్కృతకర్తృబాహుళ్య బహుళ గ్రంథముల నిర్మించి మించిన సత్కారము లొందెను. తిరుపరాంతకుండు సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథనిర్మాతయై బహుబహుళకరణంబులఁ బడసెను. బుధజనస్తోత్రపాత్రుండగు తిక్కనసోమయాజికి శిష్యుడైన మారనకవి చూర్కండేయపురాణము నాంధ్రీకరించి నాగయమంత్రీకిఁ గృతినొసంగెను. భాస్కరకవి రామాయణమును, మంచనకవి కేయూరబాహు చరిత్రమును రచించి, క్రమంబుగ సాహితీమారుడఁ, గుండయామాత్యుఁడు నను సైన్యాధిపతుల కంకితమొనర్చిరి. మొత్తముమీదఁ బ్రతాపరుద్రుని పాలనంబున సంస్కృతాంధ్రభాషావల్లరులత్యంత వ్యాపకవృద్ధిఁ గాంచి, పుష్పించి, తద్భాషావధూటికి నేటికిని వాడని వీడని యలంకారములయ్యె నను టతిశయోక్తికాదు. ఇందుఁ బైనఁబేర్కొనిన భాస్కరుఁడు, హుళక్కిభాస్కరుఁడను నామంబున వ్యవహరింపఁ బడుచుండెను. తత్కథనమప్రస్తుతమయ్యును బ్రస్తుత కాకపోదు కావున వివరించెద. ఈభాస్కరుని గృహనామము తొలుత మంగళంపల్లి

వారని తెలియవచ్చుచున్నది. ఈతండాక నాఁడొక రాజు
 మ్రొలనుండ రత్నఖచితపాత్రంబున నమూల్యాభరణ కవిత
 తాంబూలమిడి రసవత్కవితా, ధురీణునకా విడియమొసంగఁ
 బడునన నాతండు తక్కినవారికన్న మిన్నగఁ గవిత్వముసే
 ప్పి యావిడియంబుఁ గైకొనెనట. విడియమను శబ్దమునకు
 గర్జాటభాషయందు హుళక్కియను పదము కలదట. త
 త్కారణంబునంజేసి నాఁడు మొదలొక డానామమునే
 బిరుదముగాఁ గొని హుళక్కి భాస్కరుండనుపేర నొప్పి
 యుండెను.

ప్రతాపరుద్రుండు కేవలము ప్రతాపరుద్రుడై, య
 నేకమాటులు మహమ్మదీయ యోధులఁ జక్కాడి, యూ
 ధ్రవీరవారసహాయభూతచేతస్కుండై, సమరంబున జయ
 లక్ష్మిని స్వీకరించి, రాజ్యలక్ష్మిని సంతసంబునఁ బోషిం
 పుచు, గవి పోషకుడై యొప్పి ప్రజాసాకర్యాధ్యం బనేక
 సుప్రఖ్యాత సంస్థల నెలకొల్పి రాజుపగిది విరాటబ్ధుమండ.
 అంత నసతికాలంబున నాకస్మికముగ నలూకభాషఁ జాం
 ద్రపరాభావానల దండవ్యమాసనుండై విచారకోధ
 పూరిత హృదయుండై పగసాధించి యాంధ్రప్రతాపభానుఁ
 గబళింప నమక్కిటి యాకస్మికముగ రాజుత్తుండై బీదరు
 మగ్గమును ముట్టడించి పశముఁ గావించుకొనియెను. ఇంత
 త్వరలో మహమ్మదీయులు మఱల ముట్టడింతురని ప్రతాప

రుద్రుఁడు తలంచియుండలేదు. అంతకుఁ బూర్వము జరిగిన
 యుద్ధములయందు సైనికులు విస్తారముగా మడిసియుండుట
 చేత నాతని సైన్యము సిద్ధముగా లేకుండెను. రాజ్యము
 లోని పద్మనాయక వెలమ, కమ్మ, కాపు, రెడ్లకు నంతఃకల
 హంబులు మొండుగనుండెను. కాని వారందఱు రాజభక్తి
 యుత్తులై నిష్కళంకహృదయులై యుండిరి. తురుష్కుల
 రాక వినినంతఁ జక్కనర్థి సేనానాయకుల నెల్లర నొక్క
 చోఁ జేరఁజీరి “యోధాగ్రేసరులారా! దండనాయకులారా!
 చమూపతులారా! నిన్నఁగాక మొన్ననే మనవలనఁ బరా
 భూతుడైన ముష్కరి తురుష్కుండగు తుఫైలఖ్ మఱల
 మనపై దాడివెడలె. పాపాణమును భక్షించు పాపురము
 నకు రత్నములభించిన గతిని, దటాకాంతరవర్తియగు
 బకంబునకు మానస సరోవరవిహారము ప్రాప్తించిన విధం
 బున నాతురుష్కునకు ఢిల్లీసామ్రాజ్యము లభియించుటంజేసి
 మన్న మిన్నెఱుంగక వర్తింపుచుండెను. మీరందఱింతకు
 మున్నే యుద్ధమొనరించి యలసి యుంటిరి. సైనికులూ సిద్ధ
 ముగ లేరు. అరిమండలమా యత్యధికముగ నుండెను.
 త్రిలింగసామ్రాజ్యము నెవ్విధంబునైన హరింపఁ దురకలు
 దీక్షవహించియుండిరి. ప్రతిక్షణికాచరిత సమగ్రంబులో నీ
 ముష్కరుల నెంతవఱకని యెదుర్కొన గలుగుదుము!
 ఈమారాంధ్రరాజ్యమొ, తురుష్కుల ప్రాబల్యమొ యంత

మంది తీరవలెను. కంఠంబులఁ బ్రాణంబు లున్నంతవఱ కరి
 కంఠలుంతనంబొనరింపుటయే ముఖ్య కర్తవ్యము” అని హే
 చ్చరింప నావాక్యముల కాశూరశిఖామణులందఱ జేకగ్గివం
 బున బొందెల ననువులుండితవఱకు నేకశిలానగరంబున
 శత్రువులపాదంబుల మోపనీయము. స్వాభిమానావేశులమై
 దేశాభిమాన పూరిత హృదయాలమై కాపాడుదు మని
 సప్రమాణంబుగఁ బలికి రాజభక్తి నెల్లడిగించి. వేర్వేటదం
 డనాయకులు సామంతుభూపాలురు మంత్రిలాది సమస్త
 బంధుమిత్ర వర్గంబులు తమతమ శౌర్యప్రతాపంబు లుగ్గ
 డించి రాజ్యరక్షణబద్ధకింకఁబై చక్రివర్తికి నమృకము
 గలుగునటుల వచియింప నాశంకు వారివారి శౌర్య ప్రతా
 పంబులకు మెచ్చి యుద్ధ ప్రయత్నంబులఁ గావించ నాన
 తిచ్చి యప్రమత్తులై శత్రువుల చూగమనంబు నిరీక్షించు
 చుండునటుల నాజ్ఞాపించెను.

అంతఁ దురుష్కులై శిలానగర దుర్గంబును జట్టు
 ముట్టిరి. ఆనగర దుర్గరక్షణకై యన్నమదేనశ్రీరంగదేవాది
 మహావీరబలులు పురహరునై నెఁ జొరనశిక్యమగు తెల్ల
 గునఁ గాచుచుండఁ దురుష్కులధావారములోనఁ
 బ్రవేశింప శక్యముగామి ననేకితఁ ఘ్నులఁ గోల్పిరి. ఆధి
 పైనికులాసావరంగంబునఁ నుండికి యస్త్రశిస్త్రావ్యవేకా
 యుధ ధారులై ప్రాణంబులనాశఁ దొలంగి రిపుల మర్రింపు

చుండిరి. లేచి పోగిమనా మఱు మున్నగు జోదులు చెల
 రేగి పోయెనుకాని సున్నని చూడ్కి గర్జింపుచు నెదు
 రైన శుభ్రువీరుల నిజనిశిత నిష్క్రమంబుల విగతస్యానుల
 గావింపుచు వీరవిక్రమ విహారింబునలునుదొడంగిరి. తొలు
 దొల్ల మహమ్మదులుంధ్ర పదాసుధాటి కాగజాలక
 వెన్నిడె దొడంగిరి. కాని యిలాభానుప హెచ్చరిక
 వాక్యంబుల మహమ్మదీయ సైనికులు ద్వగుణితోత్సా
 హములై యుద్ధేశచి యనిమొదలగుట పలుమాఱు చుండిరి.
 దుర్గకుడ్యంబులు కూల దొడంగెను. ఆంధ్రుల ధైర్యకవ
 చంబులు సడలఁజొచ్చెను. ప్రేలింగ నామ్రాజ్యలక్ష్మి యాం
 ధ్రులఁజాయు సమగు మానన్న మామెచ. ప్రతాపరుగ్రు
 డు కాలమ్మ చదుగ్రుత్త సమరావని వీరవిహారిము సల్పుచు
 నిజసైనికుల నెంతి ప్రోత్సహించినను జెప్పినట్టి వైరి
 వీరుల శిరానలంబున కానూతులైరి. మహమ్మదీయ యో
 ధులు రణరంగంబున విజృంభించి ప్రతాపనిమిసి బుధిం
 చిరి. అదియే యాంధ్రసామ్రాజ్య పతనమునకుఁ బ్రారం
 భము. విజయలక్ష్మి లాలసులైన మహమ్మదీయు లేకశిలా
 నగరంబున స్వేచ్ఛావిహతులైరి. ఆహా! కాలమనిర్వచ
 నీయము. భగవత్సంకల్పమును దప్ప ప నేరశిశ్యము! లక్ష్మి
 చంచల స్వభాసగదా! భుజశక్తి యార్థభయశోక వర్తి
 గాగి విద్యానాథ కపిపుంగవుల పోషకంబు భూషణము గాగ

నౌదార్యవిభవమర్థి దారిద్ర్య దావాన్ని కసర్గళవృష్టిగాగ
రాజ్యరమాకళత్రుండై సంస్తవపాత్రుండై యాంధ్ర సామ్రా
జ్యనిరంకుశశాసనుండై యఖండ వైభవోపేతుండై శివారాధ
నాతత్పరుండై భక్తచూడావతంసుండైన ప్రతాపరుద్ర మహీ
చంద్రుడు ముష్కర తురుష్కకర్మశపాశబద్ధుడయ్యెను.
అనేక కవివర్ధిజనకల్ప భూరుహమై విలసిల్లిన నాంధ్ర
సామ్రాజ్య మస్తమించెను. ఆంధ్రవీర పరాక్రమాది సద్గు
ణౌఘము లస్తమించినవి. ప్రతాపరుద్రుండటుల బంధింపఁ
బడి ఢిల్లీకి గొంపోబడెను.

—♦మంత్రి యుగంధరుడు.♦—

యుగంధరుండను మంత్రి ప్రతాపరుద్రునినొద్ది సమా
త్యుండైయుండి నటులఁ జరిత్రములయందెచ్చటను జూపట్ట
కున్నను ప్రతాపరుద్రుని మంత్రిపుంగవులతో నేరికొయ్యెక
రి కీయుగంధరుండను బిరుడము లభించియుండవచ్చును. ఇ
య్యది పౌరుషనామమై యుండినోపు. యుగంధరుండు పూ
ర్వము వత్సరాజుల యాస్థానమున మంత్రిగా నుండినటులఁ
దెలియవచ్చుచుండెను. ప్రతాపరుద్రు నాస్థానంబున యుగం
ధరుండను మంత్రియుండినటులఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈ
మంత్రిపుంగవునిగూర్చి చెప్పెడికథలు నీతిదాయకములనుట
నిస్సంశయము.

అటుల నులూఁఫ్ఁఖానను నాతఁ డాంధ్రదేశముపై దం
డైతి మామోసాయంబునఁ బ్రతాపరుద్రుని ఢిల్లీకి ఖైదీ
గాఁ గొంపోవ రాజకుటుంబమేకాక తద్దేశజులుగూడ భయా
ర్తులై దురస్థిలసాగిరి. అంతరాజభక్తిపరాయఁడు, దేశభక్తి
పూరితహృదయుఁడు, నకలంకపూతచారితుఁడు నైనయు
గంధరుండు, రాజకుటుంబమునకును బ్రజలకు నభయం బొ
సంగి, దేశమునందలి యలజడుల మాన్చి రాజ్యమరాజకము
గాకుండ నొనరించి, శత్రువులఁ బాఱఁదోలి, తా నాటు
మాసములతోపునరాజుఁడెచ్చి, సింహాసనాసీనుం గావింపని
నాఁడు దేశభ్రష్టుండగుదునని ఘోరశపథమూని యిలువెడ
లెను. ఘామశకటంబులు లేని యుత్తరప్రత్యుత్తరములు న
డవని యాకాలంబున నదులుదాటి, వనములుగడచి, యూ
రులమించి, దేశిఁబు లతిక్రమించి, కాలినడక నొంటిమై
గమ్యస్థానంబగు ఢిల్లీపత్తనముఁ బ్రవేశించెను.

అచట యుగంధరమంత్రి ప్రచ్ఛన్నవేషుండయి గుప్త
నాముండయి యున్నత్రురూపంబు వడసి జీర్ణవస్త్రంబుల మృ
ణ్మయ పాత్రశకలంబులఁ, బ్రాతచర్మంబుల గైసేసి యొడలఁ
బూదిఁబూసికొని “ఢిల్లీసుల్తాన్ పట్టుకపోతాన్ ఆరేనెలలకుఁ
బట్టుకపోతాన్” అనెడి పిచ్చివాక్యంబులతో వీధులవెంట న
డయాడుచుండెను. ఇతఁడు పిచ్చివాడని భ్రమియించి చప్ప
టలు చఱచుచు, గేకలువైచుచుఁ గొట్టుచుఁ దిట్టుచు వెం

టాడించు బాలుర హేళన వాక్యంబులకు సమాధాన మొసగుచుఁ దనలోఁ దానే మాట్లాడికొనుచుఁ దన్నుఁగొట్టవచ్చిన వారిని జేతి కందినపుడుఁ గొట్టుచు బహుభంగులఁబ్రేలుచు, నవ్వుచు, మతిభ్రష్టుని గతిసంచరింపుచుండెను. తత్పురవానులందఁ జీతండుపిచ్చివాడనియే తలంచిరి. అందుచే నాతనికిఁ బోరానిస్థలములు గాని వినరాని మాటలుగాని లేకుండెను. వచ్చిపోయెడివారిలో రాజసభకైట్టి యాటంకములు లేకయే వెల్లివచ్చు చుండెను. అచటి ప్రభువులు తమకుఁ దీరికయైనపుడు వానిఁ జెంతకుం బిల్చి వానిపిచ్చి మాటల కానందించెడివారు. పిచ్చివాడని భ్రమియించుటంజేసి వాని యెదుటనే రహస్యంబుల వెల్లడించెడివారు. ఆతఁడు పిచ్చివాడో లేక రహస్యంబుల నెఱుంగ నిట్టి రూపమునుదాల్చిన నేరాజకీయవేత్తయో యని సందియమంది, రాజౌకనాఁడతనిజాడ గుర్తించి తెలిసికొనిరాఁ గొందఱు భటుల నియోగించెను. ఆతఁ డనుదినంబును బగటిపూటల వీధులందందు సంచరించి, జనులందఱు నిద్రించిన పిదప నిశలయందూరి వెలుపల శృశాన భూములకుఁ జని యచటి జలాశయంబున స్నానంబొనరించి యొక్కెడఁ బ్రొయి నేర్పఱచి తానూరినుండి తెచ్చికొనిన మృణ్మయ పాత్రయందు బియ్యముఁబోసి వంటఁజేసికొని భుజింపుచుండెడివాఁడు. అటుల రాజభటులు వెంటాడించిననాడుగూడ మామూలు పద్ధతి ననుసరించి

వంటకేసికొనుచుండగా రాజభటులు యుగంధరునకుఁ దెలియకుండ నొక వృక్షాగ్రముపైఁ గూర్చుండిరి. అప్పుడతని కాపులింతవచ్చెను. వింతలేని యాపులింత యుండదను శాస్త్రమెఱింగిన వాడగుటంకేసి యుగంధరుండు వెంటనే “గుడగుడ శబ్దము కుండకు నష్టము” అని యాకుండను బ్రద్దలుగొట్టి బొంతగంతఁ దగిల్చికొని యెచటికో వెడలెను. దీనిని నంతయు నా రాజభటులు చూచి యాతఁడు నిశ్చయముగాఁ బిచ్చివాడనియే తలంచి గాజునకు నివేదించిరి. అది మొదలారాజ సభయందు నిరభ్యంతరముగ నాతనికిఁ బ్రవేశములభ్యసమయ్యెను. సభలోనివారేదేని విషయమును బ్రసంగింపుచుండ యుగంధరుండు శృద్ధతో దాని నాలకింపుచుఁ దనయుద్యమ సాధనము లరయుచుండెను.

ఇట్లుండ నొకనాఁడు యమునానదీతటంబునం దొక యోడ విడిసెను. అందు రత్నములు వజ్రములు మున్నగు వెలగల పదార్థములుండెను. అందలి వర్తకులు పట్టణములోని రత్నవర్తకులకుం దమరత్నములను గెంపులను జూపి రాజసముఖమునకుం జనిరి. వెల పొడుగుగల యాతాల, తేఁడు గాంచి వానింగొనఁ దలంచెను. అంత వర్తకులు తేని యభిప్రాయము గ్రహించి తమ యోడకడకు వచ్చి, రత్నపుసరకును బరీక్షింపఁ గోర నా తేఁడు పరీక్షాదక్షుండగు ప్రతాపరుద్రుని వెంటఁగొని యోడనెక్కెను. వారల నా సమయం

టాడించు బాలుర హేళన వాక్యంబులకు సమాధాన మొసగుచుఁ దనలోఁ దానే మాట్లాడికొనుచుఁ దన్నుఁగొట్టవచ్చిన వారిని జేతి కందినపుడుఁ గొట్టుచు బహుభంగులఁబ్రేలుచు, నవ్వుచు, మతిభ్రష్టుని గతిసంచరింపుచుండెను. తత్పురవాసులందఱు తీతండుపిచ్చివాడనియే తలంచిరి. అందుచే నాతనికిఁ బోరానిస్థలములు గాని వినరాని మాటలుగాని లేకుండెను. వచ్చిపోయెడివారిలో రాజసభకెట్టి యాటంకములు లేకయే వెల్లివచ్చు చుండెను. అచటి ప్రభువులు తమకుఁ దీరికయైనపుడు వానిఁ జెంతకుం బిల్చి వానిపిచ్చి మాటల కానందించెడివారు. పిచ్చివాడని భ్రమియించుటంజేసి వాని యెదుటనే రహస్యంబుల వెల్లడించెడివారు. ఆతఁడు పిచ్చివాడో లేక రహస్యంబుల నెఱుంగ నిట్టి రూపమునుదాల్చిన నేరాజకీయవేత్తయో యని సందియమంది, రాజౌకనాఁడతనిజాడ గుర్తించి తెలిసికొనిరాఁ గొందఱ భటుల నియోగించెను. ఆతఁ డనుదినంబును బగటిపూటల వీధులందందు సంచరించి, జనులందఱు నిద్రించిన పిదప నిశలయందూరి వెలుపల శృశాన భూములకుఁ జని యచటి జలాశయంబున స్నానంబొనరించి యొక్కెడఁబ్రొయి నేర్పఱచి తానూరినుండి తెచ్చికొనిన మృణ్మయ పాత్రయందు బియ్యముఁబోసి వంటఁజేసికొని భుజింపుచుండెడివాఁడు. అటుల రాజభటులు పెంటాడించిననాఁడుగూడ మామూలు పద్ధతి ననుసరించి

వంటఁజేసికొనుచుండగా రాజభటులు యుగంధరునకుఁ దెలియకుండ నొక వృక్షాగ్రముపైఁ గూర్చుండిరి. అప్పుడతని కాపులింతవచ్చెను. వింతలేని యాపులింత యుండదను శాస్త్రమెఱింగిన వాడగుటంజేసి యుగంధరుండు వెంటనే “గుడగుడ శబ్దము కుండకు నష్టము” అని యాకుండను బ్రద్రలుగొట్టి బొంతగంతఁ దగిల్చికొని యెచటికో వెడలెను. దీనిని నంతయు నా రాజభటులు చూచి యాతఁడు నిశ్చయముగాఁ బిచ్చివాడనియే తలంచి రాజునకు నివేదించిరి. అది మొదలారాజు సభయందు నిరభ్యంతరముగ నాతనికిఁ బ్రవేశములభ్యమయ్యెను. సభలోనివారేదేని విషయమును బ్రసంగింపుచుండ యుగంధరుండు శ్రద్ధతో దాని నాలకింపుచుఁ దనయుద్యమ సాధనము లరయుచుండెను.

ఇట్లుండ నొకనాఁడు యమునానదీతటంబునం దొక యోడ విడిసెను. అందు రత్నములు వజ్రములు మున్నగు వెలగల పదార్థములుండెను. అందలి వర్తకులు పట్టణములోని రత్నవర్తకులకుం దమరత్నములను గెంపులను జూపి రాజసముఖమునకుం జనిరి. వెల పొడుగుగల యాతాల, తేఁడు గాంచి వానింగొనఁ దలంచెను. అంత వర్తకులు తేని యభిప్రాయము గ్రహించి తమ యోడకడకు వచ్చి, రత్నపుసరకును బరీక్షింపఁ గోర నా తేఁడు పరీక్షాదక్షుండగు ప్రతాపరుద్రుని వెంటఁగొని యోడనెక్కెను. వారల నా సమయం

బునఁ బిచ్చివాఁడు గూడ వెంటాడించెను. అతని నెవరు నా
 టంకపఱుపరైరి. వారందఱత్తఱి నోడ సమీపించి లోని
 కిం జని రత్నములఁ బరీక్షింపు చుండిరి. అదియే యదనని
 యోడఁబయనము సాగింప యుగధరుం డుత్తరువు నేసెను.
 ఓడరేవువదలి పోవుచుండెను. కొంతకాలంబగుడు నోడ పై
 భాగమునకులూఁఖిని వచ్చిచూడ నా ప్రదేశమంతయు
 నాతనికి నూతనముగఁ గన్పట్టెను. అప్పుడారాజు వర్తకులఁ
 బిలిచి యిప్పుడెచ్చట నుంటిమని యడుగఁ బిచ్చివాఁడు నిజ
 రూపమును ధరించి తాను బ్రతాపరుద్ర మహారాజు మంత్రి
 యగు యుగంధరుండననియు దనరాజును గపటోపాయంబు
 న బంధించి కొనితెచ్చి నుదులకై తానును కపటోపాయంబు
 ననే మహమ్మదీయ ప్రభువగు నాతని ఖైదీగాఁ దనదేశం
 బునకుఁ గొనిపోవుచుంటిననియు దర్పంబు మెఱయ వచి
 యించెను. అంతరాజు కంపితగాఁతుండై చైతన్య రహితుండ
 యైను. యుగధరుండు వానిని భయమంద వలదనియు వా
 నికెట్టి యవమానమును గావింప ననియుఁ బలికి ప్రతాపరు
 ద్రు నుచితవస్త్రాలంకార సమన్వితుఁ గావించి, మకుటభూషి
 తు నొనరించి శిల్లీచక్రవర్తినుచితగౌరవమున నాదరించి
 యోరుగంటికిం గొనిపోయి యా ప్రభువ్యయమును గజా
 రూఢులఁ గావించి యూరేగించి సింహాసనంబునఁ బ్రతాప
 రుద్రుని వెలయించి పట్టాభిషిక్తుగా నొనర్చెను. శిల్లీచక్రవర్తి

కిఁ బెక్కువిధములగు గాన్కలిడి స్వదేశమున కనిచెను. తా
ను గావించిన సమయానుసారముగ రాజుండెచ్చి డిల్లీచక్రవ
ర్తిని గూడ రప్పించిన యాతని సామర్థ్యము ననేక విధముల
బ్రజలు గొనియాడిరి. ఇట్టి నిష్కల్మషచిత్తులు రాజకీయవే
త్తలు దేశభక్తి పూరితస్వాతులు ప్రభుభక్తి తత్పరులుస్వ
ర్థత్యాగులు గల యేదేశము నే భూమిశుండు నభివృద్ధిఁ
బొందించి సుభిక్షముగ వెలయింపకుండును? ఈ మహారాజ
కీయ కళానిపుణుని చరితమగణ్యము పవిత్రవంశము పురు
షాకారము ధరించిన మూర్తివంశము ననుట కావంతయు సం
దియములేదు. ఈతని యద్భుతమేధా సంపత్తిఁ దలంచినం
తమాత్రాన శరీర ముప్పొంగకమానదు. ఇట్టివినిర్మల రాజ
భక్తి, దేశభక్తి, సర్వులహృదయంబుల నెలకొని భరతవర్ష
మభివృద్ధిఁబడయుఁ గాక.

3. భీమసేనుడు.

పాండవులు ధార్మరాష్ట్రాదులవలనఁ బునర్ద్వితం
బున సైత మోటువడి తన్ని బంధనానుసారంబున ముని
రూపధారులై వన్యఫలాహారంబులఁ గాలంబు వుచ్చుచు
బ్రహ్మచర్యదీక్షనూని కాననంబుల ద్వాదశవర్షంబులు

గుమ్మరి జనపదంబుల నన్యులకుఁ గోచరంబుగాకుండఁ
 ద్రయోదశ వర్షంబునఁ బోవ నమకట్టి విదురానుమతిని
 మాతృదేవతయగు గొంతిని గృహంబునందునిచి భీష్మద్రో
 ణాదుల కెఱిగి వారి మన్ననలఁది భోగంబులఁ ద్యజించి
 పురమువాసి చనిరి. అటుల వెడలుచున్న పాండవేయుల
 వెంట ముక్తకేశియై వెడలుచుండిన ద్విపదాత్మజను బౌరవ
 ధూగణ మవలోకించి శోకానలతప్త మానసమయ్యెను.
 శోకరోష కోధానల దహ్యమాన మానసులగు పాంచా
 లీయుత పాండవులు వనవాసంబునకుఁ జనుచుండునపుడు
 ధర్మజుండు నిజరూక్షావలోకన జనదాహభీతి వదనంబు
 గ్రప్పికొని వాయుసుతుండు సమరావని శత్రుమదము సద
 మదముఁగావింపు సమయమేతెంచెనని దెల్పుటకోయన బౌ
 హువుల వ్రేలాడవైచియు ఫల్గునుండు పగఱి భస్మీపటలం
 బిసుమునమేళవింపఁజేయఁ జాలుదునని సూచింపుటకోయన
 నిసుమెత్తి చల్లుచును నకులుండు నిజసుందర వదనాలోకంబు
 నఁబొరిలోకంబు విచారగ్రసితంబగునని తనయనిష్ఠము వెలు
 వరించుటకోయన ధూళిధూసరితాంగుండగుచును సహదేవుం
 డు తన కోమలవదన మొరులకు దుఃఖభాజనముగఁ గన్ప
 ట్టినను వెఱుపున సమ్రవదనుండగుచును ద్రౌపది ధార్తరాష్ట్ర
 భామాభావిదుఃఖ సూచనగ శిరోజంబులఁ జిందఱ వందఱ
 గావింపుచును యామ్యదిశారణ్య భాగంబులకు వెడలిరి.

అటులా పాండునందనులు ద్రౌపదియుతులై కాశ
నాంతరంబుల సంచరించి యెరులకుం గ్రానరాకుండునటుల
నూరువల్లెలకు దూరంబుగ విహరింపఁ జనుచుఁ దమ
శత్రుంబులం బొదివి విరాటనగరంబునకుఁ జేరువనున్న
యడవిలోని శమీవృక్ష శాఖాంతరంబునం దన్యులకుఁ గప్ప
ట్టకుండునటుల భద్రంబుగా నుంచిరి ఆయా యరణ్య ప్రదే
శంబుల ద్వాదశ వర్షంబులు గడపి విరట్పురాభిముఖులై
యజ్ఞాతవాసంబు నడుపఁదొడంగిరి. అటు లజ్ఞాతవాసంబు
నడుపుటకుచితంబగు వర్తనలకనునగు నామంబులఁ గుదుర్చు
కొని సమీపస్థ నదీజలంబులఁ గ్రుంకులిడిరి. అంత ధర్మ
జుండు తనతండ్రియగు ధర్మజుండలంప నాతనికి వెంటనే
యోగిరూపము లభించెను. భీమాదులకును ద్రౌపదికిని
వారువారు గోరుకొనిన నామములకనువగు రూపములలవ
డెను. తదుచిత ప్రవర్తనాదుల కనుకూలములగు వస్త్రాభర
ణాదులు లభింప వానిఁ దానలంకరించికొని యనుజులను
ద్రుపదాత్మజను వెనుకరా నియోగించి ధర్మజుండు ముందు
విరటుని కొలువుకూటమున కేగెను.

యతిరూపంబున దవ్వులనుండి యేతెంచుచుండిన
నామహారాజచూడామణిని విరటుండుగాంచి యెదురేగి
రాజ్యరమను బాలింపఁ దగిననీతని భుజయుగంబేలకో దండ
కమండలంబుల వహించెనని యక్కజమంది యాతనికి నమ

స్కరించి యర్ఘ్యపాద్యంబులఁ బూజించి యాతిధ్యమొసంగి యాగమనకారణంబడుగఁ దానుగంకుభట్టాభిధానుండ ననియు ధర్మజు మంత్రిననియు వైరీపరుల మాయాద్యూతమునందోడి యొకవత్సరకాల మన్యులకుఁ దెలియకుండునటుల సాధుసజ్జన మహీపాలుండగు నాతనిచేత వసింప నేతెంచితి ననియు ధర్మజుండు వచ్చియంచెను. అందులకు మత్స్యభూపాలుండగు విరటుండాత్మనలరి యాతనియభిమతమున కనుమతించి తనగద్దెనాతఁడే యధివసించి పాలింపుచుఁ గాలంబు గడుపుమనియె. తాను రాజ్యపాలనానుకూలుండఁ గాననియు నియమితానుసరణి భూతల శయనుండగుచుఁ బ్రాద్దుఁబుచ్చుఁ దలఁచినవానికి రాజ్యపాలనంబేలయని పలుక నమ్మహీపాలుండాతని యభీష్టంబున కిష్టపడియెను. అరీతిని ధర్మజుండు కంకుభట్టాభిఖ్య మెలంగుచు నాభూపాలుని మన్ననకుఁ బాత్రుండై యాతనికొలుపున ముఖ్యసభ్యుండై మెలంగుచుండెను. పదంపడి వివిధమార్గంబుల భీమార్జున నకులసహదేవుల మత్స్యభూపాలునాస్థానంబునకుంజని వరుసకృమంబున వలలాంకబృహన్నలదామగ్రంధి తంత్రీపాలనా మంబులం దెలిపి యచ్చోటఁ దామొనరింపు పనుల నెఱింగించి యొక్క వత్సరమందుండు నటుల విరట్రాజు ననుమంతుంపఁగోరిరి. వారల రూపసౌందర్యాతి విభవంబులకు విరటుండు మనంబునందాశ్చర్యపడి

వారు ఘోరకాననాంతరంబుల నిట్టి రూపధారులై యుందు
రని యూహించి వారివారి చిత్తవృత్తుల ననుసరించిమెలం
గవచ్చునన వలలాంకుండు సూపాధ్యక్షుండుగను పేడి
యైన క్రీడి తన్నరపాలసుతయగు నుత్తరకు సృత్యాభినయాది
కళల నెఱింగించు బోధకుండుగను దామద్రుధి యశ్వశాలా
ధ్యక్షుండుగను కడగొట్టువాఁడగు తంత్రీపాలుండు గవాధి
పతిగను నియమింపబడి యతినైపుణ్యం బగపఱచుచుఁ దమ
తమ నియమిత కృత్యంబులం దప్రమత్తులై యాభూవల్లభుని
నేవింపుచుండిరి. పాండవపత్నియగు పాంచాలరాజతనూజ
విరాట్పుర రాజవీధులఁబడి వచ్చుచుండఁ రాజపత్నియగు
సుధేష్ఠ యాపరిచారిక రూపధారిణిని నిజస్వాగోపరిభాగంబు
నుండి తిలకించి యాపెసాందర్యమునకెంతయు సంతసించి
నెచ్చెలులంబనిచి యాపెఁ గొనిరానాజ్ఞాపింప వారలరిగి
యామెందెచ్చి తమ దేవేరికడ నిల్పిరి. ఆదేవి యామె
నెవ్వరిదాన వెచటికేగుచుంటివని పలుక “అమ్మా! నేను
మున్ను ద్రుపదరాజాత్మయగు ద్రౌపదిచెంతఁ గొంతకాలము
సేవకురాలనై యాపెమనస్సున కెక్కునటుల వర్తించి స్తో
త్రపాత్రైనైతిని. నేను సైరంధ్రీవంశ సంజాతను. పేరు
మాలిని. సీచకార్యంబులొనరింపను. పరోచ్ఛిష్టంబులం గుడు
వను. నీవు సుగుణగణముణివని విని యొక్కింతకాలము నిన్ను
సేవింపఁదలంచి వచ్చితిని. నా నియమానుసరణి మెలంగ

నీయకొనినచోఁ గుసుమములఁగూర్చి గంధానులేపనంబుల
 సమకూర్చెదను. నన్ను నీయెడ నుడనీకొంటివేని నేనిచట
 నుండెద"నని పాంచాలరాజతనూభవ వలుక సుధేష్ణమనం
 బునందలరి యాపెను దనచెంతనుండ సంగీకరించెను. అటు
 లాపాండవ పంచకంబు సతీయుతంబుగ విరటునిపురంబునఁ
 గొన్నిదివసంబులు గడువుగ వత్సరంబుగడప నొక్కనాఁడు
 సుధేష్ణానాహూదరుండు మత్స్యభూపాల సేనానాయకుండు
 కీచక నామాంకితుండునగు దుష్టుండు సమరాంగణం
 బున శత్రువుల నురుమాడి జయంబుగాంచి నిజసోదరికి
 నమస్కరింప నంతఃపురము ప్రవేశించెను. అచట రాణి ని
 కటంబున రమామణి నొకరితంగాంచి మదనశర వీడితుండై
 తనయక్కఱాయక్కఱెఱింగింప నాపె యాతని యుద్దే
 శంబున కెన్నియో విఘ్నంబు లాపాదించెను. ఎన్నిచెప్పినను
 గీచకుండు వినక సోదరి పాదంబులకుఁమ్రొక్కి యయ్యంగ
 నామణి పొత్తులభింపని నాఁడు దానసువులఁ బొసెదనని పరి
 పరిభంగుల బ్రతిమాల, సోదరుపై మక్కువగొలంది నాతని
 పలుకులఁ ద్రోసివేయంజాలక సమ్మతించి యమ్మదవతి నాత
 ని సదనమున కనిపెదననిచెప్పి పనిచెను. ఆకీచకునిదుర్వృత్తి
 నాపాంచాలి గ్రహించి యచ్చోటువాసి చనుచుండ నమ్మా
 నవాధముండు గృహాన్యుఖుండై యరుదెంచుచు మార్గ
 మధ్యంబున నమ్మానినీమణింగాంచి నిజమనోభిప్రాయంబెఱిం

గింప నాపె వానికి సముచితవినయోక్తుల నీతిపథంబులుప
జేశించెను. కాని యవియున్నియు వానిచెంగట బూతిం
గలసె. ఆతం డంతటితో విడువక బలిమిమై నామెను బట్టు
టకుఁ బ్రయత్నింప నాయమ కోపారుణిత లోచనయై

శా॥ దుర్వారోద్యమ బాహువికృమరసాస్తోకప్రతాపస్ఫుర
ద్గర్వాంధ ప్రతివీరనిర్మధన విద్యాపారంగుల్ మత్పతుల్
గీర్వాణాకృతు లేవురిప్పుడు నినుదోగ్ధీలన్ వెనన్గిట్టి గం
ధర్వుల్ మానము పౌణముల్ గొనుటతధ్యంబెమ్మెయిన్
[గీచకా]

యనిపలుక నాతండు నిర్లక్ష్యభావంబు సూచింపు
చు నిలుసేరి యెపుడుప్రాద్దుగ్రుంకునా యెపుడుసంజవడునా
యని యాపెరాకకువ్విస్మయించుచుండెను. అంత సాయంకాల
మగుటచే నచట సుధేష్ఠ మదిరాపానాయత్తచిత్తయైనటుల
నటించి సోదరగృహంబునంగల సురందెచ్చి తన తృష్ణను
దీర్చుమని ద్రాపదినిబిలిచి తెలుప నందులకామె యియ్యం
గొనక తన్నటకుం బంపవలదని పలుతెఱగుల విన్నవించు
కొనియెను. కాని యధికారపూరితయగు నారాణి కీచక
గృహంబునకుంజని మధువుఁ గొనిరాక తప్పదని నిర్బంధింప
దాస్యశృంఖలాబద్ధయగు నాద్రాపది యేలికయానం దోగి
వేయంజాలక యెట్టకేలకుఁ దనమానరక్షణ భారంబా ర
మాధి నాధునందునిచి కీచకభవనంబునకుఁ బోవసమకట్టెను.

అంత నాయమ తొట్రిలుపాదములతో భయకంపిత గాత్రం
బుతో భగవన్నామోచ్చారణంబుతో సర్వసాక్షియగు
నాభాస్కర భగవానుని స్మరియింపుచు

గీ॥ పాండుపుత్రులకేను ద ♦ ప్పని మనంబు

గలుగుదానని యేని యో ♦ కమలమిత్ర!

కీచకునిదెసనాకొక ♦ కీడుతెఱపు

వారయకుండంగ రక్షింపు ♦ కరుణతోడ॥

అనిప్రార్థింప నాలోకబాంధవుండామె సతీత్వమున
కెట్టిహానియు రాకుండఁగాపాడ నొక్కయసురునంప నాతం
డదృశ్యాకారంబున నక్కోమలివెంట నంటియుండెను. అం
తట నయ్యవిద బెబ్బలిపొదఁజొచ్చు కురంగంబువడువున
నాకీచకుని గృహంబుఁజేరి తానువచ్చినపని నెఱింగించి వైశ
మమదిరారసంబొసంగి పంపఁగోరెను. కాని “వినాశకాలే
విపరీతబుద్ధిః” అనునటుల నాపాపాత్ముండు మదిరారసంబ
న్యులచేఁ దనసోదరి కంపెదననుచుఁ దమకించి యాపెపైఁబడ
నాయమఁగావచ్చినరాక్షసుండాసబలంబాపెశరీరంబునందా
విర్భవించియుండుటచే నబలయైనను దిటవూని యాతని విద
ల్చికొని చెంగుచెంగునఁ బలువెత్తుచు విరటరాజుకొలుపున
కనతి సామీప్యమునుండి పోవుచుండ నద్దనుజాధముండాడలు
దెలియక గోవుపైలంఘించు వ్యాఘ్రంబుకరణి నత్తలోద
రిని వెంటాడెను. అత్తరుణంబున నయ్యెడఁగల భీమసేనుండా

దుష్టుని గీటడంపఁ దలంచెను. కాని యుధిష్ఠిర నివారితండగుడు విముఖుండయ్యె. అంతనాచోపది దీనానయై సుధేష్ఠ పాలికింజని కీచకుని దురాగతంబెరింగింప దానికిం దగినశత్రుఁ గావించెదనని యాపెనామె నూటడించెను.

కాని యానాటిరేయి చోపది కూర్కు నెఱుంగదు. తన్నవమానపఱుప నెంచిన నద్దురాత్ము నెప్పగిదినై నఁ బరిభవింపుదనుక నాపెమనసునకూటట యెట్లునంభవించును? ఆ నాఁడర్ధరాత్రంబునఁదిన్నఁగ వృకోదరరునినిలయంబునకుంజని కీచకుండు తనకొనరించిన యెగ్గును భీమునకెఱింగించి యా దుండగీని యసువుల మెసవకున్నఁ దానసువులబాయనిశ్చయించిన నాతండు ద్రాపదినూరార్చి మఱునాఁడంతఃపురంబున కరుదెంచు కీచకునికోరికఁ దీర్చునటుల నటించి నమ్మించి దివాభాగంబున బృహన్నల నివసించు నర్తనశాల సాంకేతిక స్థలంబుగ నిర్ణయించి యచ్చోటునకు మఱునాటిరేయి రాఁబలికిన పిదప నడచువృత్తాంత మెఱుంగఁగలవని చెప్పి యనిచెను.

మదనోన్మాదుండగు కీచకుండు చోపదిచే నావార్త విని యంతవఱకెట్టులనో మనంబును బిగియంబట్టి నిజసోదరీ యంతఃపురప్రాంగణంబుచేరి, రెట్టించిన మదోద్యోకంబున, నా పెంగవయనుంకింప నాపె ధైర్యంబుతో నిలిచి, యా నాటిరాత్రి నర్తనశాలకుంజనుదెంచిన కోరికఁ దీర్చెదనని

యాతని సమ్మతింపజేయు, నాతండు సంతృప్తాంతరంగుడై
గృహంబునకుంజని, నాడెంతకును సంజవడునట్లు లాతనికిం
దోష మిగులఁ గుడ్డుఁడై భాస్కరుని నిందించుచు, నెట్టెటుల
నో గడిపి నిశాసమయంబున నిజమనోరథసిద్ధికై హూయలు
గులుకనొంటిమై నర్తనశాలను సమీపించి,

ఉ॥ స్వాంతము బాహుగర్వమన ♦ సంతమసాంద్రముగాగ,
[శంకయ్య

క్రింతయులేక కీచకుడఁహంకృతిముంగలిగాగ మండపా
భ్యంతరభూమిఁజొచ్చితటి ♦ యంజని, యారసిసెజ్జఁ
[గాంచి య

త్యంతము దావహంబగుడు ♦ నందురయంబునఁ గేలుసా
చినన్"

అంతకుమున్నె భీమపరాక్రమదర్శితుండగు భీముడ
చ్చటి పర్యంకము నలంకరించి, వేడుకఁజూడ ద్రాపదిని రహ
స్యప్రదేశంబునందొకచో నుండనియమించి, యుద్రదేశంబున
సింహబలు సంతంబుఁగావింప వేచియుండెను. అంత నప్పాప
వర్తనుండాకాశరాత్రి యానర్తనశాలంజేరి, పర్యంకశయిత
వ్యక్తి ద్రాపదిగా భావించి, సమీపించి హస్తస్పర్శనంబుఁ
గావింప భీముం డుదగ్రకోధుండై లేచి యన్నీచాధముని దల
పట్టి పంచెను. ఆ నిశాచరుండా గంధర్వుని నేలంబడఁ
ద్రోసి దండతాడిత భుజంగంబువడువున. బిట్టలుకగదుర

శత్రునాదుర్కొని పోరాడంజూచ్చెను. అంతవారిపురుమల్ల యుద్ధంబు సలిపిరి. భీముండు కీచకునితోఁబోరి చంపి, వీనుం గు నొకముద్దగ నొనరించి, కాలుసేతులఁ గలయంగట్టి ద్రావది కాకీచకుని యవస్థ నెఱిగించి యాపె మదికి సంత సంబుగూర్చి యంతఃపురమున కనిచి యా శవంబు నొక మూలవైచి, తాను శయనాగారంబునకుఁజేరి యేమియు నెఱుంగనివానివలెఁ బరుండెను.

దుస్ప్రవర్తనుండగు సింహబలుండంతటితో నంతమొంది తనదు పాపఫలమనుభవించెను. దురాత్ములకుఁ జేటు మూఁడుట సహజంబుగదా! యావనంబున మన్నుమిన్నెఱుంగక యుక్తాయుక్తంబులరయక సంచరించు దున్నీతిపరులు కీచకునివలెనే ఘేదవిషాదంబులఁ బొరయుదురు.

బలము గలిగినందుల కున్నతలఁ జరింపక నిజ బల ముపయోగించి, పగోపకార పాఠేణుండై యేజనుండు వర్తించునో యాతండ్ ధన్యతముండు. భీమసేనుండు భీమబలుండయ్యు, నిజబలంబును వమ్మొనర్పక మనుజాహారియై యనవరతమేకచక్రపురవాసులఁ బీడించు బకాసురునిగీటడంచియు, ధుష్ప్రవర్తనుండయి పరనారీమానాపహరణము నకై యత్నించి దుర్వ్యాపారనిమగ్నుండయిన కీచకుని బోనడంచియు, వనమునఁ గీడుసల్ప లోనెంచి రాద్రావేశుండై ఘైబడ నుద్యోగించిన హిడింబుని బిల్కుమార్చియు, ము

న్నగు బహుళోపకారములొనరించి శాశ్వతానందము గూర్చుటకై వినియోగించి, జనుల హృదయవీర్యముల స్థిరని వాసంబు సేసికొనియె. బలమొప్పినందులకు ధీబలమున మేళ వించి దుష్టుల సంహరించి కీర్తి విహారులై విద్యార్థి లోకంబు వెలయుఁగాక.

4 గోపరాజు రామప్రధాని.

గోపరాజు రామప్రధాని యనునాతండు శాలివాహ నశకము 1060వ సం॥నకు సరియగు హూణశకము 1145 వ సంవత్సరమనఁగా భీమకవికి సమకాలికుడై యుండినటులఁ జరిత్రాధారములు గన్పట్టుచుండెను.

ఈతఁడాఱువేల నియోగి బ్రాహ్మణుఁడు. గజపతి వంశ సంజాతుండగు గణపతిదేవు నాస్థానంబున నమాత్య పదవి నధిష్టించి స్వామిభక్తి పరాయణుడై యొప్పెను. అతఁడు స్వదేశ, స్వమత, స్వకులాభిమానియై తన్ను వేడవ చ్చినవారి కుచితసత్కారంబులొనరించి యనువుచుండెను. ఆతఁడొనర్చిన సేవకొకనాఁడు ప్రభువెదమెచ్చి యేదియేని వరముఁగోరు మిచ్చెదనన స్వదేశాభిమానియు స్వకులో

ధరణ తత్పరుండును దీర్ఘాలోచనా పరుండును నయిన రామ
ప్రధాని యస్పృశ్యైర్దేదియుఁగోరక ముందుఁ దానువలసినవృద్ధుఁ
గోరెదననియు నస్పృశ్యోక గంటకాలము రాజముద్రికఁ దన
కొనగుమనియుఁ బ్రార్థింప రాజందులకంగీకరించెను.

అక్కలంబున బ్రాహ్మణులు వృత్తులులేనివారై కడు
దారిశ్రావ్యవస్థయందుండెడివారు. వారలు దమకుటుంబ భర
ణమునకుంజెందు కటకటలంగాంచి రామప్రధాని యాపేద
పాటులకేదేని వృత్తిఁ గల్పించి వారల పేదఱికంబువాఁడఁ
ఱి వేచియుండెను. గ్రామకర్ణాకము లాకాలంబునఁ గమసా
లుల వశంబున నుండెడివి. వారివలన సకాలంబునవలసిన
కార్యంబులు నెఱవేఱుట కష్టముగనుండెడిది. ఈయుద్యోగ
ములఁ గమసాలులనుండి తొలంగించి నిజకులజుల కొనఁగ
నెంచి రామప్రధాని యొకనాఁటి సూర్యగ్రహణకాలంబున
గణపతి ప్రభువువలనఁ దాఁ గొంతిభూమిని దానంబుగ గ్ర
హించెను. ఇటులుండ నొకదివసంబునవేములవాడభీమకవి
యాతనికడకేగ నాతని రామప్రధాని మిగుల గౌరవపురస్క
రంబుగ సమ్మానించెను. ఆ భీమకవి రామయాయాత్యుని
డాసి.

సీ॥ వీఁడెపోదుష్టారి ♦ వీరమంత్రికఠోర,

భూధరంబులకు దం ♦ భోళిధార

వీఁడెపోకవిరాజ ♦ గాఢదారిద్ర్యాంధ

కారంబులడఁగించు ♦ కేమలహితుఁడు

వీడెపోబహుసీతి ♦ విద్యానిరూఢిచే

సురగురుఁ గెల్చిన ♦ శుభకరుండు

వీడెపోజతురబ్ధి ♦ వేష్టితావనిఁగల్గు

బహుమంత్రీకులసార్వ ♦ భౌమమూర్తి.

గీ॥ ఈతఁడేనర్వదేవతా ♦ ప్రీతికరుఁడు

ఈతఁడేగోపరాట్కుల ♦ శీతభానుఁ

డని కవీంద్రులుపొగడంగ ♦ నతిశయిలై

మంత్రజంభారి రామయా ♦ మాత్యశౌరి

అని వినుతింప నాతఁడెంతయుఁ గవినిమెచ్చి, యతని
 , నేవించి, శిష్యుఁడై కవితాసంపత్తిఁ బడసెను. ఇటులుండ
 నొకదివసంబున భీమకవి రామమంత్రంజీరి సృష్టిరాహిత్య
 లై దారిద్ర్యవీడితులుగ నుండిన ద్విజసంతతి నుద్ధరింపుచున
 నాతఁడు వల్లెయని తాను పూర్వము గణపతి ప్రభువునొద్దఁ
 బడసినవరము ప్రకారమాప్రభువు నాదినంబునఁగోరి రాజ
 ముద్దికఁ బడసి, యానాఁ డాఱువేలగ్రామముల కరణీకముల
 కుఁ బట్టాల వ్రాసించి సిద్ధముగనునిచి యా పట్టాలపై
 మొహరుల వైచి విప్రులరాపించి గృహణసమయగృహీత
 దానక్షేత్రంబునంతయు నాకరణీకములకు మాన్యక్షేత్రంబుగ
 నొసఁగిఁ యా నిర్ణీతఘంటికా కాలంబునందాఱువేల పట్టా
 లను, స్వకులజాలకిడి జాత్యభిమానముం జూపెను. నాఁడు
 మొదలొకరణీకములకు నియమింపఁబడిన వారందఁజూఱువేల

నియోగులని వ్యవహరింపబడుచుండిరి. అంతటి భీమకవి తన
మదిలోని సంతసముఁ బట్టఁజాలక ✓

సీ॥ తనకీర్తియాచంద్ర ♦ తారార్కముగమంత్ర

కులులకుఁ గరణీక ♦ ములనొసంగి

యతిధిసంతర్పణ ♦ మనుడిసంబునొనర్చి

భ్యాతిగా హరిహర ♦ ప్రీతిఁజేసి

వద్దాశ్రిమాచార ♦ నిర్ణయంబులనెల్ల

వేదోక్తగీతిగా ♦ వెలయఁజేసి

ఘనవిప్రవందిమా ♦ గధకపేందులనెల్ల

నగ్రహారములిచ్చి ♦ యాదరించె.

గీ॥ నతఁడు శ్రీగోపరాజన్వ ♦ యాభిచంద్రుఁ

డనఁగవిలసిల్లెఁ దనసాటి ♦ ఘనులువాగడ

మంత్రదేవేందుఁడనఁగ స్వ ♦ తంత్రలీల

మంత్రీకులహేళి రామయా ♦ మాత్యమాళి॥

అని రచించి నుతియించెను. రామయామాత్యుని
కాలమునాటికిక్కాలమునందుఁబలె నియోగవైదిక భేద
ముండినటులఁ గన్పట్టకుండెను. రామప్రధాని యల్లుండు
దుర్వాప్యపారలోలుండై పిత్రాఙ్జితంబులనెల్లఁగోల్పోయి పురో
హితవృత్తిఁ గాలముఁగడపుచుండినటుల నీకిందికథవలనఁ దెలి
యనగును. రామప్రధాని యొకనాఁడు గార్యాంతరంబుల
నాందోళికారూఢుండై యేగుచుండ, వానితనూజాత

యొక్కెడమూసివాయనము గ్రహించి యొడలెల్లఁ బసపుఁ బూసికొని భుజమున బియ్యపుమూటతో వచ్చుచుఁ దనకెదురయ్యెనట. ఆపె నిజజనకునిగాంచి లజ్జించి యొక తాళఫల వృక్షపుమాటున నొదిగినిలఁబడ నాతం డాపెంగాంచి, కరం బెదంజింతించి, నాఁడు మొదలు స్వకులసంజాతులకు శాశ్వత వృత్తులఁ గల్పింపఁ గృతనిశ్చయిండ్డైనటుల యొక గాథగలదు. ఏదియెట్లున్నను గరణీకములన్నియుఁ గమసాలులనుండి తొలఁగింపఁబడి బ్రాహ్మణుల వశము గావింపఁబడెను. దానంజేసి రామప్రధాని స్వకులోద్ధరణుడనియు స్వజాత్యభిమానియనియు స్ఫురింపకమానదు.

ఇట్టికులాభిమానము, జాత్యభిమానము, దేశాభిమానము బ్రతివ్యక్తికిని హృదయంబునఁ బ్రభవించియుండెనేని దేశమాన్వత్యదశనంది యుండెడిది. కాని స్వార్థాభిలాషులు కొందఱు దేశద్రోహులై సన్మానంబుల బిరుదంబుల కాశించి పాపభీతివీడి చరియించుటంజేసి దేశమధోగతికి రాఁగల్గెఁగాని దేశసాభాగ్యమే నిజసాభాగ్యముగ నెంచి స్వదేశీయులే సోదరులుగ భావించి, దేశక్షేమమే యాత్మక్షేమముగ భావించి స్వకులోద్ధరణమే స్వజనోద్ధరణంబని యూహించి వర్తించిన మేధానిధి రామయామాత్య మహాశయునిగతిఁ బూర్వము మనవారలు సంచరించియుండిరేని మన యశాన్వత్యమునకు మేరలేకుండెడిది ఇమ్మహాశయుననుకరించు కులాభిమానులు, దేశాభిమానులు స్వార్థత్యాగులు పెక్కండ్రు భారతభూమిని వెలయుదురుగాక.

౧ ఖడ్గతిక్కన.

ఖడ్గతిక్కనకే రణతిక్కనయను నామాంతరము కలదు. తండ్రి సిద్ధయ. తల్లి మైలమ. పెంపుడుతల్లి పోలమ. పోలమకుఁ బోలనయను మఱియొక కుమారుఁడుండెను. ఆ యన్నదమ్ములిరువురసమాన పరాక్రమోపేతులై మనుమ సిద్ధిరాజు నాస్థానంబున మంత్రులుగను దండనాథులుగ నుండి మిగులఁ బ్రసిద్ధిబడసిరి. భారతాంతర్గత విరాట్పర్వాది యష్టాదశపర్వముదనుక రచించిన తిక్కనసోమయాజి ఖడ్గతిక్కనకుఁ బితృవ్యకుమారుఁడు. ఆఱువేల నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు. ఆపస్తంభ సూక్తుఁడు. ఎఱ్ఱగడ్డపాడను పట్టణమున మనుమసిద్ధి భూపాలునకును కాటమరాజునకును యుద్ధము సంభవించెను. ఈయుద్ధమునందే ఖడ్గతిక్కన ప్రాణములఁ గోల్పోయెను.

కాటమరాజు తన పశువులను మనుమసిద్ధిరాజు బీళ్లయందు మేయునట్లుగను దానికిఁగాను దాను గొంత పుల్లరి నిచ్చునట్లుగను నేర్పఱచికొని మేపించుకొనుచుండెను. ఇటులఁ గొండాకకాలంబునం దొకనాఁడు కాటమరాజు వృషభమొండెచటకోఁ బోవ నయ్యది మనుమసిద్ధి భూపాలుని పశుగణంబునందుండెననియు దానినిమ్మనియు వర్తమానిం

చెను. కాని వాస్తవముగ నాయెద్దందులేమి వాని పశుపాల
కులా నట్టిం దామెఱుంగమనుటచే నాప్రభుండు కుపిత
చిత్తుండై యెత్తిరా రణతిక్కన సైన్యపరీవృతుండై రణావనిఁ
జేరెను. అయినను గాటమరాజు సైన్యం బధికంబగుడు నా
తని ధాటికోర్వఁజాలక యాతఁడు ససైన్యముగఁ జెల్లాచెద
రై గృహేహాన్యుఖుండయ్యెను. భీమకవి రణతిక్కనకుఁ
బితృభగినీ కుమారుడగుటచే బంధుదర్శనార్థమత్తటి నచ్చ
టికి వచ్చియుండెను. రణతిక్కన యుద్ధమొనర్పమాని యిం
టికిఁ బాటివచ్చెనని యెల్లరు గ్రహించి యాగ్రహవేశులై
యుండిరి. తిక్కన స్నానార్థము పెరటిగుమ్మముకడకరుఁగ
నంతకుమున్నె యాతనిభార్య యొకపాత్రతో నుష్ణోదకము
నుంచి దానికడ్డముగ నొక నులకమంచము నందుపై నొక
పసపుముద్దయు నుంచెను. వానింగాంచి తిక్కన స్త్రీలకు
వలెఁ దనకుఁ బసపాదిగాఁగల పదార్థములేల నునిచితివన
నాచెంతనేనిలఁబడిన తిక్కన మాతృదేవత తిక్కనవినునటుల
“క॥ పగఱకు వెన్నిచ్చినచో

నగరే నినుమగతనంపు ♦ నాయకులెందున్

ముగురాఁడు వారమైతిమి

వగపేటికి జలకమాడ ♦ వచ్చినచోటన్॥”

అని సమాధాన మిచ్చెనట. ఆపద్యమును భీమకవి
విని “నీతల్లియు నీభార్యయు నాఁడువాఁడు. నీతోఁగలసి

మువ్వరైరి. సంగ్రామ మొనర్పజాలక మగిడివచ్చిన మను
జుండు స్త్రీతుల్యుడే”యని సమాధాన మొనఁగెనట. అచ
టినుండి యింటిలోనికి భోజనార్థమరుగ భోజనసమయ
మునఁ దిక్కనతల్లి వానికి విజిగిపోయి పాలు వడ్డించి
“నీవు వెడలినచోటికే మనపగుసమామ్నాయమాహార
సంచయార్థ మరిగినవి. నీవు విజిగివచ్చినటులనే
యవియు విజిగివచ్చినవి. పాలును విజిగెను. నేనేమి
చేయగలను” అని పలుక భార్యయొనర్చిన యవమా
నమునకే గుండుచూడ “గోచుచ్చుపై రోకఁటి పోట”ను
నటుల తల్లివాక్యములకు మతియుఁ గుపితుఁడైయుండ భీను
కవి ప్రస్తావనా వశమున

“క॥ అసదృశముగ నరపీఠుల

మసిపుచ్చకి విజిగినచ్చు ♦ మగపిదకియిక్

గనవున్ మేయఁగఁ బోయిన

పసులున్ విజిగినవి తిక్క ♦ పాలు- విజిగెన్॥

అనినుడివి ప్రజ్వలనాగ్నికింధన సుధానుకరణి వాని
కోపాగ్నిఁ బ్రజ్వలించఁజేసెను. అతఁ డిక్కన పీఠావేశుడై
భుజియింపుటమాని లేచి యున్ధి సన్నద్ధుడై రణావనికింజని
యసహాయశూరుండయి కాటమరాజుతో బోరాడి శత్రు
వీరశతఘ్ని కాహుతుడై మీస్వర్గ మలంకరించెను. రణ
తిక్కనంబోలిన ధైర్యశౌర్యోపేతులును, భర్తాగీతమును

సరకు సేయక యుద్ధమొనర్పఁ బ్రోత్సహమొసంగినట్టి తిక్క
నభార్యంబోలు వీరపత్నులును, కన్నపుత్రునిపైఁ గరుణవీడి
పౌరుషవచనంబులు వలికి యని మొనకనిచిన ఖడ్గతిక్కన
తల్లి కెనయగు వీరమాతలును భరతమాతృ గర్భంబునఁ
బొడమి దేశ మున్నతస్థితికిం దెత్తురుగాత. సమరరంగంబున
ననువులఁబాసిన తిక్కనను గూర్చి భీమకవి యిట్లని
కీర్తించెను.

చ॥ పదలునవాజిరాహుతులపైదుమికించుఁ దిక్కఁడార్చినన్
బెదరిపరిభ్రమించి కడుఁబిమ్మటవీరులు భీతచిత్తులై
యదె? యిదె! వాలువాలైఱుఁగులల్లవె? యాతఁడంచినన్
గొడుకక యాజిసేసె రిపుకోటులకందఱకన్నిరూపులై.

ఉ॥ చిక్కకమన్మసిద్ధివిభుచే మునుగొన్న ఋణంబుదీర్చెమా
తిక్కనమంత్రి సోమశిల దేవరసాక్షిగఁ బెన్నసాక్షిగా
నెక్కినవాజిసాక్షిగ మహిన్నుతికెక్కిన కీర్తిసాక్షిగా
స్రుక్కకమారుకొన్న రణశూరులు సాక్షిగఁ గొండ
[సాక్షిగన్॥”

ఏనాఁడు హైందవకుటుంబంబులనిట్టి వీరపురుషాగ్ర
గణ్యులు వీరనారీమ తల్లులు, వీరమాతలు, వెలయుదురో,
యానాఁడే దేశ మున్నతపదవికి రాఁగలుగుటకు సందియము
లేదు. అట్టి సుదినములు లభ్యమగుగాక.

భీమకవి.

ఆగతా నాగతి విషయము నుద్దండకవితా వాగురీతిండును, సకలభూషణభూతిరాశిభూషణవాక్యపరిగుంభన చంబుడును నుదారస్వభావుండును, నిగ్రహనుగ్రహదక్షుండును, నిరంతరజపలక్షణస్వాధ్యాయకి శ్రమనూప చరితుండును, అఖిలాంధ్రావనీ సంచారి సద్యశోవిలాస భాసురుండును సకలంధ్రహృదయాంతిరాశస్థగి తేగయమాన యశోవిరాజమానుండును, నగు వేములవాడ భీమనానూళ్ళు విశేషుండు వేములవాడ నివాసుడని తన్నామాకిరెము నలన స్పష్టమగుచున్నది. ఈ కవిచిహ్నుని నానన్ధానమున వేములవాడ గోదావరీమండలస్థమని కొందఱులు, ఇతర మపరగణాయ శోయోరుగటి నామోన్మత్తమని మఱికో నెఱుఁగ బల్కుచుండిరి. కాని భీమకవి నివాస స్థలం వేములవాడ గోదావరీమండలమందలిద్రాక్షాగామింబునకు ననలిదూరస్థంబగు వేములవాడయేయని చెప్పటకుఁ బ్రబలదృష్టాంతములు గలవు. ఇయ్యదిపునః వేములవాడయను నామూతిరింబున వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. పూర్వమిచట వెఱచెట్లు నిరివిగా నుండుటజేసి వేములవాడ యను నామ మిడఁబడి యుండెడిని. ఈతని తల్లి ద్రాక్షాగామిభీమేశు నారాధన నాత్మబంధుయుకముగ వచ్చినటులఁ బాతకులు ముదీచరితమునఁ జదువఁగలరు.

సాధారణమయిన యొక యబల యాకాలమున నోరుగంటికి వెడలుట సులభసాధ్యము కాదని తోచుటచేతను బెద్దాపురపు సంస్థానాధీశుండు భీమకవియనిన గుండె బెదలు కలవాడై యాతనిఁ దఱమగ నాహ్వానించి బహూకరించి యుండుటచేఁ బెద్దాపురము గోదావరీ మండలమునకు సంబంధించి యుండుటచేతను భీమకవి యొనర్చిన సప్తసప్తాహము గోదావరీతీరంబు సారగుటానట్టియు యోరుగంటికి సమీపంబున గోదావరీ నది లేమిజేసియు భీమకవి గోదావరీ మండలస్థంబగు దాక్షిణ్యరామమున కీశాన్యమూలయందుఁ గలవేములవాడ నివాసియని స్థిరపడఁగలదు.

ఈ కథానాయకుడు శాలినాహన శకము 1020 వ సం॥న కెనయగు హూణశకము 1093 వ సం॥న జనియించి నటు లూహింపనగును. కొండలు చరిత్రకారులు 11 వ శతాబ్దమనియు మఱికొండలు 13 వ శతాబ్దమనియు నిఁక కొండలు 14 వ శతాబ్దమనియు నభిప్రాయపూరిరి. కాని పదునొకండవ శతాబ్దమనుట కాధారములు మెండుగాఁ గలవు. భీమకవికృతి రాఘవపాండవీయమును నన్నయభట్టు నశింపుజేయ భీమకవి కిన్నమై నన్నయభట్టార కవి రచితాంధ్ర శబ్దచింతామణియను వ్యాకరణమును గోదావరీ నదింగలిపినటులును ద్రవ్రచనకాలంబునందే సారంగధరుండు వల్లించిన కారణంబున వ్యాప్తినొందినదనియు నప్పకవి తన

గంధంబున వ్రాసియుండుటంబట్టి భీమకవి నన్నయభట్టునకు సమకాలికుఁ డనుట స్పష్టము. నన్నయ విరచితాంధ్రభారతము రాజరాజ నరేంద్రాంకితమగుటచే నా మహీపాలునకు ను సమకాలికుఁడేగదా! ఆ భూపాలుండు క్రీస్తుశకము 1077 వ సంవత్సర పాస్తగమున జీవించియుండినటులఁ జరిత్ర లుదహరింపుచుండెను. భీమకవిశాపానల శిష్టుండయి వున్నారాజ్య పాప్తిండ్లైన రాజకళింగగంగుశాలివాహన శకము 1040 కి సరియగు హూణశకము 1110 వ వత్సర పాస్తమువాడయినటుల శిలాశాసనాధారములుండుటంబట్టియు శ్రీనాథుని కాశీఖండమందలి.

“సీ॥ వచియింతు వేముల ♦ వాడ భీమనభంగి

నువ్వుండలీల నొ ♦ నొక్కమాటు

భాషింతు నన్నయ ♦ భట్టు మార్గంబున

నుభయభాషాస్థానా ♦ నొక్కమాటు

వాక్రుత్తుండిక్కయ ♦ జ్వ పృకారము రసా

భ్యుచిత బంధముగ ♦ నొక్కమాటు

పరిధవింతు పృబంధ ♦ పరమేశ్వరు తేవ

సూక్తిన్చిత్తి ♦ నొక్కమాటు

* * * * *

యను సంశమునుబట్టి యాతఁడు కవిత్రయంబున కును శ్రీనాథునకును బూరణప్రవాడని తెలియుచున్నది. కా

పున నీతిఁడు 11,12 శతాబ్దములనడుమ జీవించియుండె
ననుట స్పష్టము.

— ♦ జ న న వ తా ం తి ము . ♦ —

గోదావరీమండల పార్శ్వతస్థులగు వెములనాడయం
దిరవుఁగావించికొని సోమనాథామూర్తియందను గృహస్థుఁ
డొకఁడుండె. ఆతఁడు డాబువేల నియోగి బాహ్మణుఁడు. నిరం
తర దైవధ్యాన నిష్ఠుఁడు సాగుస్వచ్ఛివర్తమానునై పితా
ర్జితక్షేత్ర) జీవన్ముక్తి వెలయుచుండె. అప్పటి యాచారాను
సరణి భార్యాపంచకంబును బడసి జీవయాత్ర గావింపు
చుండెను. సంతానరాహిన్య సంతాపమున వగలఁ బొగులు
చుఁ దత్ఫలాభిలాషి యగుటాడేసి చుండఁ బహుళతీర్థగాట
నలసల్పి బహుదేవతల నారాధించుచుండెను కాని సంతా
నముమాప్తముఁ బడయఁ జాలకుండును. అటు ఁడ నొక
నాటిరేయి దేవుండు స్వప్నంబున సాక్షాత్కరించి యాతని
జీవితానంతరంబునందు భువనవిఖ్యాతుండగు పుణ్యుఁడుద
యించునని నచియించెనట. అది నాసోమనాథుండు సంతా
నకాంక్ష నరలి బహుకాలమిహలోకి సుఖంబునవ్వారి
గా ననుభవించి పరమపద బలంకరించెను. అన రము గత
భర్తృకలగు నాతని భార్యా పంచకంబు స్వాశంత్యంబుఁ
బడసి తీర్థయాత్ర తొనరింపుచుఁ దమయిచ్చినచ్చిన స్థలం

బుల వీక్షింపుచుండిరి. అందుఁ గడపటి పెండ్లము మహాలక్ష్మి
యనునాపె కడు సమాయకురాలును ప్రాపంచకజ్ఞున రహి
తయు ముగ్ధరాలునై యుండెను.

వేములవాడ కసతిదూరంబునఁగల ద్రాక్షారామ
భీమేశ్వరునకుఁ బ్రతివత్సరము మాఖశుద్ధ పూర్ణిమనాఁడ
త్యుత్సాహకరంబగు నుత్సవంబుండు జరుపఁబడుచుండు
అట్లుండ శాలివాహనశకము 1019 కెనయగు క్షయనా
మసం॥ మాఘ శు॥ పూర్ణిమా భృగువాసరంబున నీద్రా
క్షారామ భీమేశ్వరుని యుత్సవంబు వీక్షింపఁ బలుతావుల
నుండి యసంఖ్యానీకంబుగఁ బ్రజలు వెడలుచుండ నాఁడు
వేములవాడనండి యీ విగతభర్తృసంచకముగూడ వెడలె
ను. అందు మహాలక్ష్మి యమామకురాలుగును దక్కినవార
లాకెను లాఘవముగఁ జూచుచుండిరి. ఆతీర్థమునాఁడు వా
రగడఱచటి సప్తగోదావరియందుఁ గ్రుంకులిడి యిష్టదైవ
తంబగు నాభీమేశు నారాధించి యభీష్టులు నొసంగఁ బ్రా
ర్థించిరి. అందుఁ గొండలు సువాసినులు తమకుఁ బుష్కరినం
తానమర్చింపఁ బూర్వసువాసినియగు మాచర్పు ప్రపంచ
జ్ఞున విరహిత యగుటఁజేసి తనకుఁగూడ నొక కుమారు
నొసంగఁగోర నచటి సధనలంపలుకు లాఁకించి విధవలు సం
తాన కాక్షలగుట విచిత్రకరమనియు, నాకోర్కె నెరవే
ఱుట యసంభవమనియు, సప్తార్వసునియుఁ బలికిరి. మహా

లక్ష్మి వారిమాటలకలుక వహించి దేవుండు పక్షపాత ర
హితుండనియుఁ బిప్పిలికాది బ్రహ్మపర్యంతముఁగల సృష్టి
కోటి నాతఁడు సమానదయ నాదరించుననియు నట్టి నిష్ప
క్షపాతుండగు భగవంతుండు దనకుమాత్ర మేలనొసంగఁ
డనియు వచియించి తనకుఁగూడ నొక్కనిసుంగు నొసంగఁ
గోరెను. తక్కుంగల యువతులుకుమార సహిణలయిరో కా
కుండిరోకాని మాచమ్మమాత్రము భీష శ్వరానుగ్రహంబునఁ
బ్రభవ సం॥ శా॥ వణ శు శ్రీ మీ భృగువాసరంబునకు సరి
యగు కీ॥ శ॥ 1012 వ సంవత్సరమునం దాగస్టు నెలలో
నొక చక్కనికుమారుని బ్రసవించెను. ఆతఁడే మనకథానా
యకుఁ డయిన భీమకవి.

అంతసేవార్ నాలించిన లోకు లాశ్చర్య చకితమాన
సులై బహుభంగుల వచియింపుకొనుచుండిరి. వెండియు
మహాలక్ష్మి యొక్కబంధుబృందము లాపెయందు నేరమా
రోపించి కుపితమానసులై నాపె కులభ్రష్టయని నిందించి వె
లివైచిరి. ఋజుమార్గానువర్తించుమాచమ్మదన్నైవ్వరే
మనినను లక్ష్మముసేయక ధైర్యము వహించి నిజసుతిపోషణ
మా భీమేశ్వరుపై నిడియుండెను. ఆ బాలుండును శుక్లపక్ష
సుధాంశుభంగి దినదినాభివృద్ధిఁ గాంచుచుండెను. సవతులు
మున్నగునాప్తకోటి మాచమ్మను గులదూరఁగాఁజేసి సిలు
గులందఁజేసినను నాపె యిసుమంతయుఁ జలింపక యాపర

మేశ్వరభ్యాన నిమగ్నమాసనయై పుత్తునతిభద్రముగఁ గా
 పాశుకొనుచు నతిగారాబమునఁ బోషించుచుండెను. ఆబౌ
 లుండలుల దశవర్షప్రాయుండయి సంగతికాండ్రంగలసి కీర్తి
 డాభిరాముండయి కాలముపుచ్చుచుండెనే గాని విద్యాభ్యా
 సమావంతయు నొనర్పకుండెను. దృఢకాయుండగు నిబ్బా
 లుండు నేస్తకాండ్రయందు మొసగాడయి ప్రతివిషయంబు
 సందాతఁడే గెల్పుడయ్యుచుండెను. ఆ కారణంబునందా
 యూరి బాలురాతని నొకప్పుడు బ్రహ్మరింపఁ నలఁచి యా
 తనిగవియ భీమాకాయుండగు భీమన వారినందఱఁ దానొ
 క్కండే మర్దింప నాతని కీయునదిలేక రండాపుత్తుండని
 యు, గోళికుండనియు, మున్నగువాక్యంబుల నాతని పూషిం
 పనాగిరి. పెక్కండ్రు బాలకులు విమతండులకడకేగి వా
 ఛిరంబుల నందుచుండఁ దనకట్టిభాగ్యములేమిఁ దోడిబా
 లకులు దన్నాడెడి కందావాక్యంబులు నలఁచి రోషకలి
 తి మానసుండయి యచటఁగల పెద్దతాతి నొకిదాని నెత్తి
 కొనిపోయి తల్లిని సమీపించి యా పెళిరంబును గొట్టసాహ
 సించి తన్నూరివారలకులఁ బలుకందగినఁ గారణము చెప్పు
 మనియు, దసజనకుండుగల తావెఱింగింపుమనియు, లేని నా
 డా పెళిరము వ్రయ్యలుగావించుననియుఁ బలికెను. ఆ యమ
 యాపాపని నడువాక్యంబుల శాంతపఱిచి తన్నడిగినటుల
 దాక్షిణ్యము భీమేశ్వరుని జేరి యడుగుమన నాండు మె

టనే దాక్షిణ్యారామమునకుంజని దేవశంబునంగల భీమేశ్వర ప్రతిమానన్నిధి నిలిచి తనతల్లిని బ్రష్మించినవిధంబునఁ బ్రష్మంప సమాధానము వడయంజాలమి నా లింగమూర్తిని సహ స్రఖండంబులు గావించునని పలుక భీమేశ్వరుండు ప్రత్యక్షుంబయి యాబాలు నాగ్రహ విముక్తుఁడేసి యనుగ్రహంబు గదుర నిట్టు లానతిచ్చెను. “ఓయీ! నీవస్త్రదీయ యక్షిణ దాక్షిణ్య విశేషజనిత ప్రసాదుండవు. భవద్దేయమానిష్క శంకచారిత్ర. ఈవిషయమెఱుంగిని మూఢులారెను నిందించి కులమున వెలిజేసినంతమాత్రంబున నాపె మాతృదేవతా పరమార్థమున కెట్టికళంకము నొదవజాలదు.” అని విన్నవించి యండ వేటులేని యాతనికిఁ దానేయంగయై యుపసయ నాది సంస్కారంబు లొదిపునటులను లోకంబునందప్రతిహిత వాగ్విలాస చేతిస్కుండై యనన్యసామాన్య లబ్ధివితా ధురంధరుండయి శివపూజా చిత్పరుండయి సకలభూష సభాంతరాళసమ్మానితుండగునటులను వరంబులొసంగి యంత ర్థానుండయ్యెను. భీమేశ్వర వరప్రసాదుండగుటంజేసి నాఁడు మొదలగా బాలుఁడదేవుని నామమునే ధరించి వ్యవరించు కొను చుండెను.

భీమేశ్వర కరుణాకటాక్ష లబ్ధిమనోహర కవిత్వసంపన్నుండయిన భీమకవి భీమేశ్వరు ననేకవిధముల స్తోత్రంబు లొనరించి గృహంబునకవిగిడి మాతృవందనంబొచరించి

దేవశంబునజరిగిన సమాచారంబు విన్నవింప నాయమ
 యతికౌతూహలంబు చుట్టచుట్టయై తనకర్ప మిడారెనని సంత
 సించెను. కాని యావార్తనాలించిన గ్రామవాసులందఱా
 తని మాటలను విశ్వసించక యఘాస్థితి నుదాసీనతఁజూపుచు
 నీతని నెవరును బంక్షభోజనమునకుఁగాని శుభాశుభకార్యం
 బులకుఁగాని యాహ్వానింపకూడిర. అటుండఁ గొంతకా
 లంబునకాయూర నొక చిక్కినింట సమారాధన మొందు
 జరుగుచుండ ననాచూతుఁడయ్యు భీమకవి యాయూరి
 బ్రాహ్మణులఁగలసి గోరంతునకుంజన నచ్చటివారెల్లరా
 తని నోట నచియింపరానటు నిందించి వెడలనడిచిరి. భీమ
 న కోర్కెపూరిత చేసిస్కుండయి వెలులకువచ్చి లోన
 నడచుచున్న కార్యముల విఱికించి వక్షనప్రారంభము
 భోజనపాత్రంబుల శాకి, సూర, భక్ష్య, భోజ్య లేహ్యంబు
 లమర్చబడియుంటఁగాంచి యీదిగువపద్యమును జదివెనట.

ఉ॥ గొప్పలుసెప్పకొంచునను ♦ గూటికిఁ బంక్తికిరాకుమం
 [చు, నీ

త్రిప్పడు బాపలందఱును ♦ దిట్టరికావున నొక్కమా
 [అ మీ

యప్పములన్ని కప్పలయి ♦ యన్నము సున్నముగాగ
 [మాటుచున్

బప్పను శాకముల్పులును ♦ పచ్చఁగులున్ జిలు తా
 [లుగావుతన్॥

అని యనినవెంటనే వడ్డింపబడిన యన్నము సున్నముగను నూపమాదిగాఁగల పదార్థంబులెల్ల శిలలుగను, మాటి యప్పములెల్లఁ గప్పలయి గంతులిడసాగెను. అచటి వారెల్లరాయదృఢమును గని మిగుల నారాటమందసాగిరి. అంతట నాగృహమేధి యావిపుల యాతురతను మాన్పఁదలఁచి మఱలవడ్డించినయన్నపురాశిని సమీపింప నయ్యదంతయు సున్నముగను నప్పములన్నియుఁ గప్పలుగనయి దుముకులాడుచుండినటులఁ గన్పట్టెను. అపుడాయజమానుఁడట నున్నబ్రాహ్మణుల సమీపించి యాలోచింప వారందఱిది భీమనగావించిన శాపమహత్వంబన వారందఱాతనిఁజేరి ప్రార్థింపనాతఁడు వారి యవజ్ఞతను క్షమించి లోనికిఁబోయి వారి తోఁగలసి భుజింప సమ్మతించి తిఱుగ

మ॥ ఘనుఁడౌ వేములవాడ వంశజుఁడు వ్రా ♦ ఖూరామ

[భీమేశనం

దనుఁడిభీమనయంచు గుర్రైతిఁగి నిం ♦ దల్ మానిన

[గౌరవం

బున నీవిపులు చూచిరందువలనన్ ♦ బూర్వస్థితిన్

[జెంది భో

జన వస్తుప్రకరంబులన్నియు యథా ♦ స్వస్థంబులౌ

[గావుతన్॥

అను పద్యము నాశువుగాఁ జెప్పినతోడనే యాపదార్థంబులన్నియు నెప్పటియట్ల భోజనానుకూలంబులయ్యెను.

వెంటనే భీమకవివాక్యము లమోఘములని యచటివారందఱు
తనిఁ దోడ్పానిపోయి యగ్రస్థానాసీనుఁ గావించి విందారగిం
చిరి. పూర్వమునిందించిన వారందఱుష్పదతఁడు దమ్మేమి శపిం
చునోయనుభయమున నాతని మాహాత్మ్యంబనేక విధములఁ
బొగడఁజొచ్చిరి. మఱికొందఱు పూర్వము దామాతనియెడఁ
దెలియమింగావించిన తప్పిదంబుల నెల్ల క్షమింపఁ బ్రార్థించిరి.
వారికందఱు కతఁడభయంబొసంగి తన వాగ్విలాస వైభవం
బున నానందపరవశులఁ గావింపుచుండెను.

మాచమ్మయనిన నేవగించుకొనిన నవతులందఱాపె
పైఁ గోధముమాని యాపె నతిగౌరవముతోఁ జూడసా
గిరి. భీమకవి జ్ఞాతియగు ననంతామాత్యుండను నాతఁడతని
నువసీతునిగావించి బ్రహ్మోపదేశ మొనర్చెను. నాఁడుమొ
దలాతఁడు దాను ద్రాక్షారామ భీమేశనందనుండనని వ్యవ
హరించుకొను చుండెను. అనేకులీతండనినఁ గడుభయభక్తుల
మెలంగఁజొచ్చిరి. భీమకవి భయంకర కవియని సార్థకనా
ముండై యుద్దండకవితాధురీణుండగుటంజేసి యుద్దండకవియ
నియు నిర్దయాత్ముండగు శాపదుండగుగతనఁ గవిరాక్షసుం
డనియుఁ దచ్చాపవిమోచనాశక్తి ప్రాభవదయార్ద్ర హృద
యుండగుటచే వరప్రసాదుండనియు జనులెల్లరు వలుకఁజొ
చ్చిరి. ఆతని నిరుపమాన మహత్వకవితాలత యాంధ్రదేశం
బునందేగాక యన్ని దేశంబులఁ బ్రాగ్ నాకాలమందలి భూపా

లురీతని నాశ్రయించి రాజ్యలక్ష్మీనంపన్నలు కాదలంచి
 యాతనిఁ దమయాస్థానములకు విచ్చేసి పవిత్రనామబొసర్పఁ
 బ్రార్థించిరి. అతండష్టాదశ నల్లనయస్కుండగు పాపకెచ్చటి
 కింజనక మాతృదేవతారాధనము సల్పుచు నిజనివాస ప్రి
 తజలచే గౌరవింపబడుచుండెను. అనంతర మాంధ్రదేశము
 దలి నానారాజ సందర్శనమొనర్చి గర్వితులఁ దన యమో
 ఘశాపానలనమునకింధనములఁ గావించి నయాపూరిత హృ
 దయుండయినచో యథాస్థితిసంభవులుగ నొనరింపుచు లక్షా
 ధికారుల భిక్షాధికారులుగను భిక్షాధిపతుల లక్షాధిపతులుగ
 నొనరించి తనరెను. ఈ భీమకవి వీరునిహర్షసంజన కైతి
 హ్యద్భుత కవితావిచిత్రములఁ గొన్నింటినిందుఁ బాఠకుల
 హృదయానందకరముగఁ బొందుపఱచెను. చతుర్వ్యవసంజం
 డగు చొక్కరాజొక్కనాఁ డుద్వానపనమున మల్లెసాలస్తం
 భము మీఁదఁ గాలు సాచికొని కూరుచుండి యచటికేఱెం
 చిన భీమకవింగాంచి మూస్తంభమున వృక్షమగఁజేయు
 మన నాతఁడు

శా॥ ఆసీతాభ్యుపదాన శృంఖల పదాః భ్యాలంచితస్థంభమా
 నేనే వేములవాడ భీమకవి నే ♦ నిం బ్రత్రకూటంబులో
 భూనవ్యాపిత పల్లవోద్భవ మహా ♦ పుష్పేప గుచ్ఛంబు
 [లక్

నానాపక్వఫల ప్రదాయినగు మా ♦ నాకల్పవృక్షాకృతిన్

అనుపద్యముజనున నాపగదిరిగుంజ శాఖాపత్రపల్లవ
పుష్పఫలభరితబాగు మహాభూజబలమెక్కి ఆరాజు కాలందుఁ
ఁజిక్కి యూడిరామి నచటిపాఠాని యద్భుతకవితాశక్తికా
శ్చిర్యమగ్గు హృదయులయిరఁడు. అంత రాజు కాలూడదీసి
కొనఁజాలక మఱిని నాప్యశమునకు గుఱముగామార్పఁ గవిని
బ్రాహ్మిని నతిఁడు

ఉ॥ గుంభిని వరిప్రసాదకవి * సమువశ్యుడైన నావచో
గుంభనచేయనెల్ల యను * కూలినొందితనూనభా

[వసన్

గుంభిని జోష్క నామస్య * కూజుపండ్రిమిల్లె సాలకు
స్తంభమున * నీమిల్లె * కాలిని యప్పటియట్ల యుం
[డుమా॥

అను పద్యముచెప్పి యాధానిజముగుఱముగా మా
రెప్పనఁట. మఱియొకటిగఁ జూచిరాజు త్యాగశీలుండని విని
యాని దర్శించినేగ నాకాటాని యద్భుతమును గట్టిపెట్టింప
చ॥ హయమనిసేని పోతివను * ఛాధిప్రదారయరావగుండుని
శ్చియముగ నేను రాసుప్రద * సహ్యాపవారిధి మారుడం

[జనా

ప్రియతనయుండు లచ్చనని * మిమ్ముడగుడి మెట్టలంకనా
జయమునుగోని రక్కసుని : చొప్పును నేడవనాడు చూ
[డుడీ॥

అను పద్యముచెప్పి యారాజును శిషియించెనట. ఇ
తనిం గాంచివంతనే రాజులందఱు తిమ్మెపుడు శిషియించునో

యనెడి భయముతోఁ గవిని జూచినంతనే యెమర్కొని య
ర్ఘ్యపాద్యంబులిడి సకలోపచార సన్మానంబులొసంగి గారవిం
చుచుండిరి.

ఇంతం డొకనాఁడు కళింగదేశ భూపాలుండగు గం
గరాజును దర్శింప నాతని పురంబునకుంజని యుద్ధండ కవి
యుఁ గవిరాక్షసుఁడును సగు వేములవాడ భీమకవి యరు
దెంచె నని వార్తననుపఁ బ్రత్యుత్తరములేమి రాజు కొలువు
దీరి యుండ నా కవియే సమక్షమునకేఁగుచుండ గంగమహీ
లుండెదురేఁగి పృత్యుత్థాన మొసఁగి తోడ్కొనివచ్చి యు
చితాసనాసీనుఁగావించి నిజకార్యాచరణ నిమగ్నమానసుం
డయ్యెను. భీమకవి యెంతకాలము వేచియుండినను రాజు
తఱ దెనఁగాంచక యుదాసీనతఁజూపఁ దాభీమకవిననియు
వాని దర్శింపవచ్చుతిననియుఁ దెలుప నాసమయంబునఁదాఁ
గార్యభారనిమగ్నుండగుటంజేసి యాతని కవిత్వము వినఁ దన
కుఁ దీరికలేదనియు మఱియొకప్పుడు విచ్చేయుమనియుఁ దెలు
ప నాతండుగినిసి యారాజువంకఁ దనరూక్షవీక్షణంబులఁబఱపి

“ఉ॥ వేములవాడ భీమకవి♦వేగమె చూచి కళింగగంగుతా

సామముమాని కోపమున♦సందడిదీఱినరమ్ము పొమ్మనెన్

మోమునుజూడదోషమిఁక ♦ ముప్పదిరెండుదినంబు

[లావలన్

జామునకర్థమందలని ♦ సంవదశత్రుల పాలుగావుతన్॥”

అను పద్యముంజదివి యచ్చోటువాసి తనియె. ఆమ
రునాఁడే తచ్చాప ప్రభావంబున వంగ దేశాధీశుండగు విక్ర
మదేవుండీతనిపై దాడివెడలి యిరువదితొమ్మిది దివసంబు
లాతనితోఁ బోరుసల్పి యోడించి రాజ్యమును వశముఁ గా
వించికొని యాకళింగగంగును చెఱసాలయందునిచియావ
లఁ గొంతకాలమునకు విడిచెను. గంగమహిపాలుండు విగత
విక్రముండై భైక్షుకవృత్తిం బొట్టఁ బోషించుకొనుచు నొ
క్కనాఁడు పెద్దాపురముఁజేరెను. ఆ నాటిరాత్రి భీమకవి
యారాజ సందర్శనార్థమచ్చటికింజని యొకచోట విడిసి భోజ
నానంతర మా యింటి తిన్నెపై విహరించుచుండఁ గళింగగం
గా యింటి కెదురుగనున్న ధాన్యపుపాతఱ గోతంగూలి కా
లిదివిటీయైన లేకపోయెనుగదా యని యనుకొన నా వా
క్యము లాలించి యాభిక్షుకున కట్టిరాజతీవి వాక్యమెట్లు వ
చ్చెనా యని భీమకవి మనంబున సంకోచించి యాతని నడిగి
వృత్తాంతమంతయు గ్రహించి యాతనిపై దయఁబూని మఱ
ల నాతనిరాజుగఁ జేయందలంచి

“ఉ॥ వేయిగజంబులుండఁ బది ♦ వేల తురంగములుండ

నాజిలో

రాయలఁ గెల్చి సజ్జనగఁగరంబునఁ బట్టముఁగట్టుకొవడిన్
రాయకళింగగంగ కవిఁరాజు భయంకరమూర్తిఁ జూడగాఁ
బోయిన మీనమాసమునఁ ♦ బున్నమవోయినషష్ఠి

నాటికిన్॥

అని చదువఁ గనింగఁగఁగు భీమకవియని గ్రహించి
 సాష్టాంగదండ పక్షిణామంబు లాచరించి యాశీర్వచనంబులఁ
 బడసి కవివాక్యాను సరిణిఁ గాలక్రమంబున రాజ్యముఁ బ
 డసి సింహాసన మధిష్ఠించెను. ఇట్లధంబున భోగులజోగులు
 గను జోగుల భోగులుగ నొనరింపఁ గలదిట్టయై బహురాజన్య
 చూడామణుల స్త్రాత్రుంబులకుఁ బొమ్మిండ్లై విరాజిల్లెను. అతం
 డుకవిత్వమునందే కాక గణిత, వైద్య, జ్యోతిశ్శాస్త్రములందుఁ
 గూడ ననర్గళమేధానిధియై యాయా శాస్త్రుంబుల గ్రంథ
 రచనఁ గావించి మహిమాపకారి మొనర్చెను. ఈ కవిచం
 ద్రుఁడు లోకోపకారార్థము బహుగ్రంథముల రచియించి
 భీమేశున కర్పించి మహాకవియని పేరు సడఁచితో విచిత్రము
 లఁ బ్రజల నద్భుత చక్రమోహనులఁ గాంచె యశోగరిమ
 నార్జించి కవిలోకంబున కాచంద్రార్కమున గౌరవమును
 వెలయించి భౌతికదేహవిసర్జనము గాంచి యాధ్యాత్మిక
 కము గ్రహించి వన్నెగాంచిన కవిరాజ్వలంబుండై యాం
 ధ్రలోకైక స్మరణముఁ జయ్యెను. పూజనీయుండై యొ
 ప్పచుండెననుటనర్వాంధ్రహృదయ సంవేద్యవిషయమై యు
 న్నయది. ఆ మహాకవి యద్భుతకవితాపాచిత్రంబులఁ బఠిం
 చిన నే యాంధ్రుని హృదయంబున మోదంబావిగ్భవిం
 చి మేనుగగుర్పాటుఁ జెందకుండును? అట్టి కవిరాజు లాంధ్ర
 భూమి నలంకరించు సుదనంబులా పరమేశ్వరుం డనుగ్ర
 హించుఁగాక.

౧ రామ కృష్ణ కవి.

తెనాలి రామకృష్ణకవి శాలివాహనశకము 1427 వ సంవత్సరమునకనగా ౧౫౧౬ వ సం॥ మునకుఁ బూర్వమునందే జనియించి దాదాపు తనకు నలుబది వత్సరముల పోయిమిదిసంగ శా॥ ౧॥ 1465 వ సం॥ నకు సరియగు కీ॥ శా॥ 1౫4౮ వ సం॥నఁ గృష్ణదేవరాయల యాస్థానమందలి యష్టదిగ్గజములలో నొక్కఁడైయుండినటులఁ గన్పట్టుచుండెను. ఇతఁ డాఱువేల నియోగి బ్రాహ్మణుఁడు, కాండిన్యస గోళోద్భవప్రకాశ, రామయామ్యలక్ష్మమాంబల తనూజాతుఁడు, కృష్ణామండలస్థ గార్లపాటి నివాసియునై యుండెను. గార్లపాటి నివాసియుఁడుగ జేసి అద్వైతహనామముగూడ గార్లపాటివారిసయ్య యొప్పియుండెను. కాని యీతని తలిదండ్రులు బౌద్ధులుననే ముఁగించుటం జేసి యీతని మాత్రులు నిజనివాసంబగు తెనాలి పురంబునకుం గొంపోయి నామకరిణాది కర్మలంజరిపి విద్యాబుద్ధుల వెలయించెను. ఆగ్రాముంబున రామలింగేశ్వరుఁడను పేరుగల దేవుఁడుండి నందున రామలింగమనియు పొంగులింగమాహాత్మ్యముఁబ్రచు రించునాటికి వెన్నవమతప్రవిష్టుండగును రామకృష్ణుఁడనియు వ్యాసహారిక నామములఁ జేసి నటులఁ గన్పట్టెడివి. కాని

దీనికిని నొక్కించుక మార్పుగలదు. రాయల మంత్రీ భాస్కరుని సంబోధనములవలన రాయని బాచా యను నామముండినట్లు గలదు. భాస్కర రామకృష్ణుడని నామమును గలిగియుండినటులఁగూడఁ గన్పట్టుచుండెను. అందులకుఁ గొన్ని కారణములు గలవు. అందు నమ్ముట కనువగు గారణ మొక్కటి నిందుదహరించెదను.

ఈ కవి జనకుండగు రామయ్య యొకప్పుడు క్షయ రోగపీడితుండగుడు నెన్నివైద్యమునొనర్చినను గుదురనందునఁ దనవ్యాధి నివారణమైనచోఁ దన కుమారునకు రామకృష్ణనామ ముంతునని తద్దేవులకు మ్రొక్కుకొనెనట. అతనిపతి లక్ష్మమాంబ తనపతికి వ్యాధి నివారించినఁ దనపుత్రునకు సూర్యనారాయణమూర్తి పేరు పెట్టెదనని మ్రొక్కుకొని సూర్యనమస్కారములుగావింప నాపె పతి యారోగ్యవంతుడయ్యెననియు నా మువ్వరనామములు గలసి వచ్చునటుల భాస్కర రామకృష్ణుడని నామముంచెనట. ఏతత్కారణంబున భాస్కరశబ్దభవమగు బాచఁడు, బాచిగాఁడు నను నామములాతఁడు గలిగియుండవచ్చును. ఏదియెటులున్న నీతండు మహాకవియై యొప్పెననుట కావంతయు సందియములేదు. ఈకవి విరచితంబులగు పాండురంగ మాహాత్మ్యము ఘటికాచలమహాత్మ్యములయందలి గద్యముల వలన నీతఁడు రామకృష్ణుడు గామలింగము నను నామముల వ్యవహరింపఁ బడుచుండెను.

—♦ బాల్యము . ♦—

ఈతని బాల్యచరిత్రము వినుటకుం గడునింపుఁ గొలుపుచుండును. ఈతండు మాతులునింట విద్యాభ్యాసముఁ గావించునాఁడు విద్యాభ్యాసమునందంతగ మనంబుఁ జొప్పింపక తోడిపిల్లలంగూడి యల్లరిగఁ దిరుగుచు నాటపాటలమేటియై స్వేచ్ఛగ మెలఁగుచుండెను. ఈతనిచే నోడింపబడని సహాధ్యాయుండు గాని జయముఁగాంచఁజాలని యాట గాని లేదనుట సత్యమునకు దూరముగాదు. ఈతనిచేఁ దావులను దెబ్బలను, గిల్లలను, అక్కులను బొందని చెలికాఁడు లేడనియే చెప్పవచ్చును. మాతాపితలు పిన్ననాటనే మరణించుటంజేసి యీతని స్వేచ్ఛా విహారంబునకు భంగమాపాదించువారంతగ లేకుండిరి. మాతాపితృ విహీనుండగు బాలుని మనసు నొప్పింప మేనమామయు నిచ్చగింపకుండెను. ఇటులుండ నొకనాఁడు మనకథానాయకుఁడు తోడిబాలురఁ గూడి యాడుచుండ మార్గంబున సిద్ధుఁడొకఁడరుదెంచి రామకృష్ణునిఁగాంచి, వాని రూపురేఖావిలాసంబులకుఁ గడునలరి, డగ్గరి కులగోత్రనామంబులడిగి తెలిసికొని వానికొకమంత్రంబుపదేశింతుననియు, దానిఁబఠింపుచు భవానిని ధ్యానించినఁ దత్ప్రసాదపాత్రుండయి మనోరథసిద్ధిఁ గాంచుననియుఁ దనకు నిర్యాణకాల మాసన్నమగుడుఁ దానెఱింగిన మహావిద్య నన్యుల కుపదేశింపమిఁ దనతో సంతమందుననియుఁ దనకుఁ దె

లిసినవిద్య నొరులకుం చెల్పునివాడు బ్రహ్మరాక్షసుం డగున నియుఁబలికి యానుంత్రింబు రామకృష్ణున కుపదేశించెను.

అనంతరము రామకృష్ణుం డామత్రప్రభాని మోలు గఁగోరి నాటిరేయిఁ గాళికాదేవతంబు సొచ్చి విసయవిన మిత గాత్రుండై యాదేవిఁగూర్చి ప్రార్థన భక్త పరాధీన యగు నాదేవి పశ్యత్తుంబగును రామకృష్ణుఁడౌజలి ఘటి యించి స్తోత్రంబుఁ గావించెను. అంత నాభవాని కరుణించి నిజకరద్యయంబున వెలుగు దధిక్షీరసమన్విత స్వర్ణరజత పాత్రలంజూపి యందొకటిఁగ్రోల నైశ్వర్యంబును, రెండవ దానిలోని దధిని ద్రావిన విద్యయు లభించుననియు నుద్ఘోషించి గైకొనుమనియున నెను. అప్పుడు రామకృష్ణుండు “అమ్మా! వానియందలి విశేషంబులేర్పరింప నాకశక్యంబులు ఆపాత్రద్వ యంబు నా కరయుగంబునందూచికొని వీక్షించి కలయుదం తంబుఁ దెలిపెద”నన నాయును యాపాత్రద్వయ మొసంగెను. అతఁడాపాత్రద్వయంబుఁ గరతలంబుననుంచికొని యం దొక్కదానిలోని రసంబు రెండవపాత్రొజేర్చి వానిం దన గొంతుకలోఁ బోసికొని తనకారెండు నావశ్యింబులగుటచే నటులఁ జేసితి ననియు, శ్రమింపునునియుఁ బలికెను. అందుల కాశర్వాణి మిగులఁ గనలి తన యాశ్చర్యభువనంబుఁ గావించినందులకాతండు పద్యార్థము చేతస్కుండయ్య వికటకవి యగునటుల శాపంబొసంగెను. రామకృష్ణుండు మెంటనే

యాయమ పాదంబులపైఁ బడి, “తల్లీ! తనయులతప్పులు తల్లి గావకుండిన నిత వేఱుగతియేది? తల్లివిషమిడినను తండ్రి ధనికులకమ్మఁదలంచినను బిడ్డలకు శరణ్యమేది?” అని పెక్కువిధంబుల దీనాలాపంబుల వినుతింప నాదేవి “వికట కవివయ్యును రాజసన్మానమును బడయమవుగాత” మని వరంబొసంగి యంతర్ధానంబయ్యెను.

—♦ రా య ల యా స్థా న ప్ర వేశ ము ♦—

నిజమనోరథసిద్ధి నండఁదలంచిన రామకృష్ణుండటుల గాళికావరంబుఁ బడసి నిజనివాసంబున కరిగి నివురుగప్పిన నిప్పువలెఁ దనసామర్థ్యముఁ గుప్తపఱిచికొని కొంతకాలంబుఁ గడిపి యొకదినంబున రాజసన్మానంబు గలుగునని యొసంగఁ బడిన భవానిదేవత వరంబు లోనెంచి తనకు రాజసభకుఁబోవు సుపాయంబెటుల లభ్యమగునని తనవిద్యాభిశయమును గూర్చి రాజెఱుంగు సాధనోపాయముంగూర్చి చింతింపఁదొడంగెను. మఱియు “నందనిమ్మానిపండ్ల కట్టులుసావనేల?” యని రాజసభకేఁగి తద్వర్చనలాభంబు వడయుటఁ దనకసాధ్యమనియెంచి కొంతకాలమూరకుండెను. కాని రాజునుగ్గి హంబు వడయ రాజగురుండగు తిరుమలతాతాచార్యులవారి సన్నిధికింజని తనయుడైశంబెఱింగింప నాతండు సమయముల భించినపుడుఁ దాఁదెలియఁజేసెదనని మూకీభావమూని యుం

డెను. రామకృష్ణుడనుదినంబాచార్య సాన్నిధ్యంబునకుం బోవుచు వాని నెంతనాశ్రయించుచుండినను లాభములేకుండెను. తుదకాచార్యుని మోసంబు గ్రహించి మాయోపాయంబునఁ గాని తనకు సభాప్రవేశమొనఁగూడదని నిశ్చయించి తత్సాధనోపాయంబులరయుచుండెను. ఇట్లుండ నొకదినంబునఁ గృష్ణదేవరాయలు కవి బుధనికరపరివేష్టితుండయి గురునితో సంభాషింపుచు నిండోలగంబునఁ గొల్పుండ వాకిటఁ గట్టఁబడిన నూతనపండితజన విద్యాప్రకాశకఘంటానాదము ను వినెను. అనవుడు పుడమితేఱొక నూతనపండితుండు దనసభకు రానుండినటుల గ్రహించి యాతని దర్శింపను త్సుకుండయి భటముఖంబున వానిని లోనికిఁగొనిరా నాజ్ఞ నొసంగ రాజాజ్ఞానుసారంబున నాతండు సభాస్థలిం బ్రవేశించెను. రాజాతనింగని యాతం డేయేవిద్యలఁ బ్రవీణుండని ప్రశ్నించెను. అంత నాతండు “స్వామీ! నానేర్చినవిద్యలఁ బరీక్షింపునులభమార్గముఁ దెల్పెదవినుండు. విద్యకు నొక్క వేరీటయిన నీగంటబీటవాయును. పరీక్షార్థియై నీసాన్నిధ్యంబునకు వచ్చితిని. నాయభీష్టముఁ దీర్చి నన్నాస్థానకవిగాఁ గైకొనఁగోరెద”నని పలుక వానివాక్యంబులకు సభ్యులాశ్చర్యమందిరి.

రామకృష్ణునిగూర్చి కథలు పెక్కులుగలవు. వానిలో రసికజనసమ్మతములు పండితజనశ్రవణ యోగ్యంబులు

సరసగుణాభిరామంబులు ప్రశంసార్హములునగు వానిలోఁ గొన్నిఁటినిమాత్రమే దెలిపి సామరజన మనోరంజకములు, గర్వాములు, ననభ్యములు నగువానిని వినర్జించెదను.

—♦రామకృష్ణుండు జ్యోతిషవిద్యయం దుత్తీర్ణుండగుట.♦—

కృష్ణదేవరాయలు సభాసదులంగని యీవిద్వాంసుని బరీక్షింప ననువగు వైవజ్ఞ నెఱింగింపుడని సభాస్థలినున్న వారిఁ బ్రశ్నింప వారందఱాలోచించి యాంధ్రకవితాపితా మహుండగు నల్లసానిపెద్దనయే యందున కర్హుండని పలికిరి. రాజు వానినే యందులకు నియోగించెను. అపుడు పెద్దన వారిపలుకులువిని తనలో నిట్టొలాలోచించెను. “ఆహా! వీరందఱిక్కార్యమునకు నన్ను నియమించిరి. ఈపండితుని సామర్థ్య మెట్టిదో యింతవఱ కెఱిగినవారులేరు. ఎదిరి శక్తియు దన శక్తియు నెఱుంగక మిడిసిపడువాఁడు భంగమందుట నిక్కంబు. అటులని యూరకొనినఁ దలవంపులు ఘటిల్లును. ఈ చిక్కును సడలించుకొనుట కాకునకందక పోకను బొందకుండునటులఁ బ్రశ్నించెదను.” అని కవివంకకుఁ దిరిగి స్వర్గలోక వార్తావిశేషములిపు డెఱిగింపుమనియె. అంతట రామకృష్ణుండు పెద్దననుతించి రాయలంబొగడి మింటఁ జూచి కనులుమూసి ఛాయల లెక్కించి రెండు శీతలఁగీచి యంగువంబు లెన్ని యిట్లు నుడివెను. “భూమిశా! మన శిరోభా

గంబులకు నూటిగ నివుడు నాకేశుం డనురావతియందు స
భాసీనుండయి, రంభాద్యప్సరసగణము నాట్యముసల్పుచుండ
వినోదింపు చుండెను. రంభపాదనూపుర మొండుగళితమై
యిలాతలంబునఁ బడనున్నది. ఒక యామములో నయ్యది
భూమిపైఁ బడును. అదియొక గిరిపైఁ బడును. “భవంతి
నభవంతిచ”యనెడి పార్వతీశాపమున నియ్యచెచటఁబడునో
నిర్ణయింప నలవి గాకుండెను.” అస నాతని వాక్యములకెల్ల
రాశ్చర్య మందుచుండ “మత్స్యండు కాళీప్రసన్నుండగు
టచే నాతఁడు సెప్పినవడువున యధాకాలంబునకు నూపు
రము ఘల్లున మోయుచు నొకశైలంబునఁబడి రెండవశై
లంబునకుం దొరలిన సభ్యులు, రాయలు, విస్మితచిత్తులయి
రామకృష్ణుని ప్రతిభఁబొగడిరి. అప్పుడీరాయలొకని నవ్వదిగ్గజ
ములలో నొకనిఁగావించెను సభ్యులందఱు హరించిరి.

—♦ దినమునకు నూఱుతెప్పలకు రాయలంగీకరించుట. ♦—

ఒకనాఁడు కృష్ణదేవరాయలు నిజాన్ధాన కవీశ్వరులగ
గలసి స్వల్పసంఖ్యా సైనికులతో విలాసార్థము తుంగభద్రా
నదిందాటి యురిగెను. శత్రునిహృలనమునకై సమయము
వేచియున్న కనిగిరి రాజయిన వీరభద్రరాజునకు సామంతు
డు దండనాథుండునగు పసరము గోవిందరాజును నాతఁ డాని
రన ప్రదేశమునఁ జతురంగబల సమన్వితుడై కృష్ణదేవరా

యల నెదుర్కొనెను. రాయల సైన్యమాగోవిందభూపాలుని ధాటికోర్వలేక పలాయనమగుచుండ రాయల కపజయము గలుగునట్టులఁ దోచెను. ఆ నిర్జనప్రదేశమున రాయలవేంబడించిన వంటలవారు కవులు దక్క సైనికులెవ్వరును లేకుండిరి. అపుడు రాయలు చేయునదిలేక “మీరెల్లరు నాకు జయముగలుగునట్టు లాశీర్వాదింపుడని కోరి కరవాలముంగై కొని కమలాకరముంజొచ్చు గజముభంగి పగతుర సైన్యముఁ జీల్చెదనని బయల్పెడలి గోవిందభూపతి సైన్యముం దాకెను. ఇరువాగులకు యుద్ధము తీవ్రముగఁ జరుగుచుండెను. యుద్ధావనికి రామకృష్ణుఁడు ముందుగఁజని తన కవితా తేజము విజృంభింప గంభీర నిస్వనంబున

క॥ బసవనకుఁ బుట్టినప్పడె

పసరము గోవిందరాజు ♦ పసరంబైనకా

గసవేటికిఁ దినఁడనగాఁ

గసవుందిను శత్రులాజిఁ ♦ గదిసినవేళన్॥

అని శపియింపఁ దచ్చాపమా శత్రుని ఫిరంగిదెబ్బ కంటె నెక్కువగా గోవింద భూమిశుని శ్రవణకుమార మార్గంబున హృదయంబును ప్రయ్యలుగావించెనో యన నాతఁడు రక్తము గ్రొక్కుకొని గుభిల్లున నేలంగూలెను. అంత గోవిందరాజు గోవిందుఁజేర నాతని సైన్యము చెల్లాచెదరయ్యెను. అత్తిటి రాయలు రామకృష్ణుని నిరాఘాట భీషణ

కవితాపటిమంగాంచి ముదమంది కవితెల్లజు ననేకగతులంబొ
గడి యాతనికి వలసినవరముం కోరుకొనుమనిన రామకృష్ణుం
డు “దేవాదేవర కరుణారసాపాతంబున నా కవితాశక్తి కిం
తటి శక్తికల్గినది. దీనికై నన్నంతగా శ్లాఘింప నవసరములేదు.
‘తాము గోరుకొనుమనిరిగనుక నేను దినమునకు నూలుతప్పు
ల్కొనరించినను దేవర వాని నన్నింటిని మన్నింప వరమొసంగ
వేడెద”నన నారాయలందుల కంగీకరించి యభయహస్తమొ
సగి యప్పటినుండియు రామకృష్ణుండొనర్చు నపరాధముల
సైచుచుండెను. ✓

—♦ వ ర హా ల ప ల్లె ర మ ం దు కొ ను ట . ♦—

రామకృష్ణుడు ప్రభుసన్మానంబుఁ బడసి తన హాస్య
విచిత్ర ప్రదర్శనములఁ జూపుచు సర్వజనాహ్లాదకరుండయి
మెలఁగుచుండెను. ఇటులుండ రాయలొకనాఁడు వరహాల
సంచిగల పల్లెర మొకటిందెచ్చి సభామధ్యంబునందునిచి రస
భరితముగా నిర్దుష్టముగాఁ బద్యము సెప్పి పల్లెరముం గైకొ
నుండని పండితుల కాజ్ఞనొసంగ వెంటనే పెద్దనకవి లేచి
మ॥ శరనంధానమిల శ్రుమాదివివిధైశ్వర్యంబులుగల్గి దు
ర్భరపండత్వచిల ప్రవేశచలన ♦ బహ్మఘ్నతల్రానిన
నరసింహ క్షితిమండలేశ్వరునె ♦ న్నన్వచ్చు నీపాటిగా
నరసింహక్షితిమండలేశ్వరుని కృ♦ష్ణా రాజకంఠీరవా॥

అని తన యాశుకవిత్వ విద్యానైపుణ్యముంజూప రామకృష్ణుండు పెద్దనఁజూచి నగి తాతా! బిలప్రవేశమొనర్చినను రాజకంఠీరవా యని తోఁకఁబట్టి వెలికిరమ్మని పిలిచి యీడ్చుచుంటివి. ఇది దోషమేకదా! ఇదె నేనొకపద్యముఁ జెప్పెదనని

మ॥ కలనందావక ఖడ్గఖండిత రిపు ♦ త్సూభర్త మార్తాం
[డ మం

డల భేదంబొనరించి యేగునెడఁ ♦ దన్మధ్యంబునకా,
[హారకుం

డల కేయూర కిరీటభూషితుని శ్రీ ♦ నారాయణుంఁగాం
[చి లోఁ

గలఁగంబాటుచు, నేగె నీవ యను శం ♦ కన్ గృష్ణరా
[యాధిపా॥

అను పద్యముంజదువ నందఱుమెచ్చి యాతని కాపా రితోషిక మొసంగుడని రాయలకు విన్నవింప నాతండు రామకృష్ణునకే యొసంగెను.

-♦ రామకృష్ణుండు రామరాజభూషణుని శైలిందెల్పుట. ♦-

ఈ మహాకవి దేవీయనుగ్రహంబున జయముఁగాంచుచు నిచ్చానుసారంబుగ విహరింపుచుండ నొకనాఁడు రాయలు సభలోని పండితులఁగాంచి పెద్దన, తిమ్మన, రామరా

జభూషణుల కవితావిశేషంబులం దెల్పుండన వారలేమియుఁ
దెల్పఁజాలక సంశయమందుచుండ రామకృష్ణుండులేచి,
“వేవా! ముదలయయ్యేనేని నాకుం దోచినశౌఱంగున
వారివారి గ్రంథంబులయందలి పద్యంబుల నాకు స్ఫురించిన
వానిం దెత్పెదనన రాజు వల్లెయనియె. అంతటఁ బెద్దన
కృతమగు మనుచరిత్రమునుండి,

ఉ॥ పాటునకింతులోర్తురె కృపారహితాత్మక! నీవుత్రోవ ని
చ్చోటభవన్నఖాంకురముసోకఁ గనుంగొనుమంచుజూ
[పి య

ప్పాటలగంధివేదననెపంబిడి యేడ్చెగలస్వనంబుతో

* * * * *

అని చదివి తిమ్మకవి కృతమగు పారిజాతాపహర
ణంబునుండి.

ఉ॥ ఈసునబుట్టిడెందమును ♦ హెచ్చినశోకదవానలంబుచే
గాసిలి,యేడ్చి ప్రాణవిభుఁకట్టెదుటన్ లలితాంగి,పంకజ
శ్రీసఖమైనమోముపయి ♦ జేరచెఱంగిడి బాలపల్లవ
గ్రాసకషాయకంఠకలఁకంఠల వధూకల కాకలీధ్వనిన్
అని విన్నవించి రామరాజభూషణుని వసుచరిత్రము
నుండి.

శా॥ ఆజాబిల్లి వెలుంగువెల్లికలడా ♦ యన్లేకరాకానిశా
రాజశ్రీసఖమైన మోమునబటాఁగింబెత్తియెల్లెత్తియా

రాజీవాననయేడ్చె గిన్నరవధూ ♦ రాజత్కరాంభో

[జ కాం

భోజీమేళవిపంచి కారవసుధాః పూరంబుతోరంబుగన్”

అని చదివి “భూమిశా! నాకుం జూడ నిం దల సాని
పెద్దన యటునిటు నేడ్చినాడు. ముక్కుతిమ్మన ముద్దుముద్దు
గ నేడ్చెను. భట్టుమూర్తి బావురునునెను. మొత్తముమీద
మువ్వరు మూడువిధములుగా నేడ్చిరి. మువ్వరయేడ్పులు
ముచ్చటగ నేయున్నవనిఁ దోచుచున్నదన రామకృష్ణునియొక్క
గని యందఱును నవ్వుకొనిరి.

—♦ ము క్కు తి మ్మ న్న న ల యి ం చు ట ♦—

ఒకానొకదినంబున రామకృష్ణుడు ముక్కుతిమ్మన
గృహంబునకుంజనుడు, తిమ్మన భంగరుటుయ్యెలలోఁ గూ
ర్చుండియుండెను. రామకృష్ణు డాతనింగాంచి “తాతా!
యూతునా!” అని యడుగ నాతండు వల్లెయనియె. అంతట
రామకృష్ణుండు తిమ్మనపైని దుబుక్కున నుమిసెను. అందు
నకుఁ దిమ్మన కనలి కాలిపాదుకనాతనిపై విసర నది యాత
నివదనంబునందలి యొక రదనము నూడనడిచెను. రామ
కృష్ణుడు వగవుతో నింటికిం బోయి కొంతవడిఁ జింతించి,
యొక దుప్పికొమ్మును జెక్కించి, పంటిగ నమర్చి యంటించి
కొని మఱునాడు సభకేగెను. రాయలు ప్రసంగవశంబునఁ

గవీశ్వరులఁ దిలకించి “రవి గాననిచోఁ గవి గాంచునేకదా” యని సమస్యనిచ్చెనట. అంతట భట్టుమూర్తి లేచి తన వగఁ దీర్చికొనుటకదియే సమయమని రాజుఁగాంచి యిట్లని యా వమస్యను పూరించెను.

ఉ॥ ఆరవి వీరభద్రచరణాహతిడుల్లిన బోసిలోటికిన్

నేరడు! రామలింగకవి నేరిచెబో, మన ముక్కుతిమ్మన కూరపదాహతిం దెగిన కొక్కెఱ పంటికి దుప్పికొమ్మపల్ల రచియించెనార! రవి గాననిచోఁ గవిగాంచునేకదా

అని రచియించి ముక్కు తిమ్మన్నచేఁ దన్నులు తినె నని సూచించెను. రాయలా సంగతి నడుగ భట్టుమూర్తి వలన నా యుదంతము నెఱింగెను. రామకృష్ణుని కొంటె పనిని విని సభ్యులందఱు నవ్వసాగిరి.

అశేషశేముషీ ధురంధరుండగు రామకృష్ణకవి యొనర్చిన పనులను గూర్చి వినినకొలఁది సంతస మొదవుచుండు ననుట నిస్సంశయము. ఈతని చెయిదములు వీనుల విందుగ నుండును. విద్వాంసుఁడు, మహాకవి, యుక్తిపరుండు, నమయోచిత జ్ఞానియునగు నీతెనాలి రామకృష్ణుని చరిత్రము సంతతానంద వృదమగుటంజేసి తన్నామమాంధ్ర మహాశయుల హృత్పద్మ పీఠంబుల సదాయధిష్ఠించి యుండుట కావంతయు సం దియములేదు.

చాణక్య ఉడు .

శ్రీమద్రామాయణమునందు దశరథ సుమంతులు, సుగ్రీవాంజనేయులు, భారతమునందుఁ గృష్ణార్జునులు, ధృతరాష్ట్ర విదురు లెంత ప్రాముఖ్యులో ముద్రారాక్షసమునందుఁ జాణక్య చంద్రగుప్తులు, నందరాక్షసులు, నంతటి ప్రాముఖ్యులని తచ్చరితమును బఠించుచారలకుఁ దోచక మానదు. చాణక్యని చెయిదములను నాతని శపథములను బఠింపుతఱి గాధేయుని కోపసాహస సామర్థ్యములును, భీష్మాచార్యుని నీతి ప్రావీణ్యమును, శ్రీకృష్ణుని శత్రుసంహార ప్రయత్నములును హనుమంతుని స్వామికార్యధురంధరత్వమును, హనుమద్భీష్ముల బ్రహ్మచర్య నియమములును, స్మరణకు రాక మానవు. విష్ణుపురాణమునందును మత్స్య, వాయు, భాగవతాది పురాణముల యందును చాణక్యని చరిత్రము ప్రశంసింపఁ బడి యున్నది. ఈతం డగ్నిసమతేజుండు, చతుర్వేద విదుండు, అభిచారమును వజ్రాయుధమూని నందుఁడను పర్వతమును ఛేదించిన భూసురేంద్రుండు. ఘటనాఘటనా సమర్థుండు, నిజ తంత్ర మంత్రోపాయంబులఁ జంద్రగుప్త మహీపాలునకీమేది నీవలయు మొసంగిన రాజకీయ కలావిశారదుండు, నీతిశాస్త్రు కోవిదుండునై యాతని కాలంబునఁ బుడమి నెల్ల గడగడలా

డించి స్వతంత్రుల సామంతులుగను సామంతుల స్వతంత్రులుగ నొనర్చిన ధీవిశాలియైన చాణక్య మహాశయుని చరిత మవశ్య పఠనీయము.

మహాబల పరాక్రమోపేతుండు, శౌర్య ధైర్య గాంభీర్య సహితుండునయిన మహాపద్మనందుండు మగధ సామ్రాజ్యమును జిరకాలముపాలించి యనన్య సామాన్యవిక్రమదర్పంబులు మెఱయ సరిపీఠ మండలము నుఱుమాడి యశోవిహారుండయ్యెను. ఈతనికి మహాపద్మండును నామాంతరమొందుండె. బహుధనోపేతుండగుటంజేసి యీతనికి నామము సార్థకమయి యుండనోపు. నూఱుకోట్లు పద్మము. వేయి పద్మములు మహాపద్మము. నిజ ప్రతాపాభివృద్ధిచే మగధరాష్ట్రము నందలి జనుల దయాదాక్షిణ్య విరహితుండై పీడించి, పన్నులు కప్పములు, కానుకల రూపమున గ్రహించినందున ధననందుడను నామమును వహించెను. ఈభూపాలున కిళయను రాణియు, మురయను నుంపుడుకత్తెయు నుండిరి. ఇళకెనమండుగురు పుత్రు లుద్భవించిరి. తండ్రియగు నందుడును వీరెనమండుగురును గలిసి నవనందులని పిలువంబడిరి. మురకు జనియించినవాడు మూర్ఖుండని వ్యవహరింపఁ బడుచుండెను. ఈ మూర్ఖుని పుత్త్రిండే చంద్రగుప్తాభి ధానుండు. మహాపద్మనందుడు దుష్టస్వభావుండై ప్రజాపీడనమొనర్పఁ నాతఁడు ప్రజల కప్రియుండయ్యెను. పాలకపాలితు లన్యోన్యమైతిం

జెలంగిననాడే దేశము సుభిక్షముగ నుండును. పగలు గన్నెత్తిమాడ వెలగించు ప్రజాకలమును బడియూలని మహాపద్మనిపై శత్రువులు దాడి వెడల నాడు దేశమునందలి జనులేరును సాహాయ్యము స్వము నోటము సిద్ధమయ్యెను. అంతకుముందొకనాడు తన ప్రభువుమంత్రియగు శకటాలుని పైఁ గోపించి భూగృహముల నోక్తియించి యూని దేహయాత్రకునూత్ర మచనమున నాహాయ్యము కొనంగునటు లాజ్ఞాపించెను. సాపమా మంత్రిప్రంగిప్రంగు సేయునదిలేక ప్రాణావశేషుడై బుదిగలబున సలయుచుండెను. ఈతండు కారఁగాతీయ లంఘముగిన కాయమునే శత్రువులు దాడివెడలవారలఁ బొరిందోలు సమామము నానక మంత్రియగుశకటాలుని చెఱవిడిగించి యాతనిని శక్తిమహిమచే వైరులఁ దిరస్కరించి జయముపెడినటు. కాని యనుతర మాశకటాలుండు మంత్రిపదవియందుండ విశ్వానరైన్యండగు రాజు తనకుఁగావించిన కీడునకుఁ బ్రతిహతమొనర్చి సాధనము లారయుచుండెను. ఇటులుండ సూర్యుండక్షీణ బలపరాక్రమదక్షుండై ప్రఖ్యాతిఁగాంచి మహాబలాఘ్నము, శౌర్యధనసంపన్నులు, విక్రమశాలులునగు చంద్రగుప్తాది సుతశతంబుఁ బడసెను. వార్ధక్యమేతేరి మహాపద్మనందండు నననందులకు రాజ్యంబొసంగి మేధావాలియగు రాక్షసుడను వాని నమాత్యునిగా నియమించి తాను వానిప్రసాదము స్వీక

రించెను. మౌర్యుని నూర్గురు పుత్రులును నవసంకులసైన్యముల కధిపతులుగాఁ జేయఁబడిరి. కాని సపుత్రకుండగు మౌర్యుండు రాజ్య మపహరించునేమో యని నందులు మౌర్యునిపై నసూయాజనితులై, రాజ్యమదోన్మత్తులై, సాధుసజ్జన విద్రోహకరులై, తమ యుద్ధానవనమున నొక కృత్రిమ గృహమును నిర్మించి మౌర్యుల నటకు రాఁబనిచి వారలనందఱ నా గృహమునఁ బ్రవేశపెట్టి మడియింపఁజూచిరి. కాని చువ్వగు పుండ్రు మాత్రము సజీవుండై మిగిలిసవాఁరెల్ల రా భూగర్భముందు దుర్మరణమందిరి. సజీవుండైన చంద్రగుప్తుఁ డాయాపదఁ దప్పించుకొని యీవలకు రాగల్గెను.

—♦ చంద్రగుప్తుండు చాణక్యశ్రయముఁ బడయుట. ♦—

లంబిత దీర్ఘ బాహుండును, రాజలక్షణ సమన్వితుండును, శౌర్యాదార్య గాంభీర్యసధియు, నయవినయశాలియు, నైన నాచంద్రగుప్తు నెటులనయి సమయింప నందులు లెగిన సమయమున కెదురుచూచుచుండిరి. ఉన్నతపదవి నుంచిన నంతః క్రోధమునకును వెడలఁగొట్టిన బాహ్యక్షోభమునకును వెఱచి యొక నీచపదవియందు నియమించిరి. నిపురు గప్పిన నిష్పవలెనుండిన చంద్రగుప్తుండు సమయమున కనువగు నటుల సంచరించుచుఁ బగతీర్చుకొనుటకుఁ దగిన యుపాయముల నెచుకుచుండెను. ఇటులుండ నొకనాఁడగ్రకుల జాతుండొందు బాటవెంబడిం జనుచుండ నిజపాదస్పర్శితంబగు దృణ

కాష్ఠంబును వేరుతోఁ బెఱికి కాల్చి బూదిని నీటఁగలిపి త్రాగుటఁ జంద్రగుప్తుఁడు గాంచి యాగ్రహవతారమే యీ రీతి మూర్తీభవించెనని తలంచి యిట్టి ప్రచండ కోపియే నందవంశ నిర్మూలమునకుం దగినవాడని నిర్ణయించి యాభూసురపుంగవుని వెంటాడించెను. పైనిఁ బేర్కొనఁబడిన దినమున నాభూసురుండు నందుల యాస్థానమునుండియే వచ్చుచుండెను. నీతిశాస్త్ర ప్రణేతయగు చణకుని నందనుండును, సర్వధర్మ విమంశకు, గుణాస్యుఁడు నయిన శ్రోత్రియబ్రాహ్మణుండగు చాణక్యుండు రాజసభకుఁజని యొక యున్నతాసనమునందుఁపవిష్టుండైయుండ నుచులేతెంచి యా వికృతరూపుండును బ్రహ్మచారియునగు బ్రాహ్మణుని బరిహసించి తిరస్కారభావముతోఁ “బీదబాపండవగు నీవు రాజసభలో నున్నతాసనము నధిష్ఠించితివిగా?” యని మేలమాడి గర్విష్ఠునిగఁ దలంచి యాయాసనమునుండి కేశబంధనముఁబట్టి క్రిందికి లాగిరి. అత్తఱి నచటనున్న మంత్రులుమున్నగువారు బ్రాహ్మణోదాసీనము వలదని యెంతబోధించినను వారిమ్రోల నామంత్రుల బోధనలన్నియు వమ్మయ్యెను. అంత నాచాణక్యుని శిరోజములు వీడ మహాగ్రహవాదగ్రుండై రూక్షవీక్షణంబులఁ బ్రసరింపుచుఁ గంపితగాత్రుండై, యాడుఁగటచుచు నచటివారెల్లరు వినునటుల “మూర్ఖులారా? నిండుసభలో నకారణముగ నగ్రాసనమునుండి లాగి యవమానప

అచితిరిగదా! ఇటులనే మిమ్ముల రాజ్యభ్రష్టులగావించి
 మీశిరముల ఖండించిన నీవడ గాని నాశిరోజముల బంధిం
 పను. మదీయచాతుర్యమును సామర్థ్యమును జూచెదరుగాక”
 యని సమయమొనర్చి పరాభవానల దహ్యమాసముండై
 వీరరుద్రానతారమో యనునటుల విసవిన నడుచుచు నాడు
 చంద్రగుప్తుని దృష్టిందగిలెను. అటులఁ గాలరుద్రునిగతి గర్హిం
 చి వెడలుచుండిన చాణక్య కోపానలమును జల్లార్పఁబ్రతు
 త్నింపకుంటయేగాక దుఃఖప్రలాప్తులు, వర్షిద్రులు, శవివేకులు,
 క్రియాశూన్యులు, నయిన నీ కుహనాబ్రాహ్మణులూ మమ్ము
 వంచించునది? చాణక్యాపాటికి నీచక్కటులు కట్టిపెట్టి
 యావలకుం జనుము” అని మిన్నకు జీరి. అయ్యో!! పాపము
 బ్రాహ్మణద్వేషము సామాన్యమా? అది శాస్త్రసాత్విక
 రూపంబునఁ జూపట్టి రానురాను తామసాగ్ని రూపము న
 హించి యందలి యొక్కొక్క రన్వ యొక్కొక్క రాజ్య
 మును నాశనమొనర్పఁగలరు. అటులనే న దుఃఖలము
 ననుభవింపవలసినవారైరి.

అటులఁ జాణక్యుడు గొంతదూర మేగి వెనుకకుంజూ
 డ వెన్వెంటనే తగిలియున్న చంద్రగుప్తు డాభూసురునకు
 సాష్టాంగ ప్రణామంబొనర్పఁ జాణక్యుడాబొంతుని లేవనెత్తి
 కుశల ప్రశ్నమొనరింపఁ జంద్రగుప్తుండు తనకును నందులకును
 గల విరోధమును విన్నవించి శరణుబువేడెను. చాణక్యుండు

చంద్రగుప్తు నోదాల్చి “సర్వనంద సామ్రాజ్యమునకు నిన్నభి
షిక్తుంజేయుట మదీయ ద్వితీయ శపథము” అని వచించి
నాటగోలై జంద్రగుప్తుని దళమంతట జేర్చుకొని నందకుల
నిర్మూలనోపాయము బూహింపుచుండెను.

—♦ పృథివీజ్ఞ పాలనము ♦—

చాణక్యఁ డొకదినమునఁ దనకు మిత్రుఁడును సహా
ధ్యాయము నగు నిదుశర్మకు రిప్పించి నందసభలో జరిగి
న వృత్తాంతమును బూర్తిగఁ దెల్పి తనకు సహాయముగ నుం
డ కివటబూపమును వదలించి రాక్షసుని వంచించి నందరాజ్య
విశేషంబు తెప్పటికప్పున గూఢచారులచేఁ దనకు వర్తమా
నింపుచుండఁ గోరి చూడనికి క్షపణక వేషము వైచి నందరా
జ్యమునఁ బ్రవేశింపెను. అతనిని గాలకముంబున రాక్ష
సుని ప్రావకిము గిడించి యచటి రహస్యంబులన్నియుఁ జాణ
క్యన కెఱింగింపుచుండఁ జెడఁ జాణక్యఁడన్ననో పాటలీ
పుత్రమున కితిమారంబునంపున్న పర్వమండను స్త్రీచ్ఛరాజు
తో మైత్రీ నొనర్చి యాతనిని నందసామ్రాజ్యముపై దం
డయాత్రి వెడలఁ బ్రేరేచెను. జనుంతుంబున నందసామ్రా
జ్యమును తెఱిసగమును బుచ్చుకొని నటులఁ జంద్రగుప్తు ప
ర్వతులు నిర్ణయించుకొనిరి. పరసర రాజ్యముల నుండియు
సామంతప్రభువుల కిడనొడియు సైన్యముల ననుకూర్చి చా
ణక్య నిర్దిష్ట శుభముహూర్తంబునఁ జాణక్య చంద్రగుప్తు ప

ర్వతులు పాటలీపుత్రముపై దండయాత్ర వెడలిరి. ఇచట నందులును సంరంభులై మంత్రీరాక్షసయుతులై యుద్ధమొనర్ప సిద్ధమయిరి. పలుతెఱంగులఁ బ్రయత్నించియు వైదీవీరులఁ జక్కాడశక్తిలేమి రాక్షసుండు చంద్రగుప్తుని గుప్తవిధానంబునఁ జంప నుద్యమించెను. కాని యా నందులు పర్వతేంద్రబలానిలముతో విజృంభింపఁబడిన చాణక్య చంద్రగుప్త కోధానలంబున శలభంబుల కైవడి దగ్ధులైరి. పృతిజ్ఞాపాల నానంతరమునఁ జాణక్యుండు శాత్రువరక్తసిక్త హస్తంబులతో శిరోజముల ముడివైచుకొనెను.

— చంద్రగుప్తుని రాజ్య పాపి —

అటులాహవరంగంబున సర్వనందులు చాణక్యుని నిశితకరవాంఛమునకు బలియగుట రాక్షసుండు గాంచి క్లేశ పరవశుడై, బలపౌరుషనష్టుడై, ప్రాణత్రాణపరాయణుడై, నందవృద్ధుండగు సర్వార్థసిద్ధుని రహస్యమార్గంబునఁ బురంబుఁ దాటించి పౌరులఁ బురికొల్పి చెదరినసేనలఁ జేర్చికొని పర్వతు నెదుర్కొనెను. కాని యాతని సైనికులాహవాంఛ నం ద్రెల్లిరి. అంతటితోనైనను రాక్షసుండు తన ప్రయత్నమును మానక పాటలీపుత్ర పౌరుల హృదయంబులఁ జంద్రగుప్త చాణక్యులపై ద్వేషబీజంబుల నాటెను. ఈసమయంబుఁ గనిపెట్టి పర్వతుండు చంద్రగుప్తుని గీటడంచి నందసామ్రాజ్యము నంతయుఁ దానొక్కరుండ కాఁజేయసిద్ధమయ్యెను.

ఈ విప్లవపరిస్థితుల నెల్లఁజాణక్యుఁడు గ్రహించి వానినుండి యెప్పటికప్పుడు చంద్రగుప్తుని దప్పింపుచుఁ గంటికి తెప్ప వోలెఁ గాపాడుచుండెను. రాక్షసుండెటులయినను జంద్రగుప్తుని గపటోపాయంబున మట్టుపెట్టఁ దగిన నుపాయము లూహింపుచుండెను. ఆహవరంగంబున మరణించిన నందుల కుచితమయిన తర్పణంబు చంద్రగుప్తు చాణక్య పర్వతేశ్వరాదులవధయేయని నిశ్చయించి దాని నెరవేర్చుటకు యుద్ధసాధనములన్నియు వ్యర్థంబగుటచేఁ గపటసూత్రంబులఁ బెక్కులు వన్నెను. అందు మొట్టమొదటిది విషకన్యా ప్రయోగము. రాక్షసుండు చిన్ననాఁటినుండియు నొక స్త్రీశిశువును సాకుచు నాపెకుఁ గ్రమక్రమముగ నల్పముచుండి యధికముగ విషపుగుళికల మెసననిచ్చుచు జీర్ణించికొనునటులలవఱచి విషపూరితగాత్రిఁ గావించెను. అబ్బెల యిపుడు యుక్తవయస్కయయి జగన్మోహనాంగివలె నుండెను. జీవసిద్ధియను నామంబున నొప్పి క్షువణక వేషధారియై విశ్వాసపాత్రుడై, దైవజ్ఞుడై, యాశ్రితుడై యుండిన నిమశేర్మను సమీపించి బహుగతుల స్తోత్రములొనరించి సందేశమును గొని పోవ సమ్మతింపఁజేసి విషకన్య నాతని స్వాధీనముఁగావించి చంద్రగుప్తునకు దన క్షమార్పణ సూచకంబుగ నాయమఁ గొని యర్పింపుమని వేడెను. ఇందలి రహస్య మాతఁడు గ్రహింపఁ జాలమి సమ్మతించి యాపెగొని చాణక్యుని సన్ని

భీకరుఁగఁజూడఁగఁపుండు పరశ్రీవా. థాజనితుండుగాఁడనియు నందులకుఁ దగినవాఁడు పర్వతేశ్వరుండనియు, నాతనికొ సఁగిన మహదానందంబున గ్రహించుననియు, తెలిపి వా నికొసఁగఁగోరెను. ఇందుశర్మయుటులఁ గావింప వివేకహీనుఁ డు కామాతురుండునగు నాపర్వతుం డాకామినీమణిని స్వీకరించి విషస్పృహంబు మరణించెను. చాణక్యుండీట్లులానప్పు టలోఁ జంద్రగుప్తుని రక్షింపుటయు నందనామృతము నం దర్థభాగమియ నగిల్యములేకుండఁ జేయుటయు నూచించుచుండెను. ✓

అటులఁ బర్వతుండు మరణించినవార్త రాక్షసుం డువిని యటకుందాను జరిగెనపుత్తుగ్రాడగు మలయకేతుని తోఁ మైత్రీయొసర్చి మనోధన్యుఁ డగు నాచి యుదతి కేగి పాటలీపుత్రమును ముట్టడింప మలయకేతును బృత్తి హించుచుండెను. జీవసిద్ధినామాకితుండగు నిమశర్మ చాణ క్యపక్షపాతంబున రాక్షస మలయకేతులకు భిన్నభాంబు లుదయింపజేసి వానికండీయగు పర్వతుని మరణమునకా రాక్షసుండే కారణుండని సచ్చనటుల మలయకేతున కుప దేశించెను. రాక్షసముద్రకను రహస్యంబుగ సంపాదించి కొన్నిపశ్చికలఁ గల్పించి రాక్షసుఁడు వెలువర్చినటులానర్ప మలయకేతునకు రాక్షసునిపై ద్వేషభావము మెండ యె్వను. ఈ విషయ పరిస్థితులఁ గాంచి తనయుద్యమము సఫ

లము గాదని నిశ్చయించి పాటలీపుత్ర సగరాధి ముఖుండ
య్యెను. రాక్షసుండు దేశసంచారియగుటయు, మలయకే
తుండు నిజదేశంబున కరుగుటయు విని చాణక్య చంద్రగు
ప్తులు జయజయ ధ్వనులు సెలంగ మహాసంరంభంబుతోఁ
బాటలీపుత్రముఁ బ్రవేశించిరి. రాక్షసుండూరువెడలునపుడు
గర్భవతిగనుండిన నిజకళత్కంబును గుమారునిఁ దన
యనంగు మిఁతుండగు జందనదాసుగృహంబున భద్రపతిప
నాసంగతిఁజాణక్యుండుగ్రహించిచందనదాసునిరప్పించినీయిం
టనుండిన రాక్షసుని దారాపుత్రులఁదెచ్చి యొప్పగింపుమన
నాతండు రాక్షస పక్షపాలియగుడు నటులఁ గావింపనొల్లమి
జాణక్యుండు చందనదాసును వధ్యస్థానంబునఁబండింప నాజ్ఞా
పించెను. ఈవార్త రాక్షసుఁడువిని నిజ ప్రియామితుండగు
చందనదాసుని ఘోరమరణమునకుఁ దానె కారకుండనని
యెంతయు విచారించి పాటలీపుత్రమునకేగి మిత్రుని రక్షిం
పఁ జాణక్యునిఁ బ్రార్థించెను. అంతట మగధసామ్రాజ్యము
నకు మంత్రివైయుండుట కంగీకరించినయెడలఁ జందనదాసుని
ప్రాణముల గాపాడెదననియు, నింతకుమున్నో నరించిన తప్పి
దంబుల నెల్ల క్షమింతుననియుఁ జాణక్యుండువలకుక మగధసా
మ్రాజ్యక్షేమమే తనకు ముఖ్యకర్తవ్యమని యెంచిన రాక్ష
సుండు చంద్రగుప్తునకు మంత్రీగా నుండనియ్యకొని చందన
దాసును మరణమునుండి తప్పించెను. అంతఁ జారులసమక్షం

బున నా చంద్రగుప్తాభి ధానునొక శుభమువలూర్తంబునఁ బట్టాభిషిక్తుం గావించి తనద్వితీయ ప్రతిజ్ఞా నిర్వహణముఁ గావించి రాజామాత్యుల కనువగు హితములుపదేశించి తత్త్వవిచారము నొనర్పఁ దానరణ్యముల కేగెను.

ఈ నీతికోవిదుఁడు ముద్రారాక్షసమున ముఖ్యపాత్రము గనుండి పరిస్ఫుటజ్ఞానము, నాత్మవిశ్వాసము, యుక్తి వైశాల్యము, తంత్రోపాయ ప్రాబల్యము, నిరంకుశనీతిశాస్త్రనైపుణ్యము, దీర్ఘలోచనము, నిర్ణీత ఫలప్రాప్తికి వలసిన సర్వ కార్య కర్తృత్వమును బ్రదర్శించెను. ప్రతిజ్ఞా భంగకరములని తోచిన పట్టుల దయాదాక్షిణ్యముల కినుమంతయుఁ దావొసంగక నిజసమయంబును బాపునట్టి రాజకీయాడంబరములఁ గలనైనఁ దలంపక, యధికారమదము గన్నులఁదట్టి మన్ను మిన్నెఱుంగక యుచితానుచితములవీడి కులమతాచారంబులఁ ద్యజించి విదేశాచార విశాచావేశులై జన్మమధ్యంబునందొక్క మాతేని కేశవాయని యెఱుంగక కులభ్రష్టులుగాఁ జూపట్టు టకారత్రయము ధరించి వర్ణాచార వ్యవహారంబులఁ గన్పట్టు టకారత్రయము విసర్జించు నిప్పటి నవనాగరికులవలెఁ గాక పర్ణశాలలయందు నదీతీరములయందు విధివిధానముల ననుసరించి త్రేతాగ్నిసంరక్షణాది విహిత కర్మ లాచరింపుచు బ్రాహ్మణవృత్తి పరుండయి రాజనీతిధురంధరుండయి, నీతి యుక్త పథసంచారియై, బ్రాహ్మణశూ

తదర్థముల సమ్మేళనముఁ గావించి శాంతోగ్రాశ్వంబులఁ
బూన్చిన శకటంబునుద్రోలు సారధిపగిది సంచరించెను. ఈ
మహాశయండు కుటిలుండని యెంచితిమేని మన పురాణంబు
లఁగల మహాపురుషులతోఁదుల్యుండనియే యెంచవలసి యుం
డును. ఏలనన శ్రీరాముఁడు సుగ్రీవ విభీషణాదుల ననుమోదిం
చుచు వాలిరావణులపైఁ జూపినది కాటిల్యము. వాలిసుగ్రీ
వులు పోరుచుండఁ జెట్టుచాటుననుండి వాలినేసినది కాటిల్య
ము. పూతనాది దుర్యోధనవధ పర్యంతము శ్రీకృష్ణఁడొనర్పి
నది కాటిల్యము. భీష్మద్రోణ కర్ణులఁ బరిమార్చ శిఖండి యు
ధిష్ఠిరార్జునులు గావించినది కాటిల్యమని చెప్పక తప్పదు ఇట్టి
కాటిల్యము గేవలముధర్మపథగాములకుఁగర్హణీయంబయినను
రాజనీతి మెలంగువారల కవశ్యాచారణీయమని చెప్పక త
ప్పదు. ఏదియెటులున్నను మొత్తముమీద నీతండు మహామే
ధాశాలియై పృతిజ్ఞాపాలనా దక్షుండై బ్రహ్మచర్యవ్రతుండై
జపతపస్వాధ్యాయ వేత్తయై కవిసత్తముఁడయి పెక్కు నీతి
శాస్త్రముల రచియించెననుట కావంతయు సందియములేదు.
శుక్ర నీతిమొదలగు గ్రంథములవలెనే చాణక్యుని నీతిగ్రంథ
ములను గూడ నీతిశాస్త్ర వేత్తలు ముఖ్యగ్రంథములు గఁ బ
రిగణింపుచుండుటయే యీతని ప్రతిభకుఁ దార్కాణ మగు
టంజేసి యీమేధావి చిరస్మరణీయుఁడు.

౧ తిమ్మరుసు మంత్రం.

“సీ॥ ఏమంత్రముణి నిజ ♦ స్వామి కార్యక్రియా
 తత్పరమాన సో ♦ త్యాహశాలి
 యేమంత్రముణి మిత్ర ♦ హిత వాంఛనాశ్రితి
 ప్రకరరక్షణ కళా ♦ ప్రాధబుద్ధి
 యేమంత్రముణివచో ♦ హేలాతి నైర్మల్య
 శీతలతాధూత ♦ శీతరోచి
 యేమంత్రముణి సుధా ♦ ధామ శాంభవదామ
 ధాశధర్మసుతుల్య ♦ ధవళకీర్తి
 గీ॥ యట్టి మంత్రముఖోత్తంస ♦ మహాతన్మపతి
 పటల మకుటాగ్రఘటితః ♦ త్విద్యయుగళి
 సకలకర్ణాట దక్షిణి ♦ చక్షుషుంసు
 దీనసురశాఖ సాళువ ♦ తిమ్మమంత్రం॥”

[నూటయ గారి మల్లనకివి]

ఆంధ్రదేశమునం దమాత్యుడవని నధిష్టించిన వారి
 లో నగ్గిగణ్యుండై, యసస్య సామాన్య శేముషీ ధురం
 ధరుండై, యవక్రపరాక్రమోపేతుండై, యద్వితీయ ప్రభు
 భక్తిపూరిత హృదయుండై, యమేయదేశాభిమాన గాత్రుం
 డై, సాహసాదార్య ధైర్య గాంభీర్య చేతస్కుండై, యప్ర

తిమాన ప్రతాపశాలియై, సురుచిర వాగ్విలాస భూషణుండై, యనర్గళ కవితాప్రాభవుండై, యకలంక రాజనీతి కళాప్రావీణ్యుండై, యాహవరంగంబున నరివీరుల నుజ్జిత లాడించి యఖండకీర్తి కాయుండగుమంత్రి తిమ్మరుసుయొక్క పవిత్రచరిత్రము పురోవృద్ధికాముల కవశ్యపఠనీయము.

—♦ వంశము. ♦—

ఈమంత్రి శిఖామణియొక్క పూర్వులు సాశ్వవంశ సంజాతప్రభులచెత మంత్రిత్యాది పదవులధిష్ఠించి సుప్రఖ్యాత ఖ్యాతియుతులగు ప నీతని వంశము సాశ్వవంశమని పిలువబడజూచెను. ఈతని స్వస్థానము కొండవీటిసీమ. కాండి న్యన గోత్రజాడు. ఆఱువేల నియోగిబ్రాహ్మణుడు. వేమ రాజ పౌత్రుడు. రాచిరాజ పుత్రుడు. తిమ్మరాడ్యభిధా నుడు. కర్ణాటభాష యందరుసుశబ్దము రాజశబ్దమునకుఁ బర్యాయపదమగుటంచేసి యీతండు తిమ్మరుసనియే వ్యవహరింపఁ బడుచుండెనట. ఈతని పితృపితామహులు కర్ణాట సామ్రాజ్యస్థ సామంతసృపాలాస్థాన మంత్రిపుంగవులుగ నుండిరి. కాని కొండవీటి రాజ్యమును నుదయగిరి రాజ్యమును గ జపతు లాక్రమించుకొనుటంచేసి మన కథానాయకుని తండ్రియగు రాచిరాజే విగత విభవృద్ధి చంద్రునికి వలస

పోయెను. అనంతర మీరాచిరాజునకుఁ దిమ్మరుసు, గోవిందరాజు నను నిడువురు కొమరులును కృష్ణమాంబయను నొక కొమరితయు జనించిరి. రాచిరాజు తన తనూజాతను నాదెండ్ల చిట్టిగంగనామాత్యునన్న మనుమండగు తిమ్మరాజున కొనంగి పరిణయముఁ గావించెను. ఈ సోదరద్వయము బాల్యంబునంమండఁగనే మాతాపితలు మరణించిరి. తదాదిమాతలుండే వీరి పోషణభారము వహించి దేశకాల సాత్త్వినుకూల్యంబగు విద్యను నిజగ్రామంబున నభ్యసింపఁ జేయుచుండెను.

—♦ బా ల్య ము ♦—

రామణుత్పణులో, బలరామకృష్ణులో యను నటులీసోదరద్వయము మాతామహుని గృహంబునఁ బెరిగుచు విశ్రాంతి సమయంబుల సమీపస్థవనవాటులకుంజని నైసర్గిక రామణీయకంబుఁగాంచి భగవల్లీలా విలాసంబున కెంతయు నాశ్చర్య మానసులగుచు భోజనప్రాంతంబులకు వలసిన పత్రంబుల సేకరించి గృహాన్యుఖులగు నాచారముండెడిది. ఇటులుండ నొకనాఁడు తిమ్మరుసు సమీపవనమునకుంజని యందందు విహరించి, మధ్యందినమార్తాండాతపంబున కలసి యొకరసాల భూరుహచ్ఛాయఁ బరుండి నిద్రించుచుండ భానుండపరదిత కరుగుండు భాస్కరాతప మీ బాలుని ముఖమండలంబునఁ బర్య నాతనికెండ సోకకుండునటుల నొకభుజం

గంబా రసాల వృక్షంబుచెంత కేగి తన ఫణమువిప్పి ఛత్రము
 భంగి నడ్డముగఁ బట్టియుంచెను. ఆ పరిసరప్రాంతంబుల నొం
 టరిగ సంచరించుచుండిన సిద్ధుండొండీచిత్రముఁ గాంచి య
 ద్భృతమానసుండయి, యా బాలుని సన్నిధికరిగి నిద్రలేపి
 “అర్భకా! నిర్భయంబుగ నిట్టియరణ్యంబుల నొంటిగఁ దిరుఁ
 గాడకుము. అనతికాలంబున నీవత్యధికైశ్వర్య యుతుండవై
 దేశక్షేమసంధాయకుండవగుదువు. వైశమ గృహాన్ముఖుం
 డవగుము.” అని పలుక నాబాలుండు మేల్కొని యాతనిపలు
 కులవిని యింటి కేగుచు మార్గమధ్యంబున మనమునందిటులఁ
 జింతింపఁ దొడంగెను. “ప్రపంచంబునంగల యా గర్భదరిమ్ర
 లలోఁ బ్రవృద్ధముఁడనగు నాకును సద్ధికైశ్వర్యయుతం
 బగు దేశక్షేమ సంధాయకమునకును హస్తిమశకాంతరము
 గలదు. ఇట్టి నిర్భాగ్యున కట్టి మహా దై శ్వ ర్య
 పదవి లభించుట కేవలము మిథ్య. అసంభవము. అసంభవ
 మెట్లగును? “కృషితోనాస్తి దుర్భిక్ష” మ్మన వినమె? ప్రయ
 త్నించినచో మానవునకసాధ్యమెద్ది? ఏమో! భగవంతుఁడు
 నాకట్టిపదవి నొసంగఁ దలఁచెనేమో! కాని యా పదవిని
 సంపాదించవలె ననిన విద్యాధనము ముఖ్యసాధనము. ఎట్టి
 కష్టముల లోనయినను విద్య నార్జించితి నేని ధనము
 దానంతటనదియే సమకూరఁగలదు. వాక్పారిశుధ్యముగల
 యాసిద్ధుని వాక్యములు రిత్తయగుటెట్లు? ఈదినము మొద

లభిక ప్రయత్నమొనర్చి విద్యనునేర్చి యాసిద్ధుని వాక్యములు సిద్ధించునటుల నధికైశ్వర్యపదవిఁ బడసెద"నని యనుకొనుచుఁ బురంబునకుఁజని యొక్కెడ బాలకులతో నాడుకొనుచుండిన సోదరుండగు గోవిందరాజుఁగని యత్యాదరమునఁ జేరంజని సిద్ధునివాక్యము లాతనికిం దెలుప సంగాతకాండ్రాపలుకులువిని యండఱున్నివిధముల నాతని హేళన జేసిరి. వారిమాటల నాతఁడు లక్ష్యముసేయక వారియెదుటఁ దాను సిద్ధునిమాటల వెల్లడించుటయే నిజదోషముగా గ్రహించి తమ్మునితో నింటికింజని నోదరి నత్తింటికనిపి తామిఁకఁగాలము వ్యర్థముగాఁ గడపరాదనియు, నెవ్వఁడీప్రపంచంబున ఒహజనోపకారియైవర్తించునో యాతఁడే యుత్తమ పురుషుండనియు, వాని జన్మమే సార్థకమనియు, నట్టివానికీర్తియే శాశ్వతమనియు, విద్యాధనములు గల వానిని లోకము గౌరవించుననియు, ముందీరెంటిని నార్జింపవలె ననియు, జెడి బంధువులదరిఁ జేరుటకంటె విద్యా సము పార్జనమునకై మాధుకరవృత్తి యుత్తమసాధనమనియు, నాలోచించి దృఢసంకల్పచిత్తులై యాసోదరు లిరువురేరికిం దెలుపకుండ నాటిరేయియే యుండేనింజనిరి. కాని పాపమాసోదరులు బాల్యంబుననే తలిదండ్రులు లేని వారగుటంజేసి దారిద్ర్యమను భూతము నెదుర్కొనవలసిన వారయిరి. దరిద్రమనునది సాధారణ విషయముగాదు. అష్ట

కష్టములొసంగి మనుజుల నలచివేయునది దారిద్ర్యము. మనో నిబ్బరములేనివానిఁ గలచివైచున దీదారిద్ర్యమే. ఎట్టిసత్యవంతుడైన సీపిశాచావేశుండగుచో సత్యదేవతకు దాసోహమ్మన నలసినదియే.

దరిద్రదేవత తలబట్టెనా పోటుబంటు పిఱికిబంటు ను, వివేకి యవివేకియు నయి దుఃఖపరంపరలకు లోనయి యాత్మగౌరవమునకు దూరుండయి, నికృష్టుడయి లాఘవా స్పదుడయి నామమాత్ర ప్రయోజనపరుండగుట నిశ్చయము. జితేంద్రియులు, నుద్యోగులు, దైవభక్తికలవారు మాత్రమే దారిద్ర్యభూతమును బాఱఁద్రోలఁగలరు. ఈ యన్నదమ్ములిరువురిట్టి ప్రతిభావంతులగుటచేఁ దమ్మావేశించియుండిన దరిద్రతాభూతము నావలకుఁద్రోలి స్వయంకృషిచే నుద్దిష్టకార్యమున విజయమువడయ యత్నించిరి.

—♦ విద్యాభ్యాసము. ♦—

రామునెడల లక్ష్మణుఁడు వర్తించిన విధంబున గోవిందరాజు తిమ్మరుసునెడలనత్యంత భక్తితాత్పర్యంబులుగలవాడయి విశ్వాసముజూపుచు నన్నమాట కడుఁగుదాటక మెలఁగుచుండెను. ఆయన్నదమ్ములనుదినము సూర్యోదయాత్పూర్వమేలేచి కాల్యకృత్యంబులఁదీర్చి స్నానసంధ్యావందనాద్యనుషాసము లాచరించి, యుపాధ్యాయులచెంతఁ గావ్య

పతన మొనర్చి, యసరాష్ట్రాంబగుడు వారిలో నొకఁడు మా ధుకరవృత్తిచేఁ గొనితెచ్చిన ప్రసాదమును స్వీకరించి, కొంతవడి విశ్రమించి, తాళపత్రలేఖన మొనర్చి రాజకీయోద్యోగములకడకేగి వారిప్రాపుఁ బడయఁ దన్నియమితకార్యములొనర్చి, సాయంకాలంబుల వాహ్యభివేషలి ప్రకృతినొందర్యానంద మనుభవింపుచు, రాత్రిలందింటియొద్ద రామాయణ భారతాది గ్రంథపఠనముఁ గావింపుచైదారువర్షములలో సంస్కృతాంధ్రభాషలఁ జక్కనిపాండిత్యముఁబడసిరి. పండితులసన్నిధిని శుశ్రూషలునల్పి శాస్త్రాభ్యసనముఁ గావించిరి. గణితశాస్త్రంబునందుఁ బ్రావీణ్యముఁ బడసిరి. ఆయురువురఁ దిమ్మరుసుసూక్ష్మతరగ్రాహ్యుడగుటచే గోవిందునికంటె మేధావియై యొప్పెను. “ఆరోగ్యమే మహాభాగ్యమృ”ను నీతివాక్యానుసరణిఁ దమ దేహారోగ్యమును గాపాడుకొనుచుఁ గదనరంగమున కుపకరించు ధనుర్విద్యా పాటవముల.బడసి, కుంతతోమరఖిష్టప్రయోగాదివిద్యల నముపార్జించి “శరీరమాద్యం ఖలుధర్మసాధనమ”ను ప్రమాణము ననుసరించి శరీర వ్యాయామముఁజేసి దృఢకాయులై, కర్ణాటక సాంప్రదాయ చరిత్రలఁబఠించి, విశేష ప్రతిభా శాలులయి, దయాహృదయులయి పరిసరపట్టణంబులయిన, గుత్తి, పెనుగొండ, చంద్రగిరి, కార్వేటిసగరము, నారాయణవనము మున్నగు పట్టణంబుల యశోవిరాజితులయిరి. అక్కలంబునందర్థ శా

స్త్రమును బోధింపఁగల పండితు లతిస్వల్పముగనుండిరి. తిమ్మరుసా శాస్త్రపఠనముఁ గావింప నెక్కువ కుతూహలముఁ గలవాఁడయి యుండెను. కాని బోధకులీతనికి సులభసాధ్యులుగాకుండిరి. ఇటులుండఁ జంద్రగిరి ప్రభునికడ నమాత్యపదవి యందుండినఁ శైబ్యదిసంవత్సరముల వయసుగలిగిన, బుద్ధివైశద్యముఁ బడసిన, దేహపుష్టిఁగలిగిన నాచెండ్ర చిట్టి గంగన యీబాలుర ప్రఖ్యాతినివిని వీరలఁ దననివాసమగు నారాయణవనమునకు రప్పించి, తదాస్థానంబున లేఖకులుగ నియమించెను.

—♦ ఉద్యోగ పాపి —

ఆసోదరు రిరువురు చంద్రగిరిరాజు దివాణంబున లేఖకులుగఁ బ్రవేశించి, స్వల్పపదవులయందుండినను, నున్నతోద్యోగీయుల దయనుబడసి, యందఱకునువర్తనలై తలలోని నాలుకవలె మెలఁగుచుఁ దమ ప్రజ్ఞావిశేషంబుల వెలయించుచుండిరి. అక్కలంబున సర్వశాస్త్ర పండితుడయిన జిట్టి గంగనామాత్యుఁ డందఱకు సులభసాధ్యుండు గాకున్నను వారి వినయవిధేయతలఁ గాంచి హర్షించి, వారు రాజనీతిఁ బఠించిన మహిమాన్నపదవికి రాగలరని తలంచి వారియొడల నవ్యాజానురాగ సంజనిత హృదయుండయి తిమ్మనా

ర్యుని రప్పించి యాత్మగతము వానికెఱిగించి, యిట్లనియె.
 “నాయనా? నీవంటిసమర్థుఁడు నాకెందును గన్పట్టఁడు. నేను
 వృద్ధుండనైతి. నాకుందెలిసిన రాజనీతిశాస్త్ర రహస్యముల
 నీకుం దెలిపి నిన్ను రాజనీతిశాస్త్రకోవిదుఁ గావింపనెంచితిని.
 హైందవ రక్షణార్థము స్థాపితమయిన యీరాజ్యము నశింప
 కుండ, మైచ్చులస్వాధీనము గాకుండఁ జేయవలసిన భారము
 నీపైనున్నది. నీమేనఁ బ్రాణములున్నంతదనుక నీవిషయమును
 మఱువకుము” అని హితబోధన మొనర్చెను. అంత నాసో
 దరద్వయముఁ దమయనమానధీవిశేషంబున గుత్తి, పెనుగొం
 డ, చంద్రగిరి దుర్గములఁ బాలింపు తుళువనరసరాజ్యమహీ
 పాలు నాస్థానంబునఁ జేష్ఠుం డమాత్యుండుగను, గనిష్ఠుం
 డు దండనాధునిగను నియమింపఁబడ నాపదవులం బడసిరి.
 ప్రభు చిత్తవృత్తి నెఱింగి రాజ్యాభివృద్ధిఁ గావింపుచుఁ బ్రభుస
 న్మానములం బడయుచు గంగనామాత్యునిచేతఁ దిమ్మరుసు
 మంత్రి యర్థశాస్త్ర రహస్యములను, రాజనీతి మర్మములను
 గఱచి సమయోచితజ్ఞుడై మెలఁగుచుండెను. ఈగంగనా
 మాత్యుండీ మేధానిధియగు తిమ్మరుసునకు వలసిన కాటి
 ల్యుని యర్థశాస్త్ర మర్మముల బోధించి, కామందకుని నీ
 తి సారమును జదివించి, తంత్రియుక్తులుమున్నగు మహద్వి
 షయంబులఁ బ్రజ్ఞాభ్యునిగావించి సంపూర్ణ ప్రజ్ఞాన్వితుగాఁ
 జేసెను.

—♦ విద్యానగర సామ్రాజ్యమునఁ దిమ్మరుసు ప్రవేశము ♦—

చంద్రగిరి దుర్గంబునం దమాత్య దండనాధికారపద
పులంబడసిన తిమ్మరుసు గోనిందరాజుల వివాహానంతరమున
గంగనామాత్యుండు కాలధర్మమందెను. అచిరకాలంబునఁ
దిమ్మరుసుయొక్క ప్రజ్ఞావిశేషములు రాజ్యమున వ్యాపించి
సర్వజనశ్లాఘా పాత్రములై యెల్లెడల కౌతసి యశోవైభ
వమును విస్తరింపఁ జేయుచుండెను. ఇక్కలంబున విద్యా
నగర సామ్రాజ్యమును భోగలాలనుఁడు. నవివేకి, చపలచి
త్తుఁడు, మూర్ఖుఁడునగు నిమ్మడి విరూపాక్షరాయలను క్షత్రి
యుఁడొందు పాలింపుచుండెను. ఆతని పాలనాసౌష్ఠవరాహి
త్యంబున దేశంబునం దలజడులు మెండయి, ప్రజ లప్తకష్టం
బు లనుభవింపుటంజేసి ప్రభుభక్తి శూన్యులయి సమయము
దొరకినపుడెల్ల నెదిరింప సిద్ధమయి సింహాసనాభ్యర్థుఁ గావించి
ప సిద్ధమైయుండిరి. పాలకపాలితు లన్యోన్య ప్రేమానుపాశ
బద్ధులుగాని నాఁడు దేశ పరిస్థితులు విషమించుట సిద్ధము
గదా! అన్యోన్య వైరబీజము లంకురింపు సమయమునకై
వేచి దేశము నాపోశనముఁబట్టి సిద్ధముగనున్న యప్పటిమ
హమ్మదీయ ప్రభుపులీపరిస్థితులఁ గన్పట్టి దేశమును హరింప
యద్ధమునకు సిద్ధమయిరి. ఇంతకుమున్నె కళింగదేశాధీశుల
యిన గజపతు లుదయగిరి రాజ్యమును స్వాధీనము గావించి
చికొని పాలింపుచుఁ గర్ణాటసామ్రాజ్య పహరణమునకై

వేచియుండిరి. చంపగిరి, పెనుగొండ, గండికోటరాజ్యముల నాక్రమించిఁ తుఘవగుండ, నరసింహాభూపాలుఁడ ఖీణ పరాక్రమ దక్షుండై జనరంజకముగాఁ దిమ్మరుసుమంత్రినా హాయ్యంబునఁ బ్రసిద్ధిఁ బడయుచుండెను. కర్ణాటసామ్రాజ్య మిట్టి మహావిప్లవ పరిస్థితులనడుమఁ జిక్కి యవయుచుండెను.

తుఘవ నరసింహుల యాస్థానంబున మంత్రిగానుండిన ధీవిశాలుండగు మన తిమ్మరుసు విద్యానగర విప్లవ పరిస్థితులఁ దెలిసికొని యుపేక్ష మాని యెన పురోభివృద్ధికిఁ గారణుండయిన గంగనామాత్యుని హితబోధనను మఱువక హైందవ సామ్రాజ్యము నుద్ధరింప హైందవుండగు దనకు విధ్యుక్తధర్మమని నిశ్చయించి, హైందవ సామ్రాజ్యము బహుమనీ సుల్తానుల వశమయ్యేనేని సామ్రాజ్యమంత మంది, తనైతధర్మములు నశించునని యూహించి, యదియే యదనని నిశ్చయించి ప్రభువును బుఁకొల్పి యసంఖ్యాక వీరసైనికా నికాయంబుతోఁ గర్ణాటసామ్రాజ్యము పై దాడి వెడలఁ బ్రేరేచెను. ప్రభువర్యుఁ డీయమాత్య పుంగవుని ప్రోత్సహవాక్యంబులకుఁ గడు నంతరించి నిజమంత్రివర్గమునకును, దండనాథులకును సందేశముల నంపి వారలరప్పించి తిమ్మరుసు వాక్యములఁ దెలుపవారలందఱు సమ్మతించి యా తిమ్మరుసుమంత్రి యొక్క బుద్ధివైశద్యమును బ్రశసించిరి. అంత సాఘవ నరసింహాభూపాలుండు విద్యానగరము

పై దండయాత్ర వెడల సైన్యాధ్యక్షున కాజ్ఞాపత్ర మొసంగి చంద్రగిరి, పెనుగొండ దుర్గంబుల భద్రపటపించెను. నరసింహక్షీతీంద్రు నాజ్ఞాపత్రమును దిచ్చురుసు చదివికొని తాఁ దలపెట్టిన కార్యమునకెల్లరామోదింపుట భావిశుభ సూచనంబుగ గ్రహించి యత్యంతానంద స్వాంతృడై ప్రతి పక్షులకుఁ దెలియకుండ రహస్యంబుగ దాడివెడలునటుల సర్వసైన్యంబుల సిద్ధపఱచి యొక శుభముహూర్తంబునఁ జతురంగబలసమన్వితముగా నరసింహ ప్రభునితోఁ దానుగూడ నుండి విద్యానగరము పైదాడివెడలెను. కర్ణాటరాజ్య సంరక్షణ భారము వహించిన దండనాథులకును సామంత సృపాలురకును దాము వచ్చిన కార్యమును నివేదింప నంతకు మున్నె తిమ్మరుసుమంత్రీ యొక్క ధైర్యసాహసములు విని యున్న వారగుటచే నాతనితోఁ బోరాడ వెఱచి మిన్నకుండిరి. అటుల దండనాథులెల్లరు మోనము వహించి యుంట చే నగరమున కెట్టినప్టము లేకయే నగరప్రవేశము నరసింహరాజునకు సులభ సాధ్యమయెను. కర్ణాటప్రభువు శత్రురా కను విని రహస్యమార్గంబునఁ దప్పించికొని యసువుల రక్షించుకొనియెను. నరసింహరాజు పురమునంతయు మహావిభవంబున నూరేగి రాజభవనముఁ బ్రవేశించి నగరమునంతను స్వాధీనము గావించికొనెను. విద్యానగరము నందలి యే కొలఁదిమందికోయిది యనిష్టముగ నున్నను బహుళ

సంఖ్యాకుల కీమార్పు హర్ష సంజనకముగ నుండుటంజేసి యా
మోదమును బ్రకటించిరి. అటుల రాజ్యమును స్వాధీనము
గావించుకొనిన నరసింహభూపతి సాళువ నరసింహవనీంద్రు
నకు జయమును వర్తమానించి నగరము నందలి రాజబంధు
వులను, గొందఱు పెనుగొండ దుర్గమునకును నిఁకఁగొలందఱు
గుత్తికిని, మఱికొందఱుఁ బెనుగొండ దుర్గమునకును బంపి, పు
రము నందలి రాజకీయ సేనకులఁ దొలఁగించి యాస్థానముల
నూతనాధికారులనే మించెను.

—♦ పట్టాభిషేకము —

అంతఁ దిమ్మరుసుమంత్రుని సాళువనారసింహుని పట్టాభిషేక మహోత్సవమునకు సామంత నృపాలురకు సేనాధిపతులకు నాహ్వానపత్రికలంపెను, సాళువనరసింహ భూపాలుండు తనవారి జయమును విని యమితానందకందళిత హృదయారవిందుండై నిజపురోహితామాత్య సామంత నృపాలవర్గంబుతోడను, నిజబంధుమిత్ర పుత్రకళత్ర పరివారస మేతంబుగ విద్యానగరముం బ్రవేశించెను. రాజ్యంబులో ని సామంతవర్గము పట్టాభిషేక సమయంబునకుఁ గాన్కల నంపిరి. మఱికొందఱా మహోత్సవమును వీక్షింపఁ గాతూహల యత్నచిత్తులయి విద్యాగరమున కేతెంచిరి. నిర్దేశిత శుభముహూర్తంబున సాశ్వనరసింహరాయలు కర్ణాట

సామ్రాజ్యపట్టాభిషిక్తుండయి మహారాజాధి రాజ రాజ పర
మేశ్వర మూరురాయరగండేత్యాది బిరుదులవహించెను.
మంత్రీసామంతాది వర్గంబెల్లగు నరసింహరాయలయెడనత్యం
త వినయ విధేయులయి భయభక్తులతోఁ జరింపుచుండ
సాళువ నరసింహహ్మధవుండు 1486 వ సం॥రమునఁ గర్ణా
ట సామ్రాజ్యమునకు సార్వభౌముండయ్యెను. ఇంతటితోఁ
గర్ణాట సామ్రాజ్యము పూర్తిగా నాంధ్రుల వశమయ్యెను.
నిజమనోరథ సిద్ధిని బడయుఁజాలిన తిమ్మరుసుమంత్రీని నరసిం
హరాయలనేకవిధముల నన్మానించి ప్రభానామాత్యసకవి
స్వీకరింపఁ బ్రార్థించినను సమ్మతించక తనకంటె వయోవృ
ద్ధులును జిరశాలమునుండి భక్తిశ్రద్ధలఁ జూపుచుండినవారు
ను మంత్రిలుగ నుండఁగ వారలఁగాదని తానాపదవిఁ గైఁ
కొనిన మిత్రభేదమునకుఁ గారణమయి గాజ్యక్షేమమునకు
భంగకరమగునని తెలిపి మంత్రీపదవిం గైకొనక రా
జ్యక్షేమమునకై నదా పాటుపడుచుండెదనని రాజునకు వా
గ్దత్తముఁ గావించెను. నరసింహ భూపతులిరువురు తిమ్మ
రుసుయొక్క బుద్ధికౌశల్యమునకు మెచ్చిరి. ఈతని ఖ్యాతి
గాజ్యమునందెల్ల యెడల వ్యాపించెను.

కొంతకాలంబు జరుగ నొక్కనాఁడు సార్వభౌముం
డు తిమ్మరుసుంబిలిచి తనకుఁ బ్రబలశత్రువులు నశ్వపతు
లు నగున బహమనీసుల్తానులను, గజపతులయిన కళింగదే

శాధీశ్వరులనోడించి తద్రాజ్యములఁగల్గెటసామ్రాజ్యమునఁ జేర్చువఱకుఁదనకు నిద్రాహారములయందభిరుచి జనింపకుండ ననివారలజయించునుసాయముఁదెల్పుమనఁబ్రస్తుతమంచులకు వలయుఁ జతురంగబలము లేదనియు, వృద్ధ్యయము దనకు వ్యవధినొసఁగినఁ దత్సాధనంబుల సమకూర్చి మనోరథసా ఫల్యుగా నొనరింతుననియుఁ దిమ్మరుసు పలికిరాయల సమ్మతింపఁజేసి, యధికమగు ధనమునువెచ్చించి, యరబ్బీ పారసీక దేశములనుండి యశ్వముల రప్పించి, యాశ్వికపై న్యము నభివృద్ధిఁ గావించెను. కాని మనోరథసిద్ధిని బడయక మున్నెధరాధిపుండు స్వల్పకాలమే రాజ్యమేలి దివంగతుం డయ్యెను.

అటుల సార్వభౌముని మరణానంతరమాతని శ్రేష్ఠ సుతుండగు తిమ్మరాజుని గద్దెనెక్కించి సైన్యాధ్యక్షుండ గు నరసరాజు, తిమ్మరుసుమంత్రీ, కుడియెడమ భుజముల వలె రాజ్యరక్షణముఁ గావింపుమండ నా యాధ్యత్యమును గాంచి సహింపఁజాలని యొక దళవాయి యా బాలప్రభు వును రహస్యోపాయంబునఁ గడతేర్చి రాజ్యాపహరణ కాంక్షచే సైన్యాధ్యక్షుండే యాపనిఁ గావించెనని వదంతి వ్యాపింపఁజేయ నాయపవాదమును దొలగించుకొను సాధనము నూహింపుచుని తిమ్మరుసును సైన్యాధ్యక్షుండు వేడెను. అంతఁ దిమ్మరుసాదళవాయిని దుదముట్టింపుటయే ప్రథమ

కర్తవ్యమని తెల్పి బాలప్రభుని యచంతరము సింహాసనాధి
ష్ఠుండయిన సాశ్వ నరసింహభూపాలుని ద్వితీయపుత్త్రిం
డిమ్మడి నరసింహరాయుండనువాని చెంతకరిగి శత్రుసంహార
ముఁ గావింపఁ గోరెను. కాని యాప్రభువు మానమువ
హింప నానైన్యాధ్యక్ష ముత్సరిరువురు రాజును భయపె
ట్టి యా దళవాయిని హతమొనరించిరి. అంతటితో సాళువ
తిమ్మనామాత్యుండు మహా ప్రధానియై రాజ్యతంత్రము
నడుపుచు రాజ్యమునకంతకు మూలస్తంభ మయ్యెను. అత
ని యాజ్ఞయే మంత్రీసామంతాది వర్గంబునకు శిలాక్షరమై
యొప్పెను.

—♦ తిమ్మరుసుమంత్రి యద్భుతచర్యలు ♦—

రాజ్యమునఁగల మహమ్మదీయ యోధుల భేదోపా
యంబున జయించి, తిరుచునాపల్లిమండలేందుండిగు
ఱోనేరినాధుని దుండగముల మాన్చి వశంనదునిగా నొనర్చి
యాప్రదేశమాక్రమించి, బహుమనీరాజ్యభాగస్థులంతః
కలహంబులఁ దమలోఁదాము పోరాడుకొనుచుండ రాజ్య
తంత్రజ్ఞుండయిన తిమ్మరుసువారి నెల్లర హతమొనర్చి
సామ్రాజ్యమును వేయికన్నలఁ గాపాడుచుండెను.

కృష్ణా తుంగభద్రానదుల మధ్యభాగంబునఁగల
రామూరు, ముదిగల్లు దుర్గములు సామ్రాజ్యరక్షణమునకుఁ
గవచముభంగి నుండుటచేఁ గర్ణాటకప్రభువు తనకుఁ గావలె

నని యాశించియుండ విజయనగరసామ్రాజ్యమును ధిక్కరింప వమ్మధుండుగాఁచి నాదితీషాహ తటస్థుడై యుంటచే నాదుర్గద్వయమును దిమ్మరుసు స్వాధీనపఱచుకొనెను. తిమ్మరుసుమంత్రి కొట పాకారములను దుర్గములను బలపఱచి, బొక్కనము నభివృద్ధిఁగావించి, గజహాయబలంబులఁ బెంపొందించి, సామ్రాజ్యమునఁగల యనుకూలురను, బ్రతికూలురను గ్రహించి వారినందఱు వశము గావించి కొనియెను.

ధశరథక్షాతలేందుఁడు భార్యత్రయముచే నెటుల శ్రమలందెనో యటులనే తుఘనరసింహరాయఁడు తిప్పాబ నాగాంబ, ఓబాంబలను భార్యత్రయమువలన నానా శ్రమలందుచుండెను. తిప్పాబయందు వీరనరసింహ దేవరాయఁడు నాగాంబయందుఁ గృష్ణదేవరాయఁడు, ఓబాంబయందు చమ్యతదేవరాయఁడు, రంగరాయఁడునను వలుగురు పుత్తులుదయించిరి. ఈ మువ్వరుభార్యల కలహము లంతరింపఁజేయుటకు నారసింహరాయఁడు తిమ్మరుసు యొక్క సలహాఁలఁ గైకొనుచుండెను. రాజ్యమునందుఁ బలెనె రాణి వాసమునంపును సేవ కానమూహమునందును, రాజబంధు బృందమునందును నెవరెట్టి గుణశీలవృత్తములు గల్గియుండిరో తెలిసికొని వారినందఱు దన ప్రజ్ఞావిశేషమున విధేయులఁ గావించెను. తిప్పాబ సపత్నీ కుమారుం

దగు కృష్ణదేవరాయండు తన పుత్త్రుడుండఁ దిమ్మరుసు
సాహాయ్యంబున గద్దె నెక్కునేమోయను వెఱపునఁ గృష్ణ
దేవరాయలఁ జూపింపఁ దలఁచి యనేకమాటలు విషవ్ర
యోగమొనరింప దాసీముఖంబున నాజ్ఞాపింపఁ దిమ్మరుసా
రహస్యమును గ్రహించి యాయసాయంబులఁ దనయుపా
యంబునఁ దప్పించి, వానిప్రాణములఁ గాపాడి వానిఁ దన
చెంతనుంచుకొని పరీక్షింపుచుండెను. కృష్ణరాయని ప్రాణ
ములఁ గాపాడి విద్యాబుద్ధులు గఱపుచుండుటచేఁ దిమ్మ
రుసును గృష్ణదేవరాయలు నాయనగారని యర్థమిచ్చున
టుల “అప్పజి” యని సంబోధింపుచుండెను. తిప్పాబ కు
మారుడైన వీర సరసింహరాయఁడు గుటిలస్వభావుండై
కృతవృత్తిఁ జరింపుచున్నచు దిమ్మరుసాతని యువరాజుగా
భావించి వానికి వలసిన రాజసీతిధర్మము లుపదేశింపుచు
నఖండ ప్రజ్ఞా ధురంధరుండయి యుగంధరునివలె సంచరిం
పుచుండుట వీర సరసింహరాయలుగాంచి తిమ్మరుసును
బిశ్రమమునిగానొచి విధేయుడై మెలఁగుచుండెను.

కృష్ణదేవరాయల కేయసాయము రాకుండఁ గాపా
డుచు సకల సీతిశాస్త్ర మర్మములను పూర్వీకగాఁ దిమ్మ
రుసు సోదరుండగు గోవిందరాజు నేర్పుచుండెను. రాయల
ప్రాదశ వర్ష వయస్కుండగునాటి కేకొఱతము లేకుండ,
గోవిందరాజు రాయల సర్వవిద్యా సమధికుని గావించెను.

తిమ్మరుసుమంత్రీ యాబాలునకు ధనుర్విద్య, నశ్వారోహణము, సాము గడిడీలను రాజనీతి దండనీతి రాజ్యతంత్రములు మున్నగువాని స్వయముగానేర్చి నిపుణునిగా నొనర్చెను.

కీ॥ శ॥ 1503 వ సం॥ మున నరసరాయుండు వ్యాధి గ్రస్తుండగుటచేఁ దన కనసానకాలము సమీపించినదని గ్రహించి తిమ్మరుసు మంత్రీని రప్పించి తన మరణానంతరము దనపుత్రులు కలహింపకుండుటలొనర్చి తన జ్యేష్ఠ సుతుండగు వీర నరసింహ దేవరాయుని బట్టాభిషిక్తుఁ గావించి తనకాలంబునఁ దనయెడఁ జూపిన శ్రద్ధాభక్తుల వానియెడలఁ జూపుచు, నొనగు లన్యోన్యమైత్రీ సంచరింపునటులొనర్తునని వాగ్దానమొనర్చినఁ దాననాయాసమరణమందుదునని పలుక తిమ్మరుసు వినయ వినమిత గాతుఁడై రాజాజ్ఞ శిరసావహింతునని పలికెను. అంత నరసింహరాయలు నిజపుత్రులనందఱు జేరఁబిలిచి హితబోధఁ గావించి తిమ్మరుసున కొప్పగించి యనువులఁ బాసెను.

అనంతరము వీర నరసింహ రాయుండు సింహాసనాసీనుఁడై సామంతరాజులనుండి కప్పములు గొనుచుఁ బ్రజాపాలన మొనర్చుచుండెను. కాని తిమ్మరుసెప్పుడు మోసము నేసి కృష్ణరాయలకుఁ బట్టముగట్టునోయని యనుమాన చేతస్కండ్డై మాత్సర్యగ్రస్తుఁడై యుండెను. ఇటులుండినను

దిమ్మరుసుమాత్ర మెత్తిమన్నున గలిగియుండక రాజభక్తి
ప్రసూరిత భావుండై రాజ్యరక్షణకు మయు నకలపరివా
రమును బూర్వముండిండు వృద్ధుని రాజునకు గప్పములు
సెల్లించనివారల నుక్కడిండు బేరచి కృష్ణదేవరాయల
మైసూరు ప్రాంతములకు నుండు. కృష్ణదేవరాయలు తిమ్మ
రుసు నియోగించిన కార్యముల నప్రమేయమున చరియింది
జయంబువడసి మంత్రాధిపతి న్నామములకు బాతుం
డయ్యెను.

వీర నరసింహరాయుడు తిమ్మరుసునాన శిరసావ
హించి దక్షిణ దిగ్భాగమునకు జని కప్పములు చెల్లింప
నిరాకరించినవారిని దొలగించి, వారస్థానముల కొత్త
వారి నియమించి యుకటిరెండు సంవత్సరములలో శత్రు
సంహార మొనర్చి, పితృష్ఠి పాలించి యువకృపరాకృతి
డయి పరిపంథిరాజుల ననుయించి మహారాజాధిరాజ, రాజ
వరమేశ్వర, మూరురాయరగండ, శేషభుజ క్షితిరక్షణ
శౌండ, వరరాజ భయంకరేత్యాది బిరుదులొంది యాత్రేం
డ్లు పాలించి కీర్తి శేషుండయ్యెను. అప్పటికాలని కష్టవర్షప్రా
యుండు తిరుమల దేవరాయుని భామండునగు మమూరుం
డొండుండెను.

ఈ వీర నరసింహరాయలు తిమ్మరుసుపై ననుయాయ
యైయుండు, ననుమూన చిత్తుండునగుటచే రాజులు నైన

కుమారునకు మంత్రి యొనఁగఁజేమోయను సందియంబునఁ
 గృష్ణదేవరాయలఁ బిల్కుమార్ప నెంచియుఁ దిమ్మరుసు
 నెడఁగల భయముచే నందులకు సాహసింపఁజాలకుండెను.
 పైకిమాత్ర మితనియెడలఁ బ్రేమానురాగంబు నగపర్చు
 చుఁ దన కుటిలస్వభావంబు వెలువరింపకున్నను దన యం
 త్యదశయందు మాత్రము వెల్లడించెను. ఒకనాఁడు తిమ్మ
 రుసుంబిలిచి తన యనుమానము వెల్లడించి తన పురణానం
 తరము తనపుత్తుని రాజుగాఁజేసి పూర్వాచారమును బా
 లింపుమనియుఁ, దన సందియమువాపఁ గృష్ణరాయలవలనఁ
 దనకెట్టి యుపద్రవము పొడసూపకుండుటకై వాని కన్ను
 లూడఁపెట్టికించి తనకుఁ జూపినఁగాని తన ప్రాణములు పో
 వనియుఁ బలికెను. ఆవలుకులామంత్రి చెవులప ములుకులై
 నాటఁ గొంతవడి నిశ్చేష్టుడై మానమువహించి, పిదప
 ధైర్యము వహించి తప్పక స్వల్పకాలంబులోన వానికన్నులఁ
 దెచ్చి యర్పింతునని యుచ్చోటువాసి గృహంబునకుంజని
 పరిసరివిధములఁ బరివేదనమంది, దిటపూని యందులకను
 వగు వెఱపూహించి, కృష్ణదేవరాయల రప్పించి వానియన్న
 యాన నెఱింగింపఁ బాపమాబాలుండు కంపితగాత్ముండై
 తనకు నవతితల్లి విషప్రయోగ మొనర్పఁ బ్రయత్నించినది
 మొదలనాఁటిదనుక నాతండ్రినర్చిన బహువిధోపకారము
 లనెల్ల నుగ్గడించి కంటికి మంటికేకధారగా రోదనమొనర్చు

చుఁ దనకు రాజ్యము వలదనియుఁ దానందేనిఁజని సుఖము
గా జీవించుననియుఁ, దన్నంధునిగాఁ జేయవలదనియుఁ
బెక్కుగతులఁ బ్రార్థించెను. వానియారాటమనునయింది
వీపుతట్టి “కుమారా! భయమందవలదు. నిన్నునేను రక్షించి
యీ కర్ణాట సామ్రాజ్యమునకు నభిషేకింతు. రాజు
మరణించువఱకు నెవ్వనికంటఁ బడకుండ నాయంట నుం
డుము.” అని తిమ్మరుసాతని కభయహస్తమిచ్చి యొక
మేఁతను దెప్పించి దానికన్నులఁగొని ప్రాణములఁ బాయ
నున్న వీర సరసింహరాయలకుఁజూప నాతఁడు సంతసించి
నిజపుత్తు మంత్రీకప్పగించి ప్రాణముల వదలెను. అనంత
ర మర్హంబగు సంస్కారంబు లాచరింపఁజేసి యొకనాఁడు
కృష్ణదేవరాయలఁ జక్రవర్తిగాఁ బ్రకటించెను. ✓

—♦ కృష్ణ దేవరాయల పట్టాభిషేకము. ♦—

మహాప్రధానాగ్ర గణ్యుండైన తిమ్మరుసుయొక్క
బుద్ధిబలమె కర్ణాటక సామ్రాజ్యమున కంగరక్షగా నుం
డెను. దానందేసి సర్వజ్ఞుండగు మంత్రీశిఖామణికెదురాడ
వెఱచి కృష్ణదేవరాయల పట్టాభిషేకము నెవ్వరాటంకముఁ
గలిగింపజాలక పోవుటయేగాక యాతనియెడల భక్తివిశ్వా
సము లగవఱచుచుంటచేఁ దిమ్మరుసుచుంత్రీ సులభము
గాఁ దన ప్రతిష్ఠా నిర్వహణ మొనర్చుకొనఁ గలిగెను. క్రీ॥
శ॥ 1509 వ సం॥ ఫిబ్రవరి 4 వ తేదీని గృష్ణరాయల పట్టా

భిషేక మహోత్సవము నడుప మంత్రీ చూడఁమని
 శిష్యులచేత యాహ్వానిక విచ్చేయ రాజ్యమునఁ బెక్కంత్రీ
 కావ్యసములంపినగరమునందలి నలంకారముగావింపఁనమ్మ
 హోత్సవముఁ దిలకింపఁ బెక్కంఁగు సామంతభూపతు లా
 నాటికి విజయనగరమునకు విచ్చేసిరి. అంత రాయలఁ
 బన్నీట జలకమాడించి స్వాంగభూషితుఁ గావించి నేవ
 కాళి సభాస్థలికిఁ గొనిరా సిద్ధమగుండినతఱిఁ దిమ్మరుసు
 రాయలఁడాసి, యొక రహస్య మపదేశింపవలసి యుండెనని
 చెప్పి రాయల నొకగదిలోనికిఁ గొంపోయి యొకచెంప
 కాయఁ గొట్టి రాయలఁదెబ్బఁగఁ దలఁడమ్మెక్కి నేలఁజిత్తిలఁ
 బడఁ దిమ్మరుసు వనియెడుట నేప్పుచునిలఁబడ రాయలు
 గొంతవడికిఁ చెప్పిరిలి తనయెడుట నేప్పుచు నిలిచి యుండిన
 తిమ్మరుసారాయల గాఢాలింగనముఁగావించి రాయలదే
 హము నొచ్చినందులకుఁ దన్ను నిందింపవలదనియు, దండ
 నాపారుష్యమువలనఁ బ్రజలకుఁగలుగు బాధలఁ బ్రభువునకు
 స్వానుభవము గలిగినచోఁ బ్రజలు సుఖంతురనియు,
 దానంజేసి రాజయొక్కకీర్తి విస్తరించుననియు, నికఁ ముందీ
 విషయము నెఱింగింపుటకుఁ దనకివకాశము లభింపమి నిపు
 డెఱింగించితి ననియుఁ బలుక రాయలఁతని బుద్ధికిమెచ్చి
 యనుమడించిన సత్కారములొనర్పఁ దిమ్మరుసు రాయలఁ
 బునరాలింగనమొనర్చి విశేష ధనముతోనిండిన బొక్కన

మును వశముఁగావించుకొని వజ్రసింహాసన మధిష్ఠించి
యాచంత్రార్కముగా రాజ్యముఁ బాలింప దీవించి, వెలు
వలకుం గొనితెచ్చి గజారోహణముఁ గావించి, తానొక
గజము నధిష్ఠించి జయజయనినాదంబులు బోయకలంగ
నూరేగించి రాజభవనంబునకుం గొనితెచ్చి యందఱునను
క్షంబున రత్నసింహాసనా నీరుఁగావించి నిజప్రతిజ్ఞా నిర్వహ
ణముఁ గావించెను.

రాయల పట్టాభిషేకమునకుఁ బూర్వమే చేతనాల
బంధింపఁబడిన తిరుమల రాయామృతరాయల విముక్తుల
గావించి వారిజీవనార్థము గొంత వ్రోదేశమొసంగి గారవిం
పఁగోర రాయలు వారల విడుదలఁగావించి చంద్రగిరి దు
ర్గంబును వారి జీవనంబున కొనంగెను. అటులఁగొంతకాలం
బు గడువ రాయలొకనాడు తిమ్మరుసును బిలిచి తనకు
దక్షిణదేశ యాత్రీసల్ప నుద్దేశముగలవన నంబులకు వల
సిన సర్వ సన్నాహంబులొనర్చి, జయము సేకూర్చి, జయముఁ
బడసిన నెల్లచోటుల జయాంకములఁ బ్రతిష్ఠింపించి, భూరి
దానంబులఁ జేయించి జనుల విశ్వాసమునకుఁ దిమ్మరుసు
మంత్రీశిఖామణి, పాత్రుండయ్యెను. ఈదిగ్విజయ యాత్రా
సందర్భంబున రాయలకు సనేకాపాయములు వాటిల్లి నమూ
త్యావతంసుండు వాని నెల్లఁ దన యుపాయంబులఁ బిప్పించి,
శ్రీరంగపట్టణాధీశుండగు వీర శ్యామల రాయని పుత్రిక

యగు తిరుమలాంబను బరిణయముఁగావించి, పిన్ననాట నుండియు మక్కువఁగొనియున్న చిన్నమ్మాదేవిని గూడ వివాహ మొనర్చెను. రాజ్యరక్షణకు వలయు గజాశ్వరథంబుల వృద్ధిఁగావించి, మూలబలంబుఁ బెంపొనర్చి వలసిన సర్వవిధ సంస్కరణములఁ గావించి యలరారెను.

దక్షిణదేశ యాత్రానంతరము మంత్రి వలదనుచున్నను మానక రాయలు పూర్వద్విజయాత్రకు వెడలి రాజమహేంద్రవరము, సింహాచలము మున్నగు ప్రదేశము లాక్రమించి కటక పురాధీశుండైన ప్రతాపరుద్రగజపతి నోడింప సాహసించి తత్పురముపై దండెత్తెను. అచటఁగల పాత్రసామంతులు బలభద్రపాత్రుఁడు, దుర్గాపాత్రుఁడు మొదలగు పదునాఱుగురు రోషావేషులై రాయలఁబట్టియిచ్చెదమని గజపతికిందెల్పి యుద్ధమునకు సిద్ధపడ, దేశమరణ్యమగుటను రాయల సైనికులు మార్గాయానంబున వ్యాధిగ్రస్తులగుటచే బాతుల సైనికులకుంజిక్కి యోడుటకు సిద్ధముగానుండుట రాయలుగాంచి, యెంతయుఁ బరితపించి, తద్రక్షణోపాయమునకై మంత్రిని బ్రార్థింప నాతండ్రికనాడు నిజ సైనికులఁగొందఱరావించివారికందఱకుఁ దలకొకధనపూరితమందసమునొనఁగి “మీరుగావించినవాగ్దానమున కెంతయు ముదమందితిమి. మీరుచెప్పినటులఁ బ్రతాపరుద్రగజపతినిఁ బట్టియిచ్చిన వెంటనే మీకింతకంటె నెక్కుడుసన్మానము

లోనంగెడము” అని పాత్రులపేరఁ గమ్మలవాసి, పెట్టెల
లోనుంచి గజపతి చూచునటుల నాసైనికులఁ బాత్రులకడ
కనిచెను. అంత రుద్రపతి యాసైనికులను, వారు గొంపోవు
మందసములను గాంచి, వారలఁబట్టి రప్పించి, యామంద
సములను దెలిచి యుంవలి యుత్తరములలోని సంగతులఁ
జదివి పాత్రులు తనకపకారముగావింపఁ దలఁచిరని యూ
హించి భయపడి సామంతులకుఁ దెలియకుండ రహస్యమా
ర్గమున సమరావనినుండి తొలంగెను. తమప్రభువు గాన
రామి సైనికులు నిరుత్సాహమంది యాహవపరాజ్ఞులు
గా మంత్రినత్తముండు గజపతి కడకేగి యుత్ససత్కృతుం
డయి వానితో సంధిఁగావించి, యాతనికూఁతు రన్నపూర్ణా
దేవిని రాయల కుద్వాహమొనర్చి తన చతురుపాయములఁ
బ్రదర్శించి రాయలకు విజయము చేకూర్చెను.

— విద్యాగోష్ఠి —

అఘటన ఘటనా సామర్థ్యముగల యమాత్యశేఖ
రుండయిన తిమ్మరుసు సంస్కృతాంధ్రభాషలయందనమాన
పాండిత్యముఁబడసి, కర్ణాటాంధ్ర పారసీభాషల వ్యవహారం
బులు నిర్వహంపఁగలిగి డిట్టయై యగస్త్యేశ్వరవీరచిత బాం
భారత వ్యాఖ్యాతయై, యాంధ్రభాషా పక్షపాతియై, బహు
ళాంధ్రకవిమండలమునకు శాశ్వతోపకారములు నల్ప
వారి ప్రస్తుతులకుఁ బాత్రుడై, సంస్కృతాంధ్ర భాషల

సరనమైన కవిత్వము సెప్పగలిగిన కవీంద్రుడై, విద్యాధిక
వ్రాసించును గీర్తి విలసితుడయ్యెను. ఒకనాడు భట్టు
మూర్తి యతని యసమాన మేధానంపత్తికిని, రాజామాత్యు
ల విశేష పరస్పరాను రాగంబునప నాస్తివలది,

“కం॥ అయ్య యనిపించుకొంటివి

నయ్యంబున గృష్ణరాయ ♦ వృషభంగవుచే

నయ్య నీసరియేరీ

తియ్యని విలుకాడనయ్య! ♦ తిమ్మరుసయ్య!”

అని శ్లాఘింప నాకవిచంద్రుని నెంతయు గౌరవించి

తనకు రాయలొసగిన పచ్చలహారము నాతని కంతంబునఁ
గీలించెను.

—♦ తిమ్మరుసు పరిపాలనము. ♦—

సాళువ సరసింహవ నీంద్రుడు పట్టాభిషిక్తుడైనది
మొదలు నలువది వత్సరములు తిమ్మరుసుమంత్రి యఖండ
విజయలభుండై రాజ్యము నుత్కృష్ట స్థితికిందెచ్చి, ఖాడాం
తరంబులఁ గీర్తి వ్యపింపజేసి, రాజకుటుంబ కలహంబు
లడంచి, విప్లవకారుల సంహరించి, శత్రురాజుల నుక్కడం
చెను. కులమతభేదములను, బ్రాహ్మణా బ్రాహ్మణ వక్ష
పాతమును బాటింపక యర్హుల నున్నత పదవుల నిల్పి, యన
ర్హులఁ దొలగించెను. పథికులకనువగు బాటల నిర్మించి, జ
లాశయముల వెలయించి శిల్పకళల సభివృద్ధిగావించి,

దేవాలయ మందిరంబుల నిర్మాణమునేయించి, జనులు భరియింపలేని సుంకముల మాన్పించి, భాషాభివృద్ధి నొనర్చి, పాఠశాలల స్థాపించి, విద్యాంసులను, విప్రులను, భూరిదానంబుల సత్కరించి, విదేశవ్యాపారాభివృద్ధి గావించి, సర్వజనాను రంజకముగా రాయలచే రాజ్యమును బూజ్యంబుగా నేలించి, పాశ్చాత్యుల సైతమిట్టి ధీవిభవశాలి గన్పట్టడను కీర్తిగాంచెను. వేయేల? కృష్ణదేవరాయల రక్షించి, పోషించి, రాజ్యమిప్పించి, దిగంత యశోవిశాలుగావించి మించెను. ఏనాడు మంత్రులు ప్రజాభిమానమూని, దేశాభిమానా వేశులై, దేశముద్ధరింపఁ గంకణముఁదాల్చి, రాజులకాలోచనము లిడుమరో నాఁడే దేశము నిత్యకళ్యాణము, పచ్చతోరణమునై సౌఖ్యాన్ని నోలలాడును. నాఁడే దేశమునఁ గఱపు గఱవగును, సుభిక్షము వెల్లివిరియును.

—♦ అంత్య దశ . ♦—

తన మరణానంతరము తన తెమ్ములుగాని, తిమ్మదుగుగాని తనపుత్తుని బట్టాభిషిక్తుగావింపరని రాయలు సందేహించి తన జీవితకాలంబుననే నిజపుత్తు రాజ్యమున కభిషేకించి, తాను మంత్రియై, మంత్రిశేఖరుండయిన తిమ్మదుగును గార్యనిర్వాహకునిగానొనర్చి, వాని కుమారుండగు గోవిందరాజును సైన్యాధ్యక్షునిగా నియమించెను. రాజయిన రాయలపుత్తుండిప్పటి కాటండ్ల వయసుకలిగి యుండెను.

ఇటులఁ గొంతకాలము జరుగుదు నొక కాఁడా బాలరాజుక
స్మిక వ్యాధిపీడితుడై మరణింప మంత్రశేఖరుని ప్రత్యర్థు
లదియే సమయమని యెంచి యాబాలరాజు నీ బాల సై
న్యాధ్యక్షుడే విషప్రయోగంబున మరణింపఁజేసెనను ప్రవ
వంతి వ్యాపింపఁజేసి గాయలకావిషయ ముద్బోధించిరి.
అంత గాజు కోరిధపరవశుడై కొల్లుదీర్చి, తిమ్మరుసును,
వానిపుత్తుని, సోదరుని, రాజ్యంబునందున్న తపదవు లధిష్ఠిం
చియుండిన వాని బంధువర్గమును, రప్పించి యందఱు విను
నటుల నిట్లనియెను. “నచివాప శశదా? నీవు నీ పుత్తుఁడు
గోవిందరాజు రాజద్రోహులనుటకు సంజయములేదు. ఏల
యన నాసోదరుండు రాజుగానుండిన కాలమందు నాకన్ను
లఁబెట్టికె తెమ్మన మేఁక కన్నులఁగొనిపోయి వానికింజూపి
నాకన్నలని వాని మోనగించి రాజద్రోహమొనర్చితివి.
ముద్దుగేండ్ల* ముద్దుబాలునిదద్దయు హద్దుమీరి నిర్దయుండై
నీతనయుండు వినమిడియసువుల మెసపయివుడు రాజవిద్రో
హకరుండయ్యె దానంజేసి నీయాదిగాగల బంధుబృందమంత
యు రాజద్రోహ పూరితంబగుడు మిమ్ముల నెల్లర బండ్లకృ
తృతులఁ గావించితి నని తెలిపి యుచ్చోటు వాని చనియె.
అంత వారందఱు గారంబంధింపఁబడఁ దిమ్మరుసు కొమరుం
డు గోవిందరాజు బందిగంబునుండి మొటులనో తప్పించుకొని

సైన్యముం జేర్చికొని రాయలతో రణమునల్పి శత్రుహస్త
గతుండయ్యెను. రాయలు తిమ్మరుసు ప్రభుత్వముల కన్నులూ
డఁబెటికింప నావృద్ధబాహ్మణుండుబందిగంబున ననసిదివంగ
తుండయ్యెను. అనేకాపాయంబులనుండి తన యుపాయంబు
ల రాయలఁగాపాడి పుత్రివాత్సల్యంబు నెఱపిన తిమ్మరుసు
నెడల విశ్వాస హీనుండయి, కూరుండయి, యుచితా
నుచిత జ్ఞాన రహితుండయి, స్వార్థపరుండయి, పరశురాముం
బొలిస బరాక్రమించుచుని, నశ్వత్థామవంటి యజేయుచు,
తిమ్మరుసుని వార్ధక్యంబునఁ గూరకెక్కినఁ గావింపుట
కడు గర్వణీయము. రాజభక్తికిఁ బుట్టినిల్లును తిమ్మరుసు
కుమారుండు గోవిందరాజు బాబరాజుం జూపింఁగ నగిన
కారణముగలవా? సింహాసన మధిస్థించి రాజ్యమేలునాశ
యతనికుండునా? ఉండిన సంభవము కాఁగలవా? తిమ్మరుసే
జనియింపకుండిన కృష్ణరాయల విజయము విజయముగ
మాటియుండదా! ఏనియెటులున్న నిందలి యుక్తాముక్తము
లు పాఠకులే నిర్ణయింతురగాత.

సర్వమంగళాచంద్రశేఖరులు సర్వమంగళంబులు
సర్వుల కొనంగుదురుగాత.

సంపూర్ణము

తప్పొప్పుల పట్టిక.

పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు.
5	16	ఫలంబౌసంగు	ఫలంబౌసంగ
13	6	శ్యామల	శ్యామల
16	16	వర్గంబునకుకు	వర్గంబునకును
17	15	ప్రతాపచంద్ర	ప్రతాపరుద్ర
24	4	మహీచంద్రుఁడు	మహీపాల చంద్రుఁడు
27	9	మొదవా	మొదలా
32	21	సౌందర్యాతి	సౌందర్యాది
36	16	రాక్షసుండాసబలంబౌపె	రాక్షసుండాపె
37	8	వృకోదరరు	వృకోదరు
43	10	వాలు	దాలు
52	21	యిచ్చివచ్చిన	యిచ్చవచ్చిన
60	17	స్థంభమా	స్తంభమా
83	16	బ్రాహ్మణోదాసీనము	బ్రాహ్మణౌదాసీన్యము
95	12	సంధాయకము	సంఘాకత్వము
డిటా	20	శుద్ధ్యము	శుద్ధ్యము
96	11	గౌహ్యుఁడు	గౌహీ
101	13	సింహాసనాభ్యర్థిఁడు	సింహాసనభ్రష్ఠుఁడు
104	5	గొలందఱు	గొందఱు
120	9	నచివాపకదా?	నచివాపకదా!

13806

13806